

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃત

જે સ્વરૂપ સમન્વ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત,
સમજાવ્યું તે પદ નમું, ત્રી સદ્ગુણ ભગવત

સુસુક્ષ્મ હવને એટલે વિચારવાન છાને આ સસારને
વિષે અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નથી

આત્મપરિણામની સહજ સ્પર્શે પરિણતિ થતી તેને
શ્રી તીર્થંકર 'ધર્મ' કહે છે આત્મપરિણામની કર્મપણુ થપણ
પરિણતિ થતી તેને શ્રી તીર્થંકર 'કર્મ' કહે છે

નિઃશંકતાથી નિર્ભયતા ઉત્પન્ન હોય છે, અને તેથી
નિઃસંગતા પ્રાપ્ત હોય છે.

આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસરહિત,
જેથી કેવળ પામિયે, મોક્ષપથ તે રીત.

મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ,
સમજાવ્યો સક્ષેપમાં, સકલ માર્ગ નિર્ણય

નય અનંતા છે, એકેકા પદાર્થમાં અનંત શુભધર્મ છે,
તેમાં અનંતા નય પરિણમે છે; તો એક અથવા બે ચાર
નયપૂર્વક બોલી શકાય એવું ક્યાં છે? માટે નયાદિકમાં
સમતાવાન રહેવું; જ્ઞાનીઓની વાણી 'નય'માં ઉદાસીન વર્તે
છે, તે વાણીને નમસ્કાર હો !

મુદ્રક : જય તિલાલ ધેસાણાઈ દલાલ
વસત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, ધીકાંટા, અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના

મહાવીર નિર્વાણને અહીં હજાર વર્ષ પૂરાં થવા આઠ્યા
આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે આ અવસર્પિણી કાળના અંતિમ
તીર્થ કરી શ્રી મહાવીરસ્વામી આ પવિત્ર ઉપદેશ કરતા વિચરતા હતા
પોતાના દિવ્ય જ્ઞાનથી અદ્ભુત ઉપદેશ કરતા વિચરતા હતા
તે વખતે ગણધરોએ દ્વાદશાંગી સ્ત્રી અને ૧૪ પૂર્વ રચવામાં
આઠ્યાં, તેનો ૧૨મા દિવિવાદ અગમ સમાવેશ કરવામાં
આઠ્યો હતો.

મહાવીર નિર્વાણ પછી દર વર્ષ સુધી ૩ કેવલી થયા
એ દર વર્ષ દરમિયાન મગધદેશ ઘણો સમૃદ્ધ હતો
મગધ સામ્રાજ્ય સમસ્ત ભારતમાં છેક દક્ષિણ સુધી
પાશુ પંથુ હાલ ત્યાર બાદ ૧૦૦ વર્ષમાં ૧૪ પૂર્વ
અગના જ્ઞાતા એવા ૫ જુલ કેવલી અનુક્રમે થયા
વર્ષ દરમિયાન નદવંશના પરાક્રમી રાજાઓએ મ-
ન્યને વ્યવસ્થિત અને સ્થિર બનાવ્યું ત્યાર બ-
નામના બુદ્ધિમાન પ્રાક્ષણે નદવંશનો નાશ
પુત્ર ચંદ્રગુપ્તને ગાદી અપાવી. એમ મૌર્યવંશ
લગભગ ૧૫૦ વર્ષ ચાલુ રહ્યો હતો
તે વખતે શ્રી સ્તૂલીભદ્રના શિક્ષાગુરુ ૫ મા
શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી થયા, ઉપર જણાવેલ મહા-
ચંદ્રગુપ્ત તેમના ભક્ત હતા તેમને ૧૪ અથવા ૬
આઠ્યા તે પરથી વૈરાગ્ય પામી પોતાના પુત્ર ।

રાજ્ય સોપી તેમણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી પ્રભાચંદ્ર નામ ધારણ કર્યું. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીના દિવ્યજ્ઞાનમા દશવર્ષી દુષ્ટકાળની આગાહી થતાં તેમણે સમાધિ સાધવા માટે પ્રભાચંદ્ર અને ખીન્ન થોડા મુનિઓ સહિત દક્ષિણ તરફ પ્રયાણ કર્યું અને મૈસુર નજીક કટવપ્રની ટેકરી (ચંદ્રગિરિ) પર શુક્લમા નિવાસ કર્યો. ત્યાં એકાદ વર્ષમા શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી કાળધર્મ પામ્યા પછી ૧૨ વર્ષે શ્રી પ્રભાચંદ્રમુનિએ ત્યાં જ ન્હી સમાધિ સાધી.

ખિદ્દસાર પછી તેનો પુત્ર અશોક સમ્રાટ થયો તેણે બોદ્ધધર્મ સ્વીકાર્યો તે વખતે ભાગતવર્ષને આબુગાબુના દેશો સાથે મૈત્રીલયો સારો સંગઘ હતો અશોકે ઉત્તરાવસ્થામા પોતાના પૌત્ર સપ્રતિ-પ્રિયદર્શીનો રાજ્યાલિપેક કરી પોતાનું જીવન બોદ્ધધર્મના પ્રચારમા વ્યતીત કર્યું બોદ્ધસાધુઓને હિન્દ જાહાર આબુગાબુના દેશોમા મોકલવામાં આવ્યા તેમાં અશોકે ધણુ ધન દાનરૂપે આપ્યું એ રીતે બોદ્ધધર્મ જ્વલદેશ, ચીન, વગેરે દેશોમા પણ પ્રચાર પામ્યો.

સપ્રતિ અથવા પ્રિયદર્શી હિંદુસ્તાનના સૌથી મહાન સમ્રાટ થયો તેણે આદર્શ રીતે દીર્ઘકાળ (ઈ સ પૂર્વે ૨૮૯ થી ૨૩૪ સુધી-૫૪ વર્ષ) રાજ્ય કર્યું તે જૈન છતાં સર્વ ધર્મનું સન્માન કરનારો હતો તેણે મહાપુરુષાના કલ્યાણકર્યને સ્નારોકો કમળા અને નિનમંદિરો બધાવી લાખો પ્રતિમાઓ પધારાવી દક્ષિણમાં પોતાના દાદા ચંદ્રગુપ્ત અને તેમના શુભના સમાધિસ્થાને મહાન સ્નારોકો કરાવ્યા, પછી પોતાની વ્યતિમ અવસ્થામા અર્થસુકુસ્તી આત્માર્થ સહિત મોટા મસાલા સાથે તે સમાધિની યાત્રા કરી

કરી, તેને પાહુડ-પ્રાભુત નામ આપ્યું. એમ ૮૪ પાહુડ રચેલા કહેવાય છે ગાથાની રચના માગધીને મળતી પ્રાકૃત ભાષા જે તે વખતે જૈનમુનિઓમાં પ્રચલિત હતી, તેમાં કરેલ છે તેથી સહેલાઈથી સમજી શકાય છે

બોધપાહુડની ગાથા ૬૧ માં ભદ્રબાહુસ્વામીના શિષ્ય વિશાખાચાર્યની પરંપરાથી મળેલું જ્ઞાન પ્રાભુતોમાં અવતાર્યું છે, એમ કહી ૬૨મી ગાથામાં ૧૨ અગ અને ૧૪ પૂર્વના ધારક શ્રુતનાની ભદ્રબાહુ લગવાનનો પરંપરા શુરૂ તરીકે ન્યવાદ ગાયો છે સમયસારની અને નિયમસારની પ્રથમ ગાથામાં પણ શ્રુતકેવલીનું કહેલું કહું છું એમ કહું છે અને સમયસાર સિવાયના લગલગ દરેક ગ્રંથની આદિમાં મંગલ કરતા મહાવીરને નમસ્કાર કર્યા છે તેમ જ ‘જિન કહે છે,’ ‘કેવલી કહે છે’ એમ અનેક ગાથામાં આવે છે

તેમના વખતમાં મુનિઓમાં મુખ્યત્વે જિનલિંગ છતાં વિવિધ વેષ પણ હતા અને વેષ વગેરેને જ ધર્મ માનવારૂપ અજ્ઞાન પ્રવર્તતું હતું એમ સમયસારની છેવટની ગાથાઓ જોતાં જણાય છે. કુદકુદાચાર્યે જૈનતત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરી કદક આચાર્ય પ્રવર્તાવવા જિનલિંગનું મુખ્યપણ સ્વીકાર્યું તે તે વખતની દક્ષિણ ભારતની સ્થિતિને અનુકૂળ હતું. તેમના શિષ્ય કુંદકીર્તિ વગેરેએ તદનુસાર જુદા જુદા સંધોની સ્થાપના કરી જૈનધર્મનો ધણો પ્રચાર કર્યો અત્યારે દક્ષિણના ઉમાઘી પાંચ સુધે શ્રી કુંદકુંદાચાર્યથી પોતાની આચાર્ય-પરંપરા ગણાવે છે

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના મુખ્ય ગ્રંથો સમયસાર, પંચાન્નિ-
કાય અને પ્રવચનસાર એ ત્રણ અનુક્રમે સમ્યગ્વર્તન, સમ્ય-

પ્રકાશકનું નિવેદન

“હ્યો આ શ્રદ્ધા અને સ્વાધ્યાય કરો” એટલું જ આ શ્રદ્ધા-પ્રકાશનનું પ્રયોજન નથી પરંતુ વિઠ્ઠલજન-વલ્લભ શ્રી મયસારમાં જે મોક્ષમાર્ગનો પ્રકાશ શ્રી કુદ્દુદાચાર્યજીએ રી છે તેનો મર્મ સમજી મનુષ્યલવની સફળતા કરવાનો તુરુપાર્થ જગાડવાનું પ્રયોજન છે

શ્રી મોક્ષમાર્ગમા “તત્ત્વ સમજવું” એ વિષે લખતાં ભ્રમ રાજ્યદ્ર સૂચવે છે “શાસ્ત્રોનાં શાસ્ત્રો મુખપાઠે હોય એવા રૂપો ઘણા મળી શકે. પરંતુ જેણે થોડાં વચનો પર પ્રોઠ અને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલું જ્ઞાન હૃદયગત થઈ હોય તેવા મળવા દુર્લભ છે તત્ત્વને પહોંચી જવું એ મ્મ નાની વાત નથી, ફરીને દરિયો ઓળંગી જવો છે”

માહાત્મ્ય જેનું પરમ છે એવા નિરુપણી પુરુષોના એકેક ક્રિયા, એકેક શબ્દમા અને ત આગમ સમાધા હોય છે, । સમજવાને માટે પ્રથમ તૈયારી વૈરાગ્ય-ઉપશમની ભેદએ, । વિષે લખાવતા શ્રીમા રાજ્યદ્ર (પત્ર રપરમા) લખે છે : “જેન મુદ્રો હાલ વાચવાની દૃષ્ટિ ધાય તે તે નિવૃત્ત રૂપા યોગ્ય છે. દાગુ કે તે (જેનમુદ્રો) વાચના સમજ- તમા વધારે યોગ્યપણું હોય તેદએ તે વિના સધાર્દ રૂળની મામિ દોની નથી”

પ્રથમાનુયોગ (દધાનુયોગ) માર્ગાનુયોગ અને ગણિતા- નુયોગ દધાનુયોગ મા નિષ્ણાન ધરેલ અને દ્રવ્યાનુયોગમા

તેના દુરાચરને શાસ્ત્રકારે નિષેધો છે જે વ્યવહારનું કળ
ચાર ગતિ ધાય તે વ્યવહારહેતુ કહી શકાય અથવા જે
વ્યવહારથી આત્માની વિભાવદશા જવાયોગ્ય ન થાય તે
વ્યવહારને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર કહેવાય, એનો શાસ્ત્રકારે
નિષેધ કર્યો છે, તે પણ એકાન્તે નહીં. કેવળ દુરાચરથી
અથવા તેમા જ મોક્ષમાર્ગ માનનારને એ નિષેધથી સાચા
વ્યવહાર ઉપર લાવવા કર્યો છે, અને પરમાર્થહેતુમૂળ વ્ય-
વહાર શમ સ્વેગ. નિર્વેદ આન્ધા અથવા સ્વશુર, સ્વશાસ્ત્ર
અને મનવચનાદિ સમિતિ તથા શુભિ તેનો નિષેધ કર્યો નથી,
અને તેનો નિષેધ કરવા યોગ્ય હોય તો શાસ્ત્રો ઉપદેશીને
બાધી શું સમજાવવા જેવું જોવું હતું, કે શું સાધનો કળા-
વવાનું જાણાવવું બાધી રહેતું હતું કે શાસ્ત્રો ઉપદેશ્યા ? અર્પિત
તેવા સાચા વ્યવહારથી પરમાર્થ પ્રમાય છે અને અવશ્ય જીવં
તેવો વ્યવહાર શાસ્ત્ર કરવો કે જેથી પરમાર્થ પ્રાપ્તિ એવો
શાસ્ત્રોના આદ્ય છે. શુદ્ધ અર્પિતથી અથવા તેના પ્રસંગી
તે આદ્ય સમજ્યા વિના તે વ્યવહારને ઉત્થાપી પોતાને
તમા પદને દુર્લભજોધીપાત્ર કરે છે

શમ સ્વેગાદિ શુભો ઉત્પન્ન થયે અથવા વૈરાગ્યવિશેષ
નિષ્પદપ્રાપ્તતા થયે, ક્રપાયાદિ પાતંગા પડયે, અથવા કર્મ પલ્લ
પ્રતાવિશેષથી સમજ્યાની યોગ્યતા થયે જે સ્વશુરગમે સમ-
જવા યોગ્ય અર્પિતમયથી ત્યાગથી માત્ર કળી માત્ર જેવા
છે તે પોતાની કલ્પનાએ લેમ તેમ વાંચી લઈ નિર્ધારી
કર્મ તેવો અતર્કિત ગણા વિના અર્થવા તથા દુર્ધા વિના,
વિભાવ ગણા વિના, પોતાને વિશે સમજી રહે છે અને ક્રિયા

યોગ વિના મોક્ષપ્રાપ્તિની અભિલાષા છતાં, જીવને શુદ્ધ જાનીયણુ કે ક્રિયાજડત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. તે જોઈને જ્ઞાની પુરુષોને કરુણા ઉપજે છે

‘ દોષ ક્રિયાજડ ધર્મ દદ્યા, શુદ્ધ જ્ઞાનમા દોષ,
માને મારગ મોક્ષનો કરુણા ઝેપજે જોઈ. ’

શ્રીમદ રાજચંદ્ર

મોક્ષમાર્ગની યોગ્યતા આવળા મારે ઉપદેશ બોધની પ્રથમ જરૂર છે તે વિષે શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાક ૫૦૦ માં લખે છે “ જ્ઞાનમા જે જ્ઞાન પ્રગટ કર્યું છે તે જ્ઞાન બે પ્રકારમા વિચારવાયોગ્ય છે એક ‘ ઉપદેશ ’ નો અને બીજો પ્રકાર ‘ સિદ્ધાન્ત ’ નો છે. ‘ જન્મમરણાદિ કલેશવાળા આ સંસારને ત્યાગવો ઘટે છે. અનિત્ય પદાર્થમા વિવેકીને કશું કરવી હોય નહીં, માનસિકા, સ્વજનાદિક સર્વનો ‘ સ્વાર્થ-રૂપ ’ સંબંધ ઇત્યાદિ આ જીવ ને જાળવે. આશ્રય કર્યું કરે છે. એજ તેનો અવિવેક છે. પ્રત્યક્ષ રીતે ત્રિવિધ તાપરૂપ આ સંસાર જળાત્મા ઇત્યાદિ મૂર્ખો જોયા જીવ તેમાજ વિપ્રાપ્તિ કરે છે. પરિશ્રમ, આરભ અને સ્વયં એ મો અનર્થના હેતુ છે. એ આદિ જે શિક્ષા છે તે ‘ ઉપદેશ જ્ઞાન ’ છે. ‘ આત્માનુ હોવાપણું નિત્યપણું એકપણું બધણું અનંતપણું, બધારી બાવ, મોક્ષ, આત્માની સર્વ પ્રકરણી સ્વસ્થતા, પદાર્થ અને તેની અવસ્થા ’ એ આદિને રાજાતરિકા કરી જે પ્રકારે સિદ્ધ કર્યા હોય તે તે ‘ સિદ્ધાન્ત જ્ઞાન ’ છે. ’

‘ જોઈને પ્રકારી જ્ઞાની પુરુષોને, ‘ જોઈને એજ તે

અશુભ વિષે જોડલી ઝાંખપ છે. તેટલો ઝાંખો પદાર્થ તે દેખે છે, અને જો અત્યંત બળવાન પડળ હોય તો તેને સમૂળગો પદાર્થ દેખાતો નથી, તેમ જોને અશુભ યથાવત્ સમૂળું તેજ છે ને, પદાર્થને પણ યથાયોગ્ય દેખે છે તેમ જો છવને વિષે ગાદ વિપર્યાસ બુદ્ધિ છે, તેને તો કોઈ રીતે સિદ્ધાન્તગોષ્ઠ વિચારમા આવી શકે નહીં જોની વિપર્યાસબુદ્ધિ મદ થઈ છે તેને તે પ્રમાણમા સિદ્ધાન્તનુ અવગાહન થાય. અને જેણે તે વિપર્યાસબુદ્ધિ વિશેષપણે ધીણુ કરી છે એવા છવને વિશેષાભયણે સિદ્ધાન્તનુ અવગાહન થાય

શુદ્ધકૃત્રુમણ પરિચ્છાદિભાગને વિષે જે અહતા મમતા છે અને તેનો પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ પ્રસંગમાં જે રાજકેપ ક્રપાય છે, તે જ 'વિપર્યાસબુદ્ધિ' છે અને અહતા મમતા તમા મ્માય જ્યા વેગજ્ય ઉપદ્રવ દેખાવે છે ત્યા મદ પડે છે. અનુભવે નાશ યામવાયોગ્ય પ્રાય છે શુદ્ધકૃત્રુમણાદિ ભાવને વિષે અનાસક્ત બુદ્ધિ 'પ્રવી' તે 'વેરાજ્ય' છે. અને તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતો એવો જે મ્માયકલેશ તેનું મદ પ્રભું તે 'ઉપદ્રવ' છે એટલે તે જો શુભ વિપર્યાસબુદ્ધિને પરાપ્રાતર મની માબુદ્ધિ કરે છે, અને તે સમુદ્ધિ છવાણવાદિ પદાર્થની વ્યવસ્થાનેથી ગામપણે એવા સિદ્ધાન્તની વિચારના મ્માય વેગજ્ય પ્રાય જે કેમકે અત્યંત પડતાદિ અતનાય મ્માયની તેમ પદાર્થ અપ્રાવત્તે યથાય છે, તેમ અહંતાદિ પદાર્થ મદ પ્રભું પ્રવાપી છવને જ્ઞાનીપ્રમ્દે રહેલ, એવા સિદ્ધાન્તગોષ્ઠ અમળાવ વિચારમા જો દેખાય ત્યા ઉદ્દેશ્ય નાનું ઉપદ્રવ અપદ્રવ ને, ત્યા વિદેશ અપદ્રવપણે હેય છે એવા ઉપદ્રવ અપદ્રવ ને હેય ત્યા વિદેશ અપદ્રવ હેય

સંભવ ક્યારે પણ અર્થ શક્યો નથી, વર્તમાનમાં થતો નથી, અને ભવિષ્યમાં થશે નહીં ” પત્રાક પૃષ્ઠ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

એક વધારે અગત્યની અગત્યના અધ્યાત્મ અથવા અભ્યાસીઓ માટે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર નીચે જણાવે છે તે લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે “ આત્માને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પના વડે વિચારવામાં લોકજ્ઞાના, મોક્ષજ્ઞાના અને અસત્ય જ એ કારણો છે, જે કારણોમાં ઉદાસીન થયા વિના, નિઃસત્ત્વ એવી લોકજ્ઞાનથી જીવનપાદિ ક્રિયામાં માદ્યાત મોક્ષ નથી, પરંપરા મોક્ષ નથી, એમ માન્યા વિના નિઃસત્ત્વ એવા અમનદ્વાર અને અસાધુજન જે આત્મસ્વરૂપને આવળાના મુખ્ય કારણો છે તેને માદ્યાત આત્મધર્મની તપાસ્યા વિના જીવને જીવના સ્વરૂપને નિઃશ્રય થવો જાદુ દુર્લભ છે, અન્યત્ર દુર્લભ જે જાતની પ્રવૃત્તિના પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતા એવા વચનો પણ તે કારણોને લીધે જીવને સ્વરૂપના વિચાર કરવાને અણવાન થતા નથી

હવે એવો નિઃશ્રય કાર્યો થઈ છે કે જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત જે પ્રગટ જે તે જ પા વિના ભીન્ને કોઈ તે આત્મસ્વરૂપ અર્થમાં કોઈક યોગ્ય નથી અને તે પુરુષનો આત્મ તપાસ્યા વિના ભીન્ને કોઈ પ્રકારના ઉપાય નથી તે પ્રવૃત્તિ આત્મના વધારા વિના આત્મના વધારા જે જે જે પ્રવૃત્તિ કરે છે સર્વદા ત્યજી દેવા હોય તે

સતત સેવા આપી હતી, તેમજ સમયસારનો આ સક્ષિપ્ત અનુવાદ પ્રસિદ્ધિ પામે એમ જેની અંતરની લાવના હતી તેવા ધર્માત્માની સેવાના સ્મરણાર્થે સદ્ગત શેઠશ્રી જેસી ગભાર્ષ ઉજમસીભાઈનો ચિત્રપટ આમા મૂકવામા આવ્યો છે

આ અથ મુમુક્ષુ બંધુઓને ઓછી કિંમતે પ્રાપ્ત થાય તે માટે સત્જિજ્ઞાસુ પવિત્રાત્મા આર્ય ભાઈશ્રી શાંતિલાલ મગળદાસે રૂા. ૫૫૧) આશ્રમના જ્ઞાનખાતામા ભેટ આપીને તેમનો જ્ઞાન પ્રભાવના આદિ સત્કાર્યો પ્રત્યેનો પ્રેમ પ્રદર્શિત કર્યો છે, જે સ્તુત્ય છે

પરમ કૃપાળુ શ્રીમદ્ ગજચંદ્રની કૃપાથી અને અથાગ પુરુષાર્થથી મુનિવર શ્રીમદ્ લઘુરાજ સ્વામીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ તે મહદ ઉપકારના સ્મરણાર્થે આ આશ્રમનુ નામ તેઓશ્રીએ શ્રીમદ્ ગજચંદ્ર આશ્રમ રાખ્યું છે તેઓશ્રીની ક્યાતિમા અનેક અથેનો સ્વાધ્યાય થતો હતો તેમા અવારનવાઃ શ્રી સમયસારનો સ્વાધ્યાય પણ થતો તેઓશ્રીએ મસ્કૃત પાઠશાળા સ્થાપેલી તેમા ભણનારમાથી એક વૈરાગ્ય વિભૂષિત મત્શીલસ પદ્મ શ્રી સાકરએને આ અનુવાદ લખી સ્વાધ્યાય અને પાઠશાળાની સફળતા કરી છે અનુવાદને વિદ્વદ્ભોગ્ય બનાવવા પ્રકાશન સમિતિએ પ્રેમપરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે તેમ છતાં કઈક ત્રુટિઓ વિદ્વદ્ગર્ભને જણાય તો તે જણાવવા વિનંતિ છે, જેથી ફરીની આવૃત્તિમા સુધારો થઈ શકે

શ્રીમદ્ ગજચંદ્ર આશ્રમ
સ્થાન, અગામ
અનુવાદના માર્ગચીની વડે ૧૦
તા. ૧૧-૧૨-૧૯૫૦

સિં
અખ્યાતપ્રેમી
અગાધર્મનદામ

વિષયાનુક્રમણિકા

(સામાન્ય તથા શાળાવાર)

વિષય

પૃષ્ઠ

૧. છવાઈય અધિકાર

પાઠિકા

૧

ગાગા [૧] મગલાનનન [૨] વચમય-પચમયની આપ્યા [૩]
મગનુ એકન્ય ન્દન છે [૪] પણ તે મુક્ત્ય નથી [૫] તે
નમનને જાણ્યા ચ રસા ટીની [૬] તે નુદાનના પ્રમન અપ્રમન
નથી પણ જાતા માન છે [૭] નમા જાત ન નિચાગિય એવા બેદ
પા નથી [૮] પાન પાન્ય નમનવવા અવલમ્બી બેદ પાન્ય
પાને [૯-૧૦] અદ્યા ન પાન્યને જા પ્રતિપાદન દન છે ન
નિ નુદાનનીન દટ્ટાન [૧૧] અવલમ્બી એવા પાન્યા જાન
માન્યમાનીન મનુકન્યા આજ્ય નથી [૧૨] નીચીની દાવાગતના
અન્યા પાન્ય પાન્યા છે નમનમાલાન દટ્ટાન

વચમચિ

૧૪

ન ના [૧૩] દુન નાન્ય પાન્ય, પાન્ય, આન્ય ન દન, ગિન ન
નાને નાન્ય ને નાન્ય નાન્ય ન દનન્ય એક આન્ય
પાન્ય ના નાન્ય નાન્ય નાન્ય ના

વિષય

૫૭

માય છે [૩૫] ધોળીની આનના દષ્ટાન

પરસ્પરથી ભેદજ્ઞાન કરીને આત્મભાવના ભાવે છે

૪૬

માય [૩૬] માલ આદિ માનવી બિન્ન છે ૯ ઉપયાગ માત્ર

' [૩૭] ધોળાનિદાય આદિ માન નથી ૯ ઉપયાગ માત્ર ૯

[૩૮] ૯ નાં એક જાનકાન ઉપયાગવચ અર્થે ૯ ન નિદાય

પર પ માળમાત્ર પાણ મા નથી ૯વ આદિજાન પ્રગ

(અષ્ટવ અધિકાર)

મિથ્યાચારીઓના બન અને તેનો ઉત્તર

૪૭

માય [૩૯-૪૦] અપ્યવજ્ઞાન કર્મ મનુષ્યના નોકસ કર્મના

ઉપ કર્મના નાનગજા ૯વગના મિત્ર ૯ અર્થે આદિ મના

માય ના આદિ ૯વ ૯ ને ૯ પના ૯વ મના ૯ છે ન

જાનકા ૯ છે [૪૧] ને અર્થે ભાવ પુરુષ પાનિમામયી બનાવ

વિન પત્ર ને ન ૯વ ૯ મા ૯વ ૯

૯વ નયદિભાગથી સમજાવે છે

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

નિશચી-ભાગ્ય-સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

સાત-તે ન સારા ને સારા ને સારા ને સારા

૪ કર્મકર્મ અનિયમ

અજ્ઞાનથી કર્મકર્મની પ્રવૃત્તિ છે તે ભેદજ્ઞાનથી દૂર થાય છે. ગાથા [૬૬-૭૭] સ્વાત્મી આત્મા અને આત્મા આત્માનો ભેદ ન કરે ત્યાંથી અજ્ઞાની જીવ નાસીશો પણ નથી ને આર્થ [૭૧-૭૨] પરંતુ ભેદજ્ઞાન થતા આત્માને મળે અને આસંવાદે અશુભિ વિપરીત ને અજ્ઞાન મળે ત્યાં આત્મા ન વર્તે તેથી કર્મ ન આર્થ [૭૩] જ્ઞાન-રૂપ અનુભવને તથા અનુભવ [૭૪] ક્રોધાદિ આસંવાદ અનુભવ અને જ્ઞાન-રૂપ અનુભવનો વિવેક એ જ્ઞાન અને આસંવાદનું સમકાલપણ છે.

તે ભેદને જ્ઞાની કેવી રીતે જાણે છે ?

ગાથા [૭૫] કર્મ-તો કર્મના પરિણામને જ્ઞાન કરતો નથી.

[૭૬-૭૮] જ્ઞાની સ્વપર પર્યાયને જ્ઞાન પણ પરંપરા પરિણામે નહિ.

બાધીને-પગધીન કરીને સમાગમા કેરવે છે તેથી ઈર્મ અથવા
બંધન છે [૧૬૧-૧૬૬] ઈર્મ મોક્ષકેતુને આવગણ કર છે
એમ જિનવરોએ કહ્યું છે

૪ આત્મવ અધિકાર

આત્મવનુ સ્વરૂપ

૧૪૧

ગાથા [૧૬૪-૧૬૫] મિથ્યાત્વ અવિગ્નિ કપાય ને યોગ ઉદય
આવે ત્યારે આત્મામા તેનો પ્રતિભાસ વાય તે ડપ જડ અને
ચેતન પ્રત્યયો છે, તેથી છવ ગગદ્રેષ મોહભાવ પશિણુમે તે ભાવ-
આત્મવ અથવા હેતુ છે.

જાનીને આત્મવ તથા બંધ શાથી નથી ?

૧૪૨

ગાથા [૧૬૬-૧૬૮] જાનીને ગગાદિ નથી તેથી આત્મવ તથા બંધ
નથી, અજાનીને છે. તે પર લોહચ્યુત્રકને મોયનુ દાંડાન, પકવ-
ન્ગનુ દાંડાન [૧૬૯-૧૭૨] જવન્ય જાન ગુણે પશિણુમતા જાનીને
અન્ય બંધ છે, કેવલજ્ઞાન થતા સાક્ષાત્ અમંધ વાય છે

અમ્યગ્દષ્ટિ અમંધ શી રીતે છે ?

૧૪૮

ગાથા [૧૭૩-૧૭૬] પૂર્વપ્રકૃતિ સત્તાઉદયે છતા જાની અમંધ છે
માત્રસ્ત્રીનુ દાંડાન [૧૭૭-૧૭૮] શગાદિ હેતુના અભાવમા
પ્રત્યયો બાધી ગકતા નથી

અમ્યકૃત્ય વમે તો ફરી બંધ થાય છે.

૧૫૩

ગાથા [૧૭૯-૧૮૦] પુરુષગૃહિત આહાર ઉદગાગ્નિના સયોગથી
પશિણુમે તેમ જાની અમ્યકૃત્ય વમીને ગગાદિ કરે તો પ્રત્યયોના
યોગથી ઈર્મ પશિણુમે

નિયમ

૫૪

દૃષ્ટાન્ત [૧૬૮] વૈગમ્ય સામર્થ્ય મઘવિગ્નતાનુ દૃષ્ટાન્ત, એ એ ડાંગણ છે [૧૬૯] સેવે પણ નથી સેવતા, કાર્ય કરનારનુ દૃષ્ટાન્ત

સમ્યક્દષ્ટિ સ્વપરને ભિન્ન કેવી રીતે જાણે છે ?

૧૭૧

ગાથા [૧૬૮] સામાન્યપણે ઉદિત કર્મને આત્માથી ભિન્ન જાણે [૧૬૯] વિગેરપણે ગમ, ક્રમ કર્મ નોકર્મ આદિને ભિન્ન જાણે [૨૦૦] એમ ભેદજ્ઞાનથી આત્માને સાચક જાણતા કર્મકૃતાને હેય જ જાણે [૨૦૧-૨૦૨] જેને પરમાણુ મત્ર પણ ગમ હોય તે યુનકેવલિ જોયા હોય તો પણ મિથ્યાદષ્ટિ જ છે માત્ર સમાજનો ગમ મકીને સ્વરૂપ-પદ્ધતી પ્રાપ્તિ કહે

તે પર શુ તે સમજાવે છે

૧૭૫

ગાથા [૨૦૩] આત્માનો મિયર એક ભાવ તે સ્વપદ છે પાટીના ભાનો અપદ છે [૨૦૪] પાસે પ્રકારતા જ્ઞાન પણ એ જ એક સ્વપદ છે [૨૦૫] જ્ઞાનગુણ વડે સ્વપદ્ધતી પ્રાપ્તિ છે [૨૦૬] જ્ઞાનભાગ ભાવ એ જ સ્વપદ છે આકી સર્વ અપદ છે

જાની ગર્વ પરિગ્રહને પર જાણી ઇચ્છતા નથી

૧૮૦

ગાથા [૨૦૭-૨૦૮] સ્વરૂપને જાણનાર પરિગ્રહને માગ નથી [૨૦૯] તો તરૂપ પોતે ચા [૨૧૦] પરિગ્રહ છેદાઈ જાણે વચન તે માન નથી જ [૨૧૦-૨૧૧] પુણ્ય પાપ અપદ, માત્ર આદિ પરિગ્રહને જાની ઇચ્છતા નથી

સંગે કાળતા ભાગ જાનીના પરિગ્રહ થતા નથી.

૧૮૬

ગાથા [૨૧૨] જાનીને વનમાન ભોમમા ગમભાવ નથી અને વનમા જાની આત્માના નથી [૨૧૩-૨૧૪] વેદા વેદક ભાવની અપદ - ભાવથી ક્રમ જ નિર્વર્તન - મનમા થતા અભાવ - ક્રમ જ નિર્વર્તન - ક્રમ નથી

વિષય

૫૪

આત્મા ભાવકર્મનો કર્તા છે.

૨૬૨

ગાથા [૩૨૮-૩૩૦] પ્રજ્ઞ મિથ્યાત્વપ્રકૃતિને આત્મા કહે છે. પ્રકૃતિ કહે છે કે મને કહે છે કે પ્રકૃતિ પોતે જ પરિણમે છે' ઉંઝામ નથી આત્મા અજ્ઞાનથી ભાવકર્મનો કર્તા થાય છે તે નિમિત્ત કમ ન્વય પરિણમે છે

સાંખ્યમતનુ નિગદગણુ

૨૬૫

ગાથા [૩૩૧-૩૪૧] આત્મા ભાવકર્મને પણ કહેતા નથી, પ્રકૃતિ જ સર્વને કર્તા છે વગેરે એકાન્ત માન્યતા યથાર્થ નથી કાગળકે ભાવકર્મ આત્માના પરિણામ છે તે ચેતનરૂપ હોવાથી આત્મા તેનો કર્તા છે

શણિકેવાત્નુ નિરાકરણુ

૨૬૭

ગાથા [૩૪૫-૩૪૮] જે કહે છે તે નારા પામે છે તેથી અન્ય કહે છે અન્ય ભોગવે છે એવી એકાન્ત માન્યતા પણ યથાર્થ નથી કાગળક પથાય એક પાત્રી એક નાગ પામે છે પણ દ્વ્ય નાગ પામતુ નથી તેથી પૂર્વકૃતકૃણનો ભોક્તા આત્મા પોતે જ ત્રાય છે

૯૦ નયવિભાગથી સમજાવે છે

૨૬૫

ગાથા [૩૪૯-૩૫૫] ગિરીની દૃષ્ટાન્ત વ્યવહારનય ભિન્ન અને નિત્યનય અભિન્ન રંગ-રૂપ-કૃષ્ણને જાણે છે તેથી વ્યવહારથી આત્મા મનવચનક્રયાના યોગવડ દ્વ્યકર્મને કહે ભોગવે છે એમ કહેવાય પણ નિત્યથી તો પોતાના ભાવવડે પોતાના ભાવોનો કર્તાભોક્તા કહેવાય છે [૩૫૬-૩૫૮] શ્વેતિકાનુ દૃષ્ટાન્ત જેમ શ્વેતિકા (ખડીચનો) ભીતથી ભિન્ન પોતાએ જ છે તેમ આત્મા નાયક દર્શક અવનપણે પગથી ભિન્ન પોતાએ જ ગહે છે એ નિત્યનયનુ રચન છે વળી જેમ શ્વેતિકા પોતાના શ્વેતગણુ

વિષય

૫૬

વડે ભીનને રૂવેત દે છે તેમ આત્મા પોતાના જ્ઞાન-દર્શન
આગ્નિ ગુણથી પગદ્યો ભગે-દેખે-ત્યાગે છે એ અવહારનયનુ
કથન છે

અજ્ઞાનથી મગદેવ થાય છે તેથી ભેદજ્ઞાન કરાવવા કહે છે ૨૯૫

શાળા [૩૬૧-૩૭૧] જડ નિર્ગોમા દ્યુષ્કર્મમા નવા નોકર્મકે
નર્ગોમા દર્શનનાન્યાગ્નિ ગુણ નથી તેથી તે આત્માથી ભિન્ન છે
તેમા મગદેવ દેવા યોગ્ય નથી મગદેવ પણ જડ શક્તિ વિષયમા
નથી હવના જ અનન્ય ભાવ છે તેથી જડ પદાર્થ મગદેવના
કાનુ નથી એમ સમ્યક્ષિદ્ધિ નહીં છે [૩૭૨] એક દ્યુ
ષ્પન્ય દ્યુષ્પના ગુણને ઉપનવી નહીં નહિ તેથી મગદેવ યવામા
પદ દેવા કાનુ નથી અજ્ઞાન કાનુ છે

તે અજ્ઞાન દૂર કરી મગદેવ મટાડવા આચર્ય સમજાવે છે ૩૦૦

શાળા [૩૭૨-૪૦૦] જડદ્યુષ્પ અને તેના ગુણપર્યાય હવને તે
કદ કદેના નથી અને હવ પણ પોતાનું જ્ઞાન મફતે તે પ્રત્યે
જનો નથી એમ જણાવવા છતાં મગદેવ અજ્ઞાની તેમા શા નાદે
મગદેવ દે છે (૫૭૨) દ્યુષ્પથી વિન્નતિ ઉપરામકેમ પ્રાપ્ત કરેના નથી ?

અજ્ઞાન દૂર કરી જ્ઞાનચેતના પ્રગટાવવા કહે છે ૩૦૫

શાળા [૪૦૩-૪૧૬] બન ગુણગુણ ભાવોને પ્રતિક્રિયો, ભાવિ
વિભાવોનું પ્રત્યાગ્ચાન કરેના અને જનમાન કર્મક્રિયને આત્માથી
અન્યત ગિજકે આત્માચેતના હવ પોતે જ જ્ઞાનચેતનારૂપ થાય છે

જે અજ્ઞાનચેતના વિષે કહે છે ૩૦૬

શાળા [૪૧૭-૪૨૬] એકજ અજ્ઞાનચેતના કર્મચેતના અને
કર્મક્રિયના એમ એકે વાય છે એ જીત ભવદુષ્પીજ
રૂપે કર્મ અધાય છે તેથી કહેવા (૧) કર્મસંન્યાસકાવના-
નયનચેતનાથી દેવુ દગવવુ અનુનાદુ એ જીત પ્રતિક્રિયુ

વિષય

૫૬

તે મોક્ષમાર્ગમા જ આત્માને સ્થાપ તેમા જ ધ્યાનરૂપ પ્રવૃત્તિ
કર અને તેમા જ સદા વિહાર કર, પરંતુ પરમા ક્યાય વિચરીશ
નહિ [૪૧૩] જેઓ આ પ્રકારે જ્ઞાન આરાધના ન કરતાં
અનેક પ્રકારના મુનિવિગ અને ગૃહસ્થવિગ ધારીને તેની મમતા
આગ્રહ કરે છે તેઓ અમયસારૂપ આત્માને અનુભવના નથી

હવે નય વિભાગથી અથવા સ્વાદ્વાદથી સમજાવે છે ૩૭૭

ગાથા [૪૧૪] અવદાર એ નિશ્ચયનું બહિરંગ સહકારી કાળુ
છે તેથી અવદારથી અનેક પ્રકારના મુનિવેષ તથા ગૃહસ્થવેષ
પણ મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે પણ નિશ્ચયથી તેમ ન કહેવાય

હવે નમાસિ કરતા આચાર્ય અથવા વાચનનું ફળ દર્શાવે છે ૩૭૯

ગાથા [૪૧૫] જે કાઈ આ શ્રી સમયસાર અથને ગળણ પૂર્વક
વાચીને, તેમા કહેલા આત્મસ્વરૂપનું ભાવપૂર્વક મનન કરીને પછી
તે સ્વરૂપમા આત્માને નિર્વિકલ્પપણે સ્થાપન કરે, તે ઉત્તમ
મોક્ષનુપત્તે અવશ્ય પામશે

૧૦ પરિશિષ્ટ

[૧] સ્વાદ્વાદ પ્રવૃત્તિ વન્તુ (આત્મ) તત્ત્વની અવસ્થા
તથા [૨] મોક્ષનો ઉપાય અને ઉપેય જે મોક્ષ તે વિષે અપેક્ષીકરણ
કરી દીકારા અથ-સમાપ્તિ કરે છે

શ્રીમદ્ સદ્ગુરવે નમોનમ

શ્રીમત્કુંઠકુંઠાચાર્યવિરચિત

શ્રી સમયસાર

(સરળ સંક્ષિપ્ત અનુવાદ)

૧. જીવાજીવ અધિકાર

અનુષ્ટુપ

નમઃ સમયસાગય સ્વાનુભૂત્યા ચકાસતે ।

વિત્ત્વભાવાય ભાવાય સર્વભાવાંતરચ્છિદે ॥૧॥

સમયસાર-શુદ્ધાત્મા-ને મારા નમસ્કાર હો તે શુદ્ધાત્મા કેવો છે ? (૧) લાવ-સત્તા સ્વરૂપ છે, (૨) ચેતના સ્વલાવ-વાળો છે, (૩) સ્વાનુભૂતિથી પ્રકાશે છે, એટલે પોતાથી પોતાને પ્રત્યક્ષપણે જાણે છે અને (૪) પોતાથી ભિન્ન સર્વ જીવ-અજીવ અચાચર પદાર્થોને તેના ત્રણે કાળના શુણ્ણપર્યાય સહિત એક સમયે જાણે છે

નાસ્તિક આત્માને અલાવ માને છે, નૈયાયિક આત્માને નિર્ગુણ માને છે, જૈમિનીય જ્ઞાનને સર્વથા પરોક્ષ માને છે અને મીમાંસક સર્વજ્ઞને અલાવ માને છે. તે સર્વનું સમય-સારનાં આ ચાર વિશેષણો વડે નિરાકરણુ થાય છે. (કલશ ૧)

આ આત્મભાગ્ય મોનાની પાસે કર્મ રહિત પર્વજ
 નીતરાગ શુદ્ધાત્મા પ્રવિષ્ટ થઈ તેની મનમોહનના ખાતા
 આપ કલશમાં અમરગાર શુદ્ધાત્માને અમરપદ કરાશે
 હવે ધીન્ત કલશમાં સમ્યગ્જ્ઞાનનો જાગરા, જાગરો, કાચા
 કે આ વિધરૂપી રંગભૂમિમાં જીવ અને મજીવ અનંત તેજ
 ધારણ કરીને તત્તો નાટક ફરી રજાં છે, તેને જોનાર ગોપાલ
 અજ્ઞાની તેમજ જ્ઞાની બન્ને છે, અજ્ઞાની તે તેજને સાચા
 માનીને સંસારરૂપી નાટકમાં ગોળ પામે છે, પરંતુ જે
 સમ્યગ્જ્ઞાની છે, તે દ્રવ્યના મગ સ્વરૂપને જાણથી તે છે
 અને એ રીતે સ્વપર-ગોરનો નાશ કરે છે તેથી સમ્યગ્જ્ઞાનનો
 દરેક અધિકારના આરભકલશમાં જગપાદ ગામે છે -

અનંતમ

અનંતધર્મગતત્વં પશ્યન્નો પ્રગમામન ।

અનેકાંતમયી મૂર્તિર્નિર્ગમેત પ્રકાશનામ ॥૨॥

જેમા અનેક અત-ધર્મ છે એવું અનંત ભાગથી ભરેલું
 જે જ્ઞાન તથા સ્યાદ્વાદયુક્ત જે વચન તેની મૂર્તિ-સરસ્વતી-
 સર્વજ્ઞની વાણી અથવા તેને આધારે રહેલું જે સમ્યગ્જ્ઞાન તે
 સદા જયવત વર્તો તે સમ્યગ્જ્ઞાન અનંત ધર્મથી યુક્ત એવા
 આત્મતત્ત્વને પ્રત્યગ્-પરદ્રવ્યથી અને પરદ્રવ્યતા ગુણપર્યાયોથી
 લિપ્ત, તેમજ પરદ્રવ્યતા નિમિત્તે થતા આત્માના વિકારોથી
 કથચિત્ લિપ્ત-જુએ છે અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાન આત્માને દ્રવ્ય-
 કર્મ, નોકર્મ અને ભાવકર્મથી રહિત અને પોતાના અનંત
 શુભો સહિત જુએ છે તેવું જ્ઞાન નિરંતર પ્રકાશો. (કલશ ૨)

ત્રીજા કલશમાં શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્ય સમયસાર-
 ગ્રંથની ભાષાટીકા કરવાના ફળને વિચારે છે—

માલિની

પરપરિણતિહેતોમૌહનામ્નોઽનુભવા-

દવિરતમનુભાવ્યવ્યાપ્તિકલ્માપિતાયાઃ ।

મમ પરમપિશુદ્ધિઃ શુદ્ધચિન્માત્રમૂર્તે-

ર્ભવતુ સમયસારઙ્યાહ્યયૈવાનુભૂતે ॥૩॥

નિશ્ચયથી શુદ્ધચૈતન્યમૂર્તિ એવું જે મારું સ્વરૂપ તેની જે અનુભવરૂપ પરિણતિ છે, તે વિલાવ પરિણતિનું કારણ એવા મોહ નામના કર્મના ઉદયથી નિરંતર અનુભવાતા રાગદ્વેષાદિ ભાવો સાથે વ્યાપીને કલ્માપિત-મલિન થઈ રહી છે, તેની આ સમયસારગ્રંથની વ્યાખ્યા કરવાથી પરમ વિશુદ્ધિ થાઓ. (કલશ ૩)

હવે શ્રી કૃદકૃદ આચાર્ય પ્રથમ મંગલસૂત્ર કહે છે—

વંદિતુ સન્નિવસિદ્ધે ધ્રુવમચલમણોવમં ગદં પત્તે ।

વોચ્છામિ સમયપાદ્મમિણમો મુયક્ષેવલીમણિયં ॥૧॥

જાયાનુવાદ — દોહડા

ધ્રુવ અવિચલ અનુપમ ગતિ-પ્રાપ્ત સર્વ જે સિદ્ધઃ

વદી કહું શ્રુતધર-કથિત, શ્રી સમયસાર પ્રસિદ્ધ. ૧

પ્રથમ જ સ્વભાવભાવથી ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી ધ્રુવતાને અવલબન કરનારી, અનાદિ પરભાવવશે થયેલ ચાર ગતિરૂપ પરિબ્રમણને અંત આવવાથી અવિચલપણને ધારણ કરનારી અને સસારની કોઈ પણ ઉપમાથી વિલક્ષણ હોવાથી અનુપમ એવી જે સિદ્ધગતિ તેને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વ અનન્ત સિદ્ધના સમૂહ કે જે સિદ્ધપણથી સાધ્યરૂપ શુદ્ધાત્માના દર્શણપ્રમા સાક્ષાત્ આદર્શભૂત છે, તે સર્વ સિદ્ધોને વંદીને—

અર્થાત્ સ્વસ્વરૂપને અને આત્મસ્વરૂપને વિશેષરૂપે નોંધી સ્વરૂપને સ્વપર આત્મામાં આત્મનું સ્થાન નક્કી કરવા જે જે જુગજ્ઞાન તેને પધાર્યા, તમા તરિક્ષીત્વાને વિશેષરૂપે આત્મમાં ક્યાં છે તદનુસાર તેવાનો પમાણ કરવાનો, તેમજ અર્ધત પ્રવચનના અવગતરૂપ જે પચિદ્ધ એવો આ શ્રી સમયમાર ગય તેને અપરજ્ઞા બનાવિ નાશ નાશ 'સ્વા માટે કાંઈકુ એમ શ્રી ૫૬૬ આત્માર્થ મજાતપૂર્વક આત્માના અનુભવરૂપ ભાવવાળા અને શબ્દરૂપ દ્રવ્યવાળાથી અર્થનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરે છે

સમય તે શુ ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

જીવો ચરિત્તદંસળળાણદ્વિત્તં તં ત્રિ સમય જાણ ।

પુગલક્રમ્મપદેસદ્વિયં ચ તં જાણ પરસમયં ॥૨॥

દર્શનજ્ઞાનચરિત્ર - સ્થિત, જીવ સ્વયમ્ભવ વખાણ;

પુગલક્રમપ્રદેશ - સ્થિત, તે પચ્ચમય જ જાણ. ૨

સમય એટલે આત્મા-જીવ તે સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનચરિત્રમાં પરિણમે ત્યારે સ્વસમય અને પુગલ ક્રમોદયમાં એકમેક થઈને પરિણમે ત્યારે પરસમય તરીકે ઓળખાય છે, એમ જાણો તે આત્મા સદા (૧) ઉત્પાદવ્યયધ્રુવયુક્ત પોતાના પરિણામાત્મક સ્વભાવમાં રહેલો હોવાથી સત્તાસહિત છે, (૨) ચૈતન્યસ્વરૂપ હોવાથી પ્રગટ જ્ઞાનદર્શનરૂપ નિર્મળ જ્યોતિર્વાળો છે, (૩) અનત ધર્મોથી યુક્ત એકધર્મી હોવાથી પ્રગટ દ્રવ્ય છે, (૪) સહવર્તી તે ગુણ અને ક્રમવર્તી તે પર્યાય તે બન્ને સ્વભાવવાળો હોવાથી ગુણપર્યાયાત્મક છે, (૫) સર્વ પદાર્થોને જાણતાં તે આકારે વિશ્વરૂપ થવા છતાં તે એકરૂપ છે, (૬) આકાશદ્રવ્ય અવગાહનામાં સહકાર કરે

છે, ધર્મદ્રવ્ય ગતિમાં સહકાર કરે છે, અધર્મદ્રવ્ય સ્થિતિમાં સહકાર કરે છે, કાળદ્રવ્ય વર્તનામાં સહકાર કરે છે અને પુદ્ગલદ્રવ્ય રૂપી છે—એ દ્રવ્યોથી લિન્ન સ્વભાવવાળા આત્માનું અસાધારણ લક્ષણ ચૈતન્યસ્વભાવ છે આકાશ, ધર્મ, અધર્મ, કાળ અને અનંત પુદ્ગલ તથા અન્ય અનંત જીવ એ છએ દ્રવ્યની વચ્ચે રહેવા છતાં ક્યારેય કોઈ બીજા દ્રવ્યમાં ભળી જતો નથી તેથી ટકોટીર્ણ છે.

એવો જે જીવ પદાર્થ તે સમય છે. એક જ સમયે જાણે અને પરિણમે તે સમ્ અયતિ इति समयः । તે જ્યારે કેવલજ્ઞાનનું બીજ લેદ્જ્ઞાન—વિવેકજ્યોતિ ઉત્પન્ન થતાં સર્વ પરદ્રવ્યથી નિવર્તીને દર્શનજ્ઞાનરૂપ પોતાના સ્વભાવમાં એકત્વપણે વર્તે છે, ત્યારે દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમાં સ્થિત થવાથી સ્વઆત્માને એક સાથે જાણતો અને પરિણમતો સ્વસમય કહેવાય છે, અને જ્યારે અનાદિ અવિદ્યારૂપી લતાનું મૂળ એવા મોહના ઉદયમાં પોતાના દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર—સ્વભાવથી ચ્યુત થઈને મોહરાગદ્વેષાદિ પરભાવમાં એકત્વપણે વર્તે છે, ત્યારે પુદ્ગલકર્મપ્રદેશમાં સ્થિત થવાથી પરને એકસાથે જાણતો અને પરિણમતો પરસમય કહેવાય છે. એમ સમયનું દ્વિવિધ પ્રગટ થાય છે

પરંતુ એવું દ્વિવિધ ખીડાકારી છે—

एयत्तणिच्छयगओ समओ मच्चत्थ मुंदरो लोए ।

बंधकहा एयत्ते तेण विसंवादिणी होई ॥३॥

સમય સર્વ એકત્વગત, મુદ્ધ જગમાં જોયઃ

બંધકથા એકત્વમાં, વિસંવાદિની હોય ૩

સમય શબ્દ સામાન્યપણે દરેક દ્રવ્યને લાગુ પડે છે,

[illegible]

የጋራ ጥያቄዎችን በጥንቃቄ መጥምቅ ይገባል፡-

मृदपरिनिदाणुभदा गन्धम पि कामभोगराकटा ।

अथ तन्मृगश्रोत्रं । नारिण मृगश्रोत्रं विद्वत्तम् ॥४॥

अतः पञ्चिषित अनुगत इति सम्माननात् । ततः

કિંતુ, ભિન્ન અંશવર્તી, ક્યા અસખ્યા, વિખ્યાત ૪

મહા મોહરૂપ મોહામી સમસ્ત નસારી જીવો પગમીન થઈને, તૃણાની અતિશયતાથી મૃગનૃપના જેવા વિવિધસમૂહને અહણ કરતા અને તે જ વિવિધો સળમી પચ્ચપર ઉપદેશ કરતા હોવાથી બાધનુ કાગળ આવી કામભોગની કથા તો સર્વત્ર સુલભ છે સર્વને તે સળમી અનંતવાર શ્રવણ, પરિચય ને અનુભવ થયેલ છે પરંતુ નિર્મલ વિવેકરૂપ પ્રકાશથી પ્રગટ થતું આત્માનું એકત્વ, જે હમેશા અંતરમાં પ્રગટ છતાં કષાયચક્રમાં એકમેક ધર્મ જવાથી અત્યંત આચ્છાદિત

જીવાણુ અધિકાર

થઈ રહેલ છે-કારણ કે પોતાને આત્મજ્ઞાન નથી અને આત્મ-
જ્ઞાનીના સગ કરતો નથી-તે સગથી પૂર્વે કદાચિ શ્રવણ,
પરિચય અને અનુભવ થયેલ નથી તેથી તે એકત્વની કથા
સુલભ નથી. અર્થાત્ અલભ્ય અને મહત્વની છે
તેને જ દર્શાવવા કહે છે—

તં એયત્તવિદ્ધત્તા દાણં અપ્પણો સવિદ્ધેણ ।
જદિ દાણ્જ્જ પમાણં ચુક્કિજ્જ છલં ન વેતન્ત્વં ॥૫॥
કહું એકત્વવિલક્ત એ, આગમાદિ અનુકૂળ:
યથાર્થ તે નિર્ધારિતે, અહણ મ કરીને ભૂલ. ૫

આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પરિણમે એવું એકત્વ અતિ
હર્ષલ છે માટે તે વિષે જ હું કહીશ અહિં કર્તા પોતાની
યોગ્યતા વિષે નિર્દેશ કરે છે, કે સર્વજ્ઞની વાણીની ઉપાસ-
નાથી, સમન્ત કુતર્કોને દૂર કરનાર પ્રબળ ન્યાયશક્તિના
અવલગનથી, આત્માનુભવી પરંપરા જ્ઞાની ગુરુના ઉપદેશથી
અને નિરંતર વર્તતા સુદર સ્વાનુભવથી જન્મ પામેલ જે
કર્મ મારા આત્માને પ્રભાવ, તેની સર્વ શક્તિપૂર્વક, પર-
ભાવથી લિપ્ત શુદ્ધ આત્માને હું દર્શાવીશ એ કાર્યની પ્રતિજ્ઞા
કરું છું જો હું યથાર્થ દર્શાવું તો સુરજને પોતાના સ્વાનુ-
ભવથી કમીને પ્રમાણ કરવું; પરંતુ તે દર્શાવવામા મારી કર્મ
ભૂલ ધાય તો તે દોષશોષક દુર્જનવત્ અહણ ન કરવી એમ
કાર્યની મહત્તા અને પોતાની લઘુતા જણાવી

તે શુદ્ધ આત્મા કેવો છે? તે કહે છે—
નવિ દોદિ અપ્પમત્તો ન પમત્તો જાણો દુ જો માત્રો ।
એવં મણંતિ સુદ્ધા જાણો જો મો ર સો વેવ ॥૬॥

આત્માને વ્યવહારથી, દર્શન જ્ઞાન ચરિત્ર;
નિશ્ચયથી નહિ ભેદ એ, જાયક માત્ર પવિત્ર. ૯

કર્મબંધ સંબંધી અશુદ્ધભાવ આત્મામાં નથી એટલું જ નહિ, પરંતુ દર્શન જ્ઞાન ચરિત્ર એવા ભેદો પણ શુદ્ધ આત્મામાં નથી. અભેદ વસ્તુને સમજાવવા માટે તેને વ્યક્ત કરનાર અમુક ધર્મો દ્વારા વ્યવહારથી ભેદ પાડીને આચાર્ય અનિષ્ણાત શિષ્યને સમજાવે છે. પરંતુ નિશ્ચયથી તો અનંત ગુણપર્યાયથી યુક્ત મિશ્રસ્વાદરૂપે અનુભવાતો આત્મા, સર્વ પ્રકારના ભેદથી રહિત એક અખંડ શુદ્ધ જ્ઞાતારૂપ જ છે.

તો પછી એકલો પરમાર્થ એટલે નિશ્ચયનય જ કહેવો ભેદ એ ? તેના ઉત્તરમાં દૃષ્ટાંતપૂર્વક વ્યવહારની આવશ્યકતા સમજાવે છે—

જહ્નવિસક્કમણ્ણજ્જો અણ્ણજ્જમાસં વિણા હ ગાહેહં ।

તહ વ્વહારેણ વિણા પરમત્થુવ્વણ્ણમસક્કં ॥૮॥

એવંચ એવંચભાષા વિના, સમજે નહિ ભાવાર્થઃ

તેમ વિના વ્યવહાર જન સમજે નહિ પરમાર્થઃ ૮

જેમ એક પ્રાણીએ દોષ એવંચને “સ્વસ્તિ” કહીને આશીર્વાદ આપ્યો, ત્યારે તે શબ્દનો અર્થ ન સમજવાથી તે એવંચ મેઢાની જેમ ટગર ટગર ભેદ રહ્યો પછી તે પ્રાણીએ એવંચભાષામાં સ્વસ્તિનો અર્થ “અમર રહો, કલ્યાણ હો” મૃત્યાદિ હોવાનું સમજાવ્યું, ત્યારે તે એવંચની આંખમાં હર્ષના ઝગઝગિયાં આવ્યા, કારણ કે ‘સ્વસ્તિ’ શબ્દનો ભાવાર્થ તેના સમજવામાં આવ્યો. તેવી રીતે ‘આત્મા’ એટલું કહેવાથી જગતજનો ભાવાર્થ કંઈ સમજી શકે નહિ.

ધ્યાને કરી કેવલ શુદ્ધ આત્માને સંપૂર્ણપણે જાણે તે નિશ્ચ-
યથી શ્રુતકેવલી છે ને જે ચૌદપૂર્વ આદિ દ્રવ્યશ્રુતને સંપૂર્ણ-
પણે જાણે, તે વ્યવહારથી શ્રુતકેવલી છે. એમ વ્યવહાર
જ્ઞાનજ્ઞાનીના લેદથી માત્ર પરમાર્થને જ પ્રતિપાદન કરે છે.
કારણ કે સર્વ શ્રુતજ્ઞાન અથવા આગમ લાભવાનો હેતુ માત્ર એક
આત્મા જાણવો એ જ છે

વ્યવહારનય અનુસરવાનો નથી એમ શા માટે કહ્યું ?

ઉત્તર:—

વવહારોઽભૂયત્યો ભૂયત્યો દેસિદો દુ મુદ્ગળઓ ।

ભૂયત્યમસ્સિદો સ્વલુ સમ્પાદ્દો દ્વડજીવો ॥૧૧॥

અભૂતાર્થ વ્યવહાર છે, નિશ્ચયનય ભૂતાર્થ;

ભૂતાર્થાશ્રિત જીવ તે, થાય મુદ્દષ્ટિ કૃતાર્થ. ૧૧

જેમ કે માટીવાળું પાણી પીનારા અનર્થને અનુભવે
છે અને કોઈ તે પાણીમા કતકક્ષણ નાખીને પાણી નીતયું,
પોતાનું પ્રતિગિજ દેખાય તેવું થાય ત્યારે પીએ છે તેમ
વ્યવહારથી મોહિત થએલા અજ્ઞાની, પ્રગટ થતા નાના પ્રકા-
રના અશુદ્ધ ભાવોને અનુભવે છે અને ભૂતાર્થદર્શી તો પોતાની
બુદ્ધિમા શુદ્ધનયરૂપી કતકક્ષણ નાખીને. તે અનુસાર થતા બોધથી
આત્મા અને રાગાદિ વિભાવપરિણામરૂપ કર્મભાવનો વિવેક
કરે છે અને તેથી પ્રગટ થતા પોતાના આત્માકાર સહજ એક
જાયકભાવને અનુભવે છે એ રીતે જે ભૂતાર્થને આશ્રય કરે
છે તે આત્માને સમ્યક્ પ્રકારે શ્રદ્ધતાં સમ્યગ્દષ્ટિ થાય છે. તેથી
તે આત્માર્થને સાધે છે માટે ભિન્ન આત્માનો અનુભવ કરનારા-
ઓએ વ્યવહારનય અનુસરવાનો નથી

આ નવતત્ત્વને સ્યાદ્વાદપૂર્વકે યથાર્થ સમજતાં સમ્યક્-
દર્શન પ્રગટ થાય છે. કારણકે તીર્થપ્રવૃત્તિ નિમિત્તે વ્યવહાર-
નયથી આ નવતત્ત્વનું ભેદ પાડીને કથન કરાય છે, પરંતુ
નિશ્ચયનયથી તે નવે તત્ત્વમાં એક આત્મતત્ત્વ જણાય છે તે
આત્મતત્ત્વને એક શુદ્ધ સ્વરૂપના લક્ષે જોતાં આત્મભાન
લક્ષણવાળી આત્માનુભૂતિ પ્રગટ થાય છે. જીવ, અજીવ, પુણ્ય,
પાપ, આત્મવ, સંવર, નિર્જરા, બધ અને મોક્ષ એ નવતત્ત્વ
જીવ-અજીવના સંયોગજનિત છે. તેથી એ નવે તત્ત્વનો જીવ
ને અજીવ એ બે તત્ત્વમાં સમાવેશ થાય છે વિકારી થવા
યોગ્ય તે જીવ અને વિકાર કરનાર તે અજીવ, એ બેના
સંયોગથી પુણ્ય તથા પાપ તત્ત્વ બનેલાં છે. એ રીતે જેમાં
આત્મવ થાય છે તે આત્માવ્ય જીવ અને જે પુણ્યલ વર્ગણા
આત્મવે છે તે આત્માવક અજીવ, એ બેના સંયોગથી આત્મવ
તત્ત્વ બનેલું છે તેમજ સંવાર્ય-સંવારક, નિર્જર્ય-નિર્જરક,
બંધ-બંધક, મોચ્ય-મોચક રૂપે એ દરેક તત્ત્વ જીવ-અજી-
વના સંયોગથી બનેલા છે વ્યવહારનય સંયોગજન્ય ભાવને
ગ્રહણ કરે છે, તેથી આ નવતત્ત્વ જીવઅજીવના અનાદિ
બંધપર્યાયથી જોતા ભૂતાર્થ એટલે યથાર્થ છે પરંતુ નિશ્ચયથી
એક જીવસ્વભાવના લક્ષે જોતા અભૂતાર્થ છે કારણ કે
નિશ્ચયનય જીવના પરિણામને ચેતનરૂપ અને અજીવના પરિ-
ણામને અચેતનરૂપ સર્વથા લિપ્ત જુએ છે તેથી નિશ્ચય-
નયથી વિચારતાં આ નવે તત્ત્વમા અજીવથી લિપ્ત સદા
અસ્ખલિત એક જીવદ્રવ્યનો જ લક્ષ કરાય છે શુદ્ધ નિશ્ચયનય
દ્રવ્યના શુદ્ધ પર્યાયનો જ લક્ષ કરે છે, તેથી શુદ્ધનયથી
વિચારતાં સર્વ અવસ્થામા માત્ર એક શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશિત

હવે સર્વ અવસ્થામાં એકત્વપણે પ્રકાશિત આત્માને જાણવાના ઉપાયરૂપ જે પ્રમાણ-નય-નિદ્દેષ છે, તે પણ નિશ્ચયનયથી જોતા અભૂતાર્થ છે તે કહે છે:

આત્માનો જ્ઞાન ગુણ છે, તે પ્રમાણ કહેવાય છે તેમા મતિશ્રુત, ઈન્દ્રિય અને મન દ્વારા થતા હોવાથી, પરોક્ષ પ્રમાણ છે, અવધિ-મન-પર્યવ દેશપ્રત્યક્ષ અને કેવલ સકલપ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે આ પ્રમાણરૂપ જ્ઞાનના ભેદો તથા જ્ઞાતા, જ્ઞેય ને જ્ઞાન(પ્રમાતા, પ્રમેય અને પ્રમાણ)રૂપ ભેદો એ સર્વ. વિકલ્પરૂપ ભેદદૃષ્ટિથી જોતા ભૂતાર્થ છે. પરંતુ એક અખંડ જીવસ્વભાવનો અનુભવ કરતાં એ સર્વ અભૂતાર્થ છે તેમ જ નય પણ ઘણા છે તેમા જે મુખ્યત્વે મૂળ દ્રવ્યસ્વભાવનો લક્ષ કરાવે તે દ્રવ્યાર્થિક નય અને જેમાં પર્યાયની પ્રધાનતા હોય તે પર્યાયાર્થિક નય એ બે મુખ્ય નય છે તે નયો દ્રવ્ય-પર્યાયથી ભેદ પાડીને આત્માનો વિચાર કરવામા ભૂતાર્થ છે, પરંતુ દ્રવ્ય-પર્યાયના ભેદ રહિત એક અખંડ વસ્તુમાત્ર જીવસ્વભાવનો અનુભવ કરવામા અભૂતાર્થ છે. તેવી રીતે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય ને ભાવ એ ચાર-અનુક્રમે સંજ્ઞા, પ્રતિક, ભૂતભાવિ પર્યાય અને વર્તમાન પર્યાયને કહેનાર-નિદ્દેષપદે વસ્તુનો વિચાર કરાય છે તે નિદ્દેષપદક વસ્તુને ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણથી વિચારવામા ભૂતાર્થ છે, પરંતુ સર્વ અન્ય લક્ષણથી રહિત માત્ર સ્વલક્ષણયુક્ત એક અખંડ જીવસ્વભાવનો અનુભવ કરવામા અભૂતાર્થ છે. એમ પ્રમાણ, નય, નિદ્દેષ એ સર્વ ભેદોમાં અખંડ એક આત્મતત્ત્વ જ પ્રકાશે છે અર્થાત્ નિશ્ચયથી એક શુદ્ધાત્માનો લક્ષ થતાં એ સર્વ લય પામે છે

ભાક્ષિની

ઉદ્ગતિ ન નયશ્રીરસ્તમેતિ પ્રમાણં

ક્વચિદપિ ન ન વિગ્ના યાતિ નિક્ષેપનક્રમ્ ।

ક્લિમપરમભિદ મો ધાગ્નિ સર્વકષેડસ્મિ—

ન્નનુભવમુપગાતે માતિ ન દ્વૈતમેવ ॥૯॥

આત્માના સર્વવ્યાપી પ્રકાશમાં નયોની શોભા પ્રગ
તી નથી, પ્રમાણ અસ્ત પામે છે અને નિક્ષેપચક્ર કોઈ
જાણે કયાંય જતું રહે છે વધારે શું કહીએ? આત્માને
અનભવ થતા સર્વ વિકલ્પો વિલય પામે છે, તેથી આત્મ
શિવાય બીજા, દ્વૈતરૂપ કંઈ લાસતં નથી (કલશ ૯

ઉપબોધ

આત્મસ્વભાવં પરમાવભિન્નમાપૂર્ણમાદ્યતત્રિમુક્તમેકમ્ ।

વિલીનસંકલ્પવિકલ્પજાલં પ્રકાશયન્ શુદ્ધનયોઽમ્યુદતિ ॥૧૦॥

આત્માનો સહજ સ્વભાવ છે તે સર્વ પરભાવથી ભિન્ન છે અને પોતાના શુભોથી ભરપૂર છે, અનાદિઅનંત મુક્ત છે, એક અદ્વૈત સર્વ સંકલ્પવિકલ્પની પરપરાથી ગહિત છે; એવા આત્મસ્વભાવને પ્રકાશક શુદ્ધ નિશ્ચયનય ઉદય થાય છે.

(કલથ ૧૦)

શુદ્ધ નિશ્ચયનય આત્માને કેવો જુએ છે? તે કહે છે—

જો પસદિ અપ્પાણં અવદ્ધપુટ્ટ અણ્ણય ણિયદં ।

અવિસેસમસંજુત્તં તં સુદ્ધણયં વિયાણીહિ ॥૧૪॥

અ-ખદ્ધસ્પૃષ્ઠાન્ય તે નિયત. અવિશેષ અસંયુક્તઃ

દેખે જે નય આત્માને તે નય શુદ્ધ પ્રયુક્ત. ૧૪

જે નય આત્માને અણદ્ધસ્પૃષ્ઠ, અનન્ય, નિયત, અવિશેષ અને અસંયુક્ત અનુભવે છે તે શુદ્ધ નિશ્ચયનય છે વ્યવહાર-નયથી જોતા આત્મામા અણદ્ધસ્પૃષ્ઠાદિ ભાવો દેખાય છે, પરંતુ નિશ્ચયનયથી જોતાં આત્મામા તે ભાવો દેખાતા નથી તે આ પ્રકારે —

આર્યા

“અણદ્ધસ્પૃષ્ઠ અનન્ય, નિયત અવિશેષ અસંયુક્ત,

નળકમળ મૃત્તિકા, સમુદ્ર સુવર્ણ ઉદક-ઉષ્ણ”

જેમ પાણીમા ગહેલું કમળ વાસ્તવિક રીતે પાણીથી બંધાયેલું કે સ્પર્શાયેલું નથી. તેમ આત્મા દ્રવ્યકર્મનાં કર્મમાં એકમેકપણે એકત્ર રહેવા છતાં વાસ્તવિક રીતે કર્મ અને

દેહાદિરી જાધાયેલો કે સ્પર્શાયેલો નથી જેમ કુભારના ચાક ઉપર ફરતો માટીનો પિંડ જુદા જુદા આકારે થવા છતાં વાસ્તવિકપણે અનન્ય એટલે માટીરૂપે જ રહે છે. તેવી રીતે શાસ્ત્રનિરૂપ સસાન્ગક્રમાં ફરતો આત્મા નરનારકાદિ પર્યાયોને પારગ કરવા છતાં નિશ્ચયથી તો અનન્ય એટલે આત્મારૂપે જ રહે છે જેમ સમુદ્ર ભરતીઓટ અવસ્થાવાળો છતાં ખરી રીતે પોતાની નિયત મર્યાદાને ઓળંગતો નથી. તેવી રીતે આત્મા નાના મોટા શરીરના આકારે થવા છતાં નિરૂપણ તો પોતાના નિગમ અસંખ્યાતા પ્રદેશોથી લેશ પણ વધતો વધતો નથી જેમ સુવર્ણમા ભારે, પીળો, ચીકણો વગેરે ગુણોને આધારે ભેદ પડવા છતાં વાસ્તવિક રીતે સુવર્ણ બે રહ્યા છે. તેવી રીતે આત્મામા જ્ઞાન, દર્શન, શાંતિ આદિ ગુણોના આધારે ભેદ પડવા છતાં વાસ્તવિક રીતે આત્મા બે રહ્યા-અનિશેષ છે જેમ પાણી અગ્નિના તપાવને પાક થવા છતાં વાસ્તવિકપણે સ્વભાવથી તો તેથી જાલ-ગીતણ જ છે, તેમ આત્મા કર્મના ઉદયને કારણે રાગાદિ નિગમના પરિણમવા છતાં નિશ્ચયથી તો સદૃશ સ્વભાવે જ રહ્યા-અનિશેષ છે, અગાદિથી વિદ્ય અસંયુક્ત જ રહ્યા-અનિશેષ છે તથા જો આત્મામા બદ્ધસ્મૃત્તાદિ ભાવો નથી હોતા તો નિરવિચલ્ય રીતે આત્મા તેવી રહ્યા છે

અર્થાત્

જેમાં આ બદ્ધરૂપાદિ ભાવો સ્પષ્ટપણે ઉપર તરી આવતા છતાં સ્થાનને પામતા નથી, એવા આત્માના જળ-હજળયોતિસ્વરૂપ સમ્યક્ સ્વભાવને જગત મોહરહિત થઈને અનુભવ કરે. (કલથ ૧૧)

શાઈલપિકીરિત

ભૂત માન્તમભૂતમેવ રમમાન્નિર્મિથ વંધં મુધી-
યંધંત કિલ કોડપ્યહો કલયન્તિ વ્યાહત્ય મોહ હઠાત્ ।
આત્માત્મા નુભ વૈ ક ગમ્ય મહિ મા વ્યક્તોડયમાન્તે ધ્રુવ
નિત્યં કર્મકલરૂપકવિકલો દેવ સ્વય શાશ્વત ॥૧૨॥

ભૂત, ભાવિ અને વર્તમાન બાંધને શીઘ્ર ભેદીને અને મોહને બળપૂર્વક હઠાવીને આ સમ્યગ્દષ્ટિ બે અંતરમાં ડોઈ આશ્ચર્યકારી અનુભવ કરે, તો તો જેનો મહિમા અનુભવગમ્ય છે એવો આત્મા પ્રગટ થઈને સ્થિર રહે છે, તે સદા ઈર્ષ-કલ્પકરૂપ ધ્રીવ્યહથી રહિત શાશ્વત દેવ થોતે જ છે. (કલથ ૧૨)

વચનનિવક્ષા

આ મા નુ ભૂ તિ રિ તિ શુદ્ધનયામિકા યા
જા ના નુ ભૂ તિ રિ ય મે વ કિન્તેતિ વુદ્ધા ।
આમાનમાન્મનિ નિવેશ્ય નુનિષ્પ્રકંપ-
મેકોડગિતિ નિયમદગોચરન મમંતાન ॥૧૩॥

શુદ્ધતયથી જે આત્માનો અનુભવ છે, તે જાનને જ અનુભવ છે. એમ વાસ્તવિક જાણીને સર્વ ઈર્ષભાવથી રહિત એક, નિત્ય સંપૂર્ણ જ્ઞાનઘન-સ્વરૂપ એવો આ આત્મા આત્મામાં પ્રવેશ કરીને સ્થિર રહે છે (કલથ ૧૩)

પૃથ્વી

અ સ્વં ડિ ત મ ના કુ લં જ્વલનંતમંતર્વહિ—

મૈહઃ પરમસ્તુ નઃ સદ્ગજમુદિલાસં સદા ।

વિ દુ ચ્છ લ ન નિર્મ રં મકલકાલમાલંબતે

યદેકગમમુહ્યસહવળસ્વિન્યલીલાયિતમ્ ॥૧૪॥

જે અખંડિત છે, અનાકુળ છે, અનંત છે અંતરંગમાં જ્ઞાનદર્શનથી અને બહિરંગમાં યોગની ચેષ્ટાથી પ્રકાશે છે, સહજ છે, સદા શુભપર્યાયરૂપે પરિણમે છે, ઉછળતા ચૈતન્યના પર્યાયોદય મોજાઓથી ભરપૂર છે, મીઠાની કાકરીની જેમ સર્વદા લીલાયુક્ત એક રસને અવલંબન કરે છે, તે પરમ તેજ અમને પ્રાપ્ત હો ! (કલશ ૧૪)

અનુષ્ટુપ

एष ज्ञानघनो नियमात्मा सिद्धिमभीप्नुमि ।

माध्यसाधकभावेन द्विधैकः समुपायताम ॥૧૫॥

સિદ્ધિને ઇચ્છનારા સાધકોએ આ જ્ઞાનઘન એક શુદ્ધ આત્મા સાધ્ય (કાર્યસમયસાર) અને સાધક (કારણ સમયસાર) એમ બે પ્રકારે નિત્ય ઉપાસવો જોઈએ. (કલશ ૧૫)

રત્નત્રય એ સાધકભાવ છે તેને બેદાબેદ રૂપે કહે છે—

दंसणणाणचरित्ताणि सेविदब्बाणि साहुणा णिच्चं ।

ताणि पुण जाण तिण्णि वि अप्पाणं चेव णिच्छयदो ॥૧૬॥

દર્શન જ્ઞાન ચરિત્ર નિત. સેવ્ય સાધને માનઃ નિશ્ચયથી ત્રણ રત્ન એ. આત્મા એક જ બાણ. ૧૬

જીવાણ્ય અધિકાર

આત્મા જ્ઞાન સાથે તાદાત્મ્યરૂપ હોવાથી તે ચોતાને ઉપાસે જ. તો પછી આત્માને ઉપાસવાનો ઉપદેશ શા માટે? એમ કોઈ શકા કરે તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે એમ નથી જ્ઞાનતાદાત્મ્ય છતાં જ્યાં સુધી સ્વયં કે પરના ઉપદેશથી આત્મજ્ઞાન પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી તે ઉપાસના ધર્મ શકતી નથી તેથી જેમ સુતેલો માણસ પોતાની મેજે કે કોઈના જગાડવાથી જાગે નહિ ત્યાં સુધી અજાગૃત રહે છે, તેમ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું કારણ ન મળે ત્યાં સુધી જીવ અપ્રતિબુદ્ધ રહે છે એમ અપ્રતિબુદ્ધ (અજ્ઞાનરૂપી ઉંઘમાં પડેલો બહિ-રાતમા) કયા સુધી રહેશે? તેના ઉત્તરમાં ભેદજ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહે છે:—

કમ્મે ણોકમ્મન્નિ ય અહમિદિ અહકં ચ કમ્મણોકમ્મં ।
જા એમા સ્વલુ બુદ્ધી અપ્પહિવુદ્ધો દ્વવદિ તાવ ॥૧૯॥

દેહ-કર્મમાં હું અને, તે મારાં અવિરલ્લઃ
એ બુદ્ધિ રહે ત્યાં સુધી, ચેતન અપ્રતિબુદ્ધ. ૧૯

જેવી રીતે ઘડાના સ્પર્શરસગંધવર્ણાદિ રૂપ લાવમાં અને વસ્ત્રે પહેળો, ગોળાકાર વગેરે આકારમાં આ ઘડો છે. અને ઘડામાં સ્પર્શરસાદિ લાવ અને વસ્ત્રે પહેળો. ગોળાકાર વગેરે આકાર છે, એમ વસ્તુ ને તેના ગુણોની અભેદતારૂપ અનુભૂતિ છે, તેવી રીતે અતરંગ મોહાદિ કર્મ અને બહિરંગ દેહાદિનો કર્મરૂપ પુણ્યલપરિણામોમાં હું હું અને તે કર્મનોકર્મ આત્મામાં છે એમ જ્યાં સુધી અભેદતારૂપ અનુભૂતિ છે—ત્યાં સુધી આત્મા અપ્રતિબુદ્ધ છે પરંતુ દર્પણમાં અગ્નિની જ્વાળા દેખાય છે ત્યાં જેમ સ્વપ્નને પ્રતિભાસ કરનારી સ્વચ્છતા.

અર્થવતી છે અને ઉજવતા ને જવાળા અગ્નિની છે, તેવી રીતે
ન્યાયે કોઈ વખતે ભેદજ્ઞાનથી જણાશે કે અરૂપી આત્મા
તો ધરને ને પોતાને જાણવારૂપ જ્ઞાનમાત્ર છે અને કર્મનાંકર્મ
પ્રત્યક્ષના છે-ન્યારે તે પ્રતિશ્રુદ્ધ થશે

માયિની

કામયે દિ તમા મેદિજ્ઞાનમ્ભા-
મત્તિવમનુમતિ મે સ્તો નાન્યતો વા ।
પતિ કલનનિમગ્નાનંતમાત્મા માત્રે-
મુક્તાર્થાકામ મતત્ત સ્યુત્ત ૫૨ ॥૨૧॥

કર્મ જાત પાતર જેઓ ખરેખર પોતાથી કે પરતા
પરતે બલિજ્ઞાનનું મુગ એવા અચરિત અનુભવને
તેમ કદ તેઓ પ્રતિગિમિત થયા છે અનત પદાર્થોના
પરતે રમ્યા પેશ દર્શિત સમાન અવિકાર દમેશ
પરતે રમ્યા પેશ દર્શિત સમાન અવિકાર દમેશ
પરતે રમ્યા પેશ દર્શિત સમાન અવિકાર દમેશ
પરતે રમ્યા પેશ દર્શિત સમાન અવિકાર દમેશ
પરતે રમ્યા પેશ દર્શિત સમાન અવિકાર દમેશ
(કવચ ૨૧)

પરતે રમ્યા પેશ દર્શિત સમાન અવિકાર દમેશ

પરતે રમ્યા પેશ દર્શિત સમાન અવિકાર દમેશ

પરતે રમ્યા પેશ દર્શિત સમાન અવિકાર દમેશ

પરતે રમ્યા પેશ દર્શિત સમાન અવિકાર દમેશ

પરતે રમ્યા પેશ દર્શિત સમાન અવિકાર દમેશ

પચ્ચ અસંભૂદં આદવિયષ્ણં કરેદિ સંમૂઢો ।

મૂઢત્થં જાણંતો ણ કરેદિ દુ તં અસંમૂઢો ॥૨૨॥

સચિત્ અચિત્ કે મિશ્ર દ્રવ્ય, પ્રત્યક્ષ જે પરદ્રવ્યઃ

હું તે ને તેનો જ હું, તે મારાં મુજદ્રવ્ય. ૨૦

ભૂતકાળમાં પણ થયાં મારાં હું એ દ્રવ્યઃ

ધારી વળી ભવિષ્યમાં, હું તેનો તદ્દ્રવ્ય. ૨૧

મિથ્યા આત્મવિકલ્પ બહુ એમ કરે મંમુઢઃ

પણ જાણે ભૂતાર્થને તે ન કરે અસંમૂઢ. ૨૨

જેમ અગ્નિ એ જ ઇધન છે અને ઇધન એ અગ્નિ છે, વળી અગ્નિનું ઇધન છે અને ઇધનનો અગ્નિ છે, ભૂતકાળમાં તેમ હતું ને ભવિષ્યમાં તેમ થશે એમ મિથ્યા વિકલ્પ કરનાર અભણ તરીકે ઓળખાય છે, તેમ હું આત્મા સચિત્ અચિત્ કે મિશ્ર પરદ્રવ્યદ્રવ્ય છું અને પરદ્રવ્ય તે આત્મા છે. વળી મારા પરદ્રવ્ય છે અને પરદ્રવ્યનો હું છું ભૂતકાળમાં તેમ હતું અને ભવિષ્યમાં તેમ થશે એમ મિથ્યા વિકલ્પ કરનાર અપ્રતિબુદ્ધ તરીકે ઓળખાય છે પરંતુ જેમ અગ્નિ ઇધન નથી ને ઇધન અગ્નિ નથી વળી અગ્નિનું ઇધન નથી અને ઇધનનો અગ્નિ નથી, ભૂતકાળમાં તે જુદાં હતાં ને ભાવિમાં પણ જુદા હશે, ત્રણે કાળ અગ્નિ તે અગ્નિ છે અને ઇધન તે ઇધન છે એમ સત્ય વિકલ્પ કરનાર બાળકાર તરીકે ઓળખાય છે. તેમ હું આત્મા સચિત્ અચિત્ કે મિશ્ર પરદ્રવ્યદ્રવ્ય નથી અને પરદ્રવ્ય તે આત્મા નથી. વળી મારાં પરદ્રવ્ય નથી અને પરદ્રવ્યનો હું નથી. ભૂતકાળમાં આત્મા ને પરદ્રવ્ય ભિન્ન હતાં અને ભાવિમાં ભિન્ન જ રહેશે,

જીવ-લિન્ન જડ દેહને, સ્તવીને મુનિ અજ્ઞાન;
માને મેં વંધા સ્તવ્યા, શ્રી કેવલી ભગવાન રત
તનગુણ નહીં જિનેન્દ્રના, નિશ્ચયનયથી જાણ;
કેવલીગુણની સ્તુતિ કરે, તે જિન સ્તવે મહાન. ર૯
નગર તણા વર્ણન થકી, નૃપવર્ણન નહિ થાય;
તેમ દેહગુણ-સ્તવનથી, જિનગુણ નહીં સ્તવાય. ૩૦

શરીર અને આત્માને પરસ્પર અવગાઠ સંબંધ છે, તેથી
વ્યવહારથી શરીરના સ્તવનથી તીર્થંકરનું સ્તવન કયું એમ
મનાય છે, જેમ કે સોનું રૂપ ભેગાં કર્યા હોય, તો આ સોનું
સફેદ છે એમ વ્યવહારથી કહેવાય છે પણ નિશ્ચયથી તો
રૂપ સફેદ છે ને સોનું પીળું જ છે, તેવી રીતે નિશ્ચયથી
શરીરના સ્તવનથી તીર્થંકરના આત્મગુણનું સ્તવન થતું
નથી. કેવલીના ગુણોનું સ્તવન કરવાથી જ કેવલીની
નિશ્ચયસ્તુતિ થાય છે.

તે વિષે સદૃષ્ટાંત કહે છે કે જેમ નગરનું વર્ણન કરવાથી
રાજાનું વર્ણન થતું નથી તેમ તીર્થંકરના શરીરનું વર્ણન
કરવાથી તીર્થંકરના આત્માનું વર્ણન થતું નથી

નગરનું વર્ણન-

આર્યા

પ્રાકારકવલિતાવરમુપવનરાજીનિગીર્ણભૂમિતલમ્ ।

પિવતીવ હિ નગરમિદં પરિસ્થાવલયેન પાતાલમ્ ॥૨૫॥

કિલ્લાઓથી જાણે આકાશનો કેળિયો કર્યો હોય અને
ઉપવનની પક્ષિઓથી જાણે ભૂમિને ગળી ગયું હોય, એકું
આ નગર આરેણાબ્ધ આવેલી ઊંડી ખાઈથી જાણે પાતાળને
પીવે છે ।

(કલશ ૨૫)

ત્રિનેન્દ્રરૂપતું વર્ણન.—

આર્થા

નિન્યમવિકારમુસ્થિતસર્વાગમપર્વસહજલાવણ્યમ્ ।

અઝોમમિવ સમુદ્ર જિનેન્દ્રરૂપ પરં જયતિ ॥૨૬॥

નિત્ય, અવિકાર અને સર્વાંગે મુસ્થિત અપૂર્વ સહજ
લાવણ્યવાળું અને ક્ષોભરહિત સમુદ્ર હોય તેવું ત્રિનેન્દ્રનું
રૂપ પરમ જયવત વર્તે છે (કલશ ૨૬)

એમ વ્યવહારથી તીર્થ કરના દેહ, સમવસગ્ણ આદિની
સ્તુતિ કરાય છે. તેથી ઉલ્લાસભાવ થતા તેમના ગુણો પ્રત્યે
પણ ઉલ્લાસ આવે અને ભક્તિથી ભાવ સ્થિર થતા પોતાના
આત્માનો અનુભવ થાય એમ વ્યવહારથી નિશ્ચય સાધ્ય છે,
તે ક્યારે ? કે દેહાદિમા અટકી ન રહે તે! તેથી વ્યવહારથી
દેહાદિની સ્તુતિ કરાય છે તે નિષ્કળ નથી.

હવે ૩ ગાથામા નિશ્ચયસ્તુતિ કહે છે તેમા જ્ઞેયજ્ઞાયક—
સ કર દોષને દૂર કરવારૂપ પ્રથમ સ્તુતિ કહે છે —

જો ઇન્દ્રિયે જિજ્ઞાસા ણાણસદ્વાધિયં મુણદિ આદં ।

તં સ્વલ્પ જિદિદિયં તે ભણતિ જે ણિન્હિદા સાદ્ ॥૩૧॥

જ્ઞાનગુણાધિક આત્મને જાણે ઇન્દ્રિયજિનઃ

કહે જિતેન્દ્રિય તેણને માધુ નિશ્ચયવિ. ૩૧

સ્વર્ણ રસ આદિ ઇન્દ્રિયના વિષયો તે જ્ઞેય છે અને
ઇન્દ્રિય તથા ભાવેન્દ્રિય તે જ્ઞેયને જણાવનાર જ્ઞાયક છે
તે બન્ને આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપથી ભિન્ન છતાં અભિન્ન મનાય
તે જ્ઞેયજ્ઞાયકસહ કર દોષ છે તે જ્ઞેયજ્ઞાયકસહ કર દોષ ટળીને

રાગાદિ વિલાવમાં પરિણમેલો આત્મા તે લાભ્ય છે અને રસ આપવાને તત્પર એવા ઉદયમા આવતા મોહકર્મોના પુદ્ગલો તે લાવક છે. એ જાનને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપથી ભિન્ન છતાં અભિન્ન મનાય તે લાભ્યલાવકસંકર દોષ છે તે દોષને ટાળીને જે જ્ઞાનસ્વભાવથી અધિક એવા ભિન્ન આત્માને સ્વસંવેદનજ્ઞાન વડે અનુભવ કરે છે, તે જિતમોહ મુનિ છે તે આ પ્રકારે.—

કર્મના ઉદયથી કૃણ આપવા યોગ્ય થએલ મોહ કે મિથ્યાત્વ તથા રાગદ્વેષ, કષાય—નોકષાય, કર્મનોકર્મ આદિ તે લાવક છે, તેથી વિલાવરૂપ પરિણમનાર આત્મા તે લાભ્ય છે તે વિલાવથી પાઠો વાળીને આત્માને જ્ઞાનસ્વભાવમા સ્થિર કરે અને મોહાદિ લાવકને જળપૂર્વક હઠાવે એ રીતે સર્વ લાભ્યલાવક—સંકર દોષ દૂર કરવા વડે એકત્વમાં ટંકોત્કીર્ણ અને વિશ્વમા સર્વોત્કૃષ્ટ, સદા પ્રગટ, સ્વત સ્વિક્ષ, પરમાર્થ સત્તારૂપ અને દિવ્ય એવા જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અધિક હોવાથી સર્વ પરદ્રવ્યથી વાસ્તવિક ભિન્ન જોળખાતા ભગવાન આત્માને જે અનુભવે છે તે જરે! જિતમોહ જિન છે એ શીજી નિશ્ચયસ્તુતિ છે

તે લાભ્યભાવક ભાવને અભાવ કરવારૂપે શીજી નિશ્ચય-સ્તુતિ કહે છે —

જિન્મોક્ષમ રુદ્રયા ત્વીજો મોહો દવિન્ન માતુસ્મ ।
તદયા સ્વીણમોહો મણ્ણદિમા ગિન્નયવિદુર્હિ ॥૨૩॥
જિતમોહીના નાદુ એ. પાય સર્વજ દીલુઃ
ત્યારે ‘શ્રી સુપાદી’ કહે. નિશ્ચયવાત—પ્રવીણ. ૩૩

અવતરગ્નિ ન વોધો વોધમેવાય કમ્ય

સ્વરસમમક્રુદઃ પ્રસ્ફુટન્નેક એવ ॥૨૮॥

એ રીતે તત્ત્વ એટલે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનો પરિચય જેમને છે એવા જ્ઞાનીદ્વારા નયવિભાગની સુક્ષ્મવડે આત્મા અને શરીરની એકતાનો અત્યંત નિષેધ કરાતા ભેદજ્ઞાનરૂપ યથાર્થ બોધ કેને ન થાય ? અવશ્ય આત્મા પોતાના એક જ્ઞાનરૂપ નિજરસના વેગથી ખેંચાઈને પ્રગટ થાય છે.

(કલશ ૨૮)

તત્ત્વજ્ઞાની ગુરુનો ઉપદેશ-બોધ સાંભળે, અંતરમાં ઉતારે કે તરત જ આત્માનો પ્રતિબોધ પોતાના નિજરસના વેગથી ખેંચાઈને પ્રગટ થાય છે આ પ્રમાણે અપ્રતિબુદ્ધ દેહ તેજ આત્મા એવી શકા કરી હતી તેનું સમાધાન કર્યું.

એ પ્રકારે આ અજ્ઞાની જીવ અનાદિ મોહની સંતતિથી આત્મા અને દેહના એકત્વના સંસ્કારને પામેલો અત્યંત અપ્રતિબુદ્ધ હતો તે હવે તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ ન્યોતિના પ્રગટ થવાથી-વિકારી નેત્ર અવિકારી ધર્તા યથાર્થ જુએ તેમ-આવરણ ટળી જતા સાક્ષાત્ દ્રષ્ટારૂપ પોતાને પોતાવડે યથાર્થ ધ્રુવીને પછી સ્વસ્વરૂપને અનુસરવાની ઈચ્છાથી પૂરે છે, કે આત્માને અન્યદ્રવ્યનું પ્રત્યાખ્યાન કેવી રીતે ધાય ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

સન્ધ્વે ભાવે જાત્રા પદ્મવર્વાટ પરોત્તિ જાદૃણ ।

તાત્રા પદ્મવર્વાણ જાણં જિયમા મુણેયન્વં ॥૩૯॥

જો, જીવથી પર જાણીને, ન્યાયે સર્વ પદાર્થઃ જ્ઞાન જ પ્રત્યાખ્યાન છે. વિચારનાં પરમાર્થ. ૩૪

આ ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ, પુદ્ગલ અને અન્ય
જીવાદિ જ્ઞેયભાવોને સમસ્ત વિશ્વને જાણવારૂપે વિકસિત
થતી પ્રચંડ ચૈતન્યશક્તિએ જાણે કે કોણિયો કદીને
આત્માના જ્ઞાનગુણમા શમાવી દીધા છે પરંતુ આત્મામાં મગ્ન
થઈને પ્રકાશતા તે દ્રવ્યો, ટકેતકીર્ણ એક જ્ઞાન સ્વભાવરૂપ
મારા સ્વભાવથી ભિન્ન છે અને પોતાનું આદ્યતત્ત્વપણું
છોડવાને નિશ્ચયથી અસમર્થ છે. તેથી તે ખરેખર મારા નથી
વળી આ સ્વયં સદા ઉપયોગસ્વરૂપે અનુભવાતો ભગવાન આત્મા
તે સર્વથી ભિન્ન જ જણાય છે એમ ખરેખર હું એક છું, તેથી
જ્ઞેયજ્ઞાયકભાવ માત્રથી પરસ્પર મિશ્ર જણાતા તે ધર્માદિ સર્વ
જ્ઞેયભાવોને ભિન્ન સમજીને તે પ્રત્યેથી મમતા-માગપણના
ભાવને હું ત્યાગું છું એ રીતે આત્મા સદા એકત્વમાં જ પશ્ચિમે
છે. કારણ કે સમય જે મૂળદ્રવ્ય તેની એમજ સ્થિતિ છે તેથી
ધર્માદિ મારા નથી આ પ્રમાણે જ્ઞેયભાવનો વિવેક થાય છે.

માલિની

इति नति सह सर्वे न्य भा वै वि वे के

स्वयमयमुपयोगो विभ्रदात्मानमेकम् ।

प्र क टि त पर मा र्दे र्शन ज्ञान वृ त्त.

गल पणिनिगागागम एव प्रवृत्त ॥૩૧॥

એમ સર્વ ભાવકભાવ અને જ્ઞેયભાવરૂપ અન્ય ભાવોથી
વિવેક એટલે ભેદજ્ઞાન ધરાવતા આ ઉપયોગ સ્વયં એક આત્માને
ધાન્ય કદતો નિશ્ચય દર્શનજ્ઞાનચાત્રને પ્રગટ કરીને તેના
પશ્ચિમતો આત્મારૂપી આરામસ્થાનમા રહી નથી છે.

(૩૬૫ ૩૬)

એમ જનિજાનનાં વિભાગનિર્ણયને વાળીને જાણ
જાણ કેવું હોય તે તેને જાણ ન કરવા ના કરવા અર્થાત્તઃ
ઉપચાર કરે છે -

અહમિતે નાતુ મુક્તો દંતગણાળમત્તો મમતી ।
જાતિ અન્નિ મહત્ત ઠિનિતિ જગત્ત પરમાણમિત્તંપ । ૩૮ ॥
એકે અરૂપી શુદ્ધ હૃદયે, જન-જાનાન્નિ પાત્રઃ
નાની અન્ય મારું કરે, વિભુતનમાં આપ માર ૩૮

અગાઉ જે ખરેખર અનાદિ મોહની ઉન્નતતાથી
અત્યંત અપ્રતિશુદ્ધ હોય, તેને નિરાગત્યનાં શુદ્ધો તારવાર
ઉપદેશ આપીને જાગૃત કર્યો ત્યાંજે કાયમા એકલા નિશ્ચય
સુવર્ણને જોવાના દૃષ્ટાંતે પરમેશ્વરરૂપ આત્માને જાગીને, પ્રજ્ઞા
કરીને, તથા અનુભવીને સમ્યક્ એક આનંદસ્વરૂપ થએલો
તે સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે આત્માથી જ પ્રત્યક્ષ
એવી ચૈતન્યજ્યોતિમાત્ર આત્મા, તે હું છું, વગી અનંત
શુભપર્યાયથી નિરતર પરિપુર્ણતા છતાં મારું ચૈતન્યસ્વરૂપ
એકરૂપે જ કાયમ રહે છે, તેથી હું એક છું, જીવ-નરનાર
કાદિ અશુદ્ધ પર્યાયો અને અજીવ-દેહાદિ તથા પુણ્ય પાપ
આદિ નવ તત્ત્વો મિશ્રરૂપ છે, તેમાંથી જુદા જ્ઞાનસ્વરૂપે
અનુભવતો હું સદા શુદ્ધ છું, ચૈતન્યમાત્ર છતાં સામાન્ય
અને વિશેષ ઉપયોગલક્ષણને ન તજવાથી હું જ્ઞાનદર્શનમય
છું, સ્પર્શરસાદિ પુદ્ગલના શુભોને જાણવા છતાં સ્પર્શરસા-
દિપણે પરિણમતો નથી તેથી સદા અરૂપી છું એ રીતે
મારું પ્રગટ લિલ્લ સ્વરૂપ અનુભવતો હું હીયું છું એવા
દેહીધ્યમાનને વિશ્વમાં વિરાજતી વિચિત્ર પદાર્થોની સપદા

તેવા બાણવા છતાં, કંઈ અન્ય પરમાણુ માત્ર પણ મારું આત્માપણે ભાસતું નથી જેથી આત્મા ભાવકભાવ અને જ્ઞેય-ભાવ સાથે એકરૂપ થઈને ફરીથી મોહને ઉપજાવે છે, તેથી તેમ ફરી મોહ ઉત્પન્ન ન થવા માટે આત્માના સ્વરસથી જ મોહને મૂળ સહિત ઉખેડી નાખતા, મહાન કેવળજ્ઞાનરૂપી પ્રદાશ પ્રગટ થાય છે

વસતત્તિલક્ષ

મન્જન્તુ નિર્ભગમી મમમેવ લોકા
આલોકમુચ્છન્તિ જાંતરસે સમસ્તાઃ ।
આપ્લાવ્ય વિભ્રમતિર્ગકર્ણી મંગળ
પ્રોન્મગ્ન ણ્ય મગવાનવવોવસિંધુઃ ॥૩૨ ॥

મિથ્યાત્વમોહ અને ચારિત્રમોહરૂપ જ્ઞાતિનો પડદો સર્વથા દૂર કરીને આ ભગવાન જ્ઞાનસિંધુ પ્રગટ થયો છે તેના લોકાન્ત સુધી ઊછળતા જ્ઞાતરસમા છે લોકો તને એક-સાથે અત્યંતપણે મશ ધાઓ ।

અથવા તો નાટકના અન્ય જે શૂંગાર હાસ્ય, રૌદ્ર, કરુણ વીર, ભયાનક, ખીલ-સ અને આશ્ચર્ય એ આઠ રસ છે, તેમા હવ-અહવનો ભેદ ન બાણનાર મિથ્યાદષ્ટિ મશ રહે છે તેને જ્ઞાતરસમા સ્થિર રહેનાર સમ્યક્દષ્ટિ રહે છે કે જેથી ભિન્ન જ્ઞાનનો અનુભવ કરીને તને પણ જ્ઞાતરસનાં મગ્ન ધાઓ ।

(૬૯થ ૩૨)

ઈતિ પૂર્વરંગ અથવા ઉવઅધિકર સમાપ્ત

અણ્વ અધિકાર

આહિ અણ્વઅણ્વ બન્ને એકરૂપ થઈને ૨ ગભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે તેઓને ભિન્ન ભિન્ન ઓળખનાર સમ્યગ્જ્ઞાન છે, તેથી આદિમા મંગલરૂપે સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રશંસા કરે છે

ગાર્દ્લવિકીરિત

જાત્રાજીવવિવેકપુષ્કલદ્વયા પ્રત્યાયયત્પાર્ષદાન્
આસંસારનિવદ્ધવંચનવિવિધ્વંસાદિશુદ્ધં સ્ફુટત્ ।
આત્મારામમનતથામસહસાઘ્યક્ષેણ નિત્યોદિતં
ધીરોદાત્તમનાકુલં ચિલસતિ જ્ઞાનં મનોહ્રાદયત્ ॥૩૩॥

અણ્વાણ્વના વિવેકરૂપ વિસ્તીર્ણ દૃષ્ટિથી સલાજનોને પ્રતીતિ કરાવતું, અનાદિનિબદ્ધ બધની વિધિને વિધ્વંસ કરવાથી સ્પષ્ટપણે વિશુદ્ધ થએલું અને આત્માનું આરામસ્થાન એવું આ સમ્યગ્જ્ઞાન અનત તેજરૂપે એકાએક પ્રત્યક્ષ થઈને હવે નિત્યપ્રગટ, ધીર, ઉદાર અને નિરાકુળપણે મનને આનંદ આપતું શોભી રહ્યું છે (કલથ ૩૩)

અણ્વઅણ્વ એકરૂપે કેવી રીતે મનાય છે? તે કહે છે—

અપ્પાણમયાણંતા મૂઢા દુ પરપ્પવાદિણો કેઈ ।
જીવંઅજ્ઞવસાણં કમ્મં ચ તદા પરુવિતિ ॥૩૯॥
અવરે અજ્ઞવસાણેસુ તિવ્વમદાણુમાગમં જીવં ।
મણ્ણંતિ તદા અવરે ણોકમ્મં ચાવિ જીવોત્તિ ॥૪૦॥
કમ્મસ્મુદય જીવં અવરે કમ્માણુમાયમિચ્છંતિ ।
તિવ્વત્તણમંદત્તણગુણેહિં જો સો હવદિ જીવો ॥૪૧॥
જીવો કમ્મં ઉહય દોણિવિ સ્વલુ કેડ જીવમિચ્છંતિ ।
અવરે સજોગેણ દુ કમ્માણં જીવમિચ્છંતિ ॥૪૨॥

एवंविद्धा बहुविद्धा परमप्पाणं वदन्ति दुम्मेहा ।
 ते ण परमद्वार्डं णिच्छयवार्डं णिदिद्धा ॥४२॥
 અનેક જે અજ્ઞાની જન, જાણે નહિ ચિદ્ધર્મઃ
 નિજમતિવશ તે અન્યથા ક્ષે જીવના ધર્મઃ ૩૯
 આત્મા અધ્યવસાન છે, તથા કર્મ નોકર્મ;
 તીવ્ર મંદ અનુભાગ તે, સર્વ જીવના ધર્મ. ૪૦
 કર્મોદય પણ જીવ છે, જીવ કર્મ-રસ જાણ;
 કર્મ જીવ મળી જીવ છે, માને કોઈ અજાણ. ૪૧
 આ સંસારે જે સતત, આઠ કર્મ સંયોગઃ
 તેજ જીવ નહિ અન્ય કો. જીવ તણા ઉપયોગ ૪૨
 એમ કહે દુર્બુદ્ધિ બાહુ, આત્મા વિષે અસત્યઃ
 તે પરમાર્થવાદી નહિ, કહે મુજ્ઞાની સત્ય. ૪૩

આત્માના અસાધારણ લક્ષણને ન જાણનાર અનેક રીતે
 આત્માને મિથ્યા કહ્યે છે:

૧ રાગદ્વેષથી મલીન થયેલા અધ્યવસાન જે કુદરતી
 અનુભવાય છે તે જ આત્મા છે, કેમકે જેમ કોલસો કાળાશ
 વિના નથી, તેમ કષાયરહિત આત્મા અનુભવાતો નથી

૨. અનાદિ અનંત પૂર્વાપર સતતિથી લવમાં જમણ
 કરતાં કર્મ જ જીવ છે. કેમકે કર્મથી જુદો આત્મા
 જણાતો નથી

૩. નણુ જીનું યતુ શરીર અવધા નોકર્મ એ જ જીવ
 છે. કેમકે શરીરથી જુદો આત્મા જણાતો નથી

૪ તીવ્ર મંદ અનુભવના ભેદવાળા જે અનંત રાગ દિ
 અધ્યવસાનના સત્તાન્તર અનુભાગ (કર્મજીવ) છે તે જ

કથન છે જેમ રૂઝેરૂઝને રૂઝેરૂઝલાખા વડે અર્થ સમજાવવો જરૂરનો છે, તેમ વ્યવહારી જનોને પરમાર્થ પ્રેરે એવો વ્યવહાર, અભૂતાર્થ છતાં, તીર્થપ્રવૃત્તિનિમિત્તે દર્શાવવો ન્યાયયુક્ત છે તે વિના માત્ર નિશ્ચયથી શરીરથી જીવનો એકાન્તે ભેદ દર્શાવતા ત્રસસ્થાવર જીવોને ભસ્મની જેમ નિઃશકપણે મસળી નાખનારને હિસાના અભાવનો પ્રસંગ આવે હિસાના અભાવથી કર્મબંધનો અભાવ થાય, તેથી રાગીકેયીમોહી જીવને કર્મથી બધાવા મુકાવાનો અભાવ થાય એ રીતે રાગકેય મોહથી જીવને સર્વથા ભિન્ન માનતા મોક્ષઉપાયના શ્રદ્ધાળુનો અભાવ થાય, તેથી મોક્ષનો પણ અભાવ થાય તેમ ન થવા માટે વ્યવહારથી ઉપદેશતા શ્રી જિને તે અધ્યવસાનાદિ ભાવો જીવપણે કહ્યા છે

તે વ્યવહાર કયા દૃષ્ટાંતે પ્રવર્તે છે? તે કહે છે-

રાયા હુ નિગ્ગદો તિય एमो वल्लममुदयस्म आदेमो ।

ववटारेण दु उच्चदि तन्येको णिगगदो राया ॥४७॥

ममेव य ववटारो अज्जवमाणादि अण्णभावणं ।

जीवो त्ति फदो मुत्तं तन्येको णिच्छिदो जीवो ॥४८॥

नरपति विस्मृत मेन्यमाह नीहणे नगरं अराजः

नृप એકે આ નીહણે, જેમ કહે વ્યવહાર ૮૭

તેમ અધ્યવસાનાદિનં, જીવ કહે વ્યવહાર

પણ નિશ્ચયથી નરમાં જીવ એકેજ માન. ૮૮

જેમ આ રાજા પાંચ યોજન લાંબીને નીહણે છે, એ દેવતા એકલા નાલને પાંચ યોજન વ્યાપણ અગ્રુચ પાંચ સ્વપ્નસુદાયમા " નાલ " એમ કહેવાનું, તે વ્યવહાર

પરિણામને પ્રાપ્ત થઇને પોતે રસને ગ્રહણ કરતો ન હોવાથી અરસ છે (૬) સપૂર્ણ જીવને જ્ઞાયક સાથે તાદાત્મ્યનો નિષેધ છે, તેથી રસને બાણુવામા પરિણમેલો છતાં પોતે રસરૂપે પરિણમતો ન હોવાથી અરસ છે

ઉપર જે રીતે આત્મા અરસ હોવામા છ કાગળો કહ્યા તે જ રીતે 'રસ'ને ઠેકાણે અનુક્રમે 'રૂપ' 'ગંધ' 'રૂપરશ્મિ' અને 'શબ્દ' મૂકીને આત્મા અરૂપ છે, અગંધ છે, અરૂપરશ્મિ છે, અશબ્દ છે એમ દરેકમાં છ પ્રકારે કારણ સંદિગ્ધ વ્યાખ્યાન વિચારી લેવું શબ્દ એ પુષ્કલનો શુણુ નથી પણ પર્યાય છે તેથી તેના સંબંધમા શુણુને ઠેકાણે પર્યાય સમજવો. જેમકે જીવ (૧) પુષ્કલદ્રવ્યથી ભિન્ન છે તેથી તેનામા શબ્દપર્યાયનો અભાવ હોવાથી અશબ્દ છે. વગેરે

સંસ્થાન એટલે આકાર જીવ અનિર્દિષ્ટસંસ્થાન છે એટલે તેનો આકાર કાઠી શકાતો નથી તે આ પ્રકારે- (૧) પુષ્કલદ્રવ્યથી હિતપત્ર પત્તા શરીરના સંસ્થાનને આત્માનો આકાર કહેવાની અગત્યનાથી જીવ અનિર્દિષ્ટસંસ્થાન છે (૨) નિયત સ્વભાવવાળો આત્મા અનિયત સંસ્થાનવાળા અનત શરીરના કાઠી શકતો હોવાથી જીવ અનિર્દિષ્ટસંસ્થાન છે (૩) સંસ્થાન નામકર્મનો પુષ્કલમા નિર્દેશ પોતે હોવાથી જીવ અનિર્દિષ્ટસંસ્થાન છે (૪) ભિન્ન ભિન્ન સંસ્થાનરૂપ પરિણમેલા સમસ્ત વસ્તુસમૂહાયને એકત્રપણે બાળવાની શક્તિવાળો જીવ પોતે અખંડ દેહમા નિહતપૂર્ણ સ્વરૂપ છે તેથી પ્રગટ રીતિનિર્ગમ્ય અનુભૂતિથી અન્યતઃ નિહત હોવાથી જીવ અનિર્દિષ્ટસંસ્થાન છે

માયિની

સકલમપિ ત્રિહાયાદ્યાય ત્રિચ્છત્કિત્તિ
સ્ફુટત્તરમવગાદ્ય સ્વ ત્રિચ્છત્કિત્તિમાત્રમ ।
ટમમુપરિ ચરત ચારુવિશ્વમ્ય સાશ્રાત
કલ્પયતુ પરમાત્મા માનમાત્મન્યનંતમ ॥૩૫॥

ચૈતન્યશક્તિથી રહિત એવા સર્વ પદાર્થોના શીઘ્ર
ત્યાગ કરીને અને અત્યંત પ્રગટ એવી પોતાની ચૈતન્યશક્તિ-
માત્ર ભાવમાં પ્રવેશ કરીને, વિશ્વની રમણીયતામાં સર્વત્ર
ઉપરજ તરી આવતું આ જે પરમાત્મારૂપ અને ત આત્મતત્ત્વ
છે. તેના પોતાના આત્મામાં તમે સાક્ષાત્ અનુભવ કરો.
(કલશ ૩૫)

ચૈતન્યથી અન્ય ભાવો પુષ્કલમય છે એ વિષેની
ગાથાઓનું હવે સૂચન કરતાં કાવ્ય કહે છે—

અનુ ૮૫

ત્રિચ્છત્કિત્તિમસર્વસ્વસારો જીવ દયા નયન ।

અતોડતિરિક્તા સર્વેડપિ ભાવાઃ પોદ્ગલકા ભમી ॥૩૬॥

ચૈતન્યશક્તિથી વ્યાપ્ત અને સર્વના સારરૂપ જે આ
અનુભવાય છે. તે આટલો જ આ ૮૫ છે તેથી ઉપરાત
જે ગદ્યા ભાવો છે તે પુષ્કલના છે (કલશ ૩૬)

એ વિષેનું વ્યાખ્યાન વિસ્તારથી હ ગાથામાં કરે છે —

જીવન્મ જન્તિ રણ્ણો જાવિ રંધો જાવિ રસો જાવિ ચ પામો ।

જાવિ રૂવં જ મરીરં જાવિ મંટાળ જ મંટણ્ણ ॥૫૦॥

જીવન્મ જન્તિ રાગો જાવિ દોસો જેવ વિઝ્ઝદે મોત્તે ।

જો પદસા પમ્મં જોશ્મ્મ ચાવિ ને જન્તિ ॥૫૧॥

[illegible]

ક્ષીણક્રપાય, સયોગકેવલી અને અયોગકેવલી એ ૧૪ ભેદે
શુભસ્થાનો છે તે સર્વ પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણામપણે
અનુભૂતિથી લિપ્ત હોવાથી જીવના નથી

નાસ્તિની

વર્ણાદા વા રાગમોહાદયો વા
મિત્રા માવા સર્વ ઇવાગ્ય પુંમ ।
તેનૈવાતસ્તન્વતઃ પ ય્ય તો ડ મી
નોદ્વળા મ્યુદ્દેષમેકં પરં સ્યાદ્ ॥૩૭॥

બહિરંગ વર્ણાદિ અથવા અતરંગ રાગમોહાદિ એ
સર્વ લાવો આ આત્માથી લિપ્ત જ છે તેથી અતરમા
વાસ્તવિકપણે જોતા-શુદ્ધ આત્મામા લીન થતા-એ લાવો
દેખાતા નથી. માત્ર એક આત્મા જ દેખાય છે (કલશ ૩૭)

શકા—જો આ વર્ણાદિ લાવો જીવના નથી તો અન્ય
કર્મસિદ્ધાન્તથી વગેરેમા તે જીવના કેમ કહ્યા છે ? સમાધાન -

વવહારેણ દુ દેદે જીવરમ ઇવંતિ વણમાર્ગયા ।

શુભટાણતા માવા ન દુ વેદે નિચ્છયણયસ્સ ॥૫૬॥

વર્ણાદિકે વ્યવહારથી. જીવ તાણા દેવવાયઃ
ગુણસ્થાનાત ન નિશ્ચયે કાર્ક જીવના ધાય પર

વ્યવહારનય પર્યાયાગ્રિત છે તેથી, કેન્દ્રાદી રાગથેહા
કષ્ટાની સમાન જીવ ને આગલના સયોગે ને બધપર્યાય
ને તેને ગ્રાસણીને પ્રવર્તે, પાના લાવને જીવના દેરે છે.
નિશ્ચયનય દ્રવ્યાગ્રિત છે તેથી માત્ર જીવના વ્યાપકિત લવને
ગ્રાસણીને પ્રવર્તે, પાના સર્વ લાવેને જીવના દેવાનું
નિષ્કય ને તેથી વર્ણાદિકે માત્રે જીવના ન સુધીન લાવે

મદાક્ષના

હ ત્યં જ્ઞાનકરુચકલનાપાટન ના ટ યિ ત્વા
જીવાજીવો સ્ફુટમિધટનં નૈવ યાવપ્રયાત. ।
વિશ્વં વ્યાપ્ય પ્રમથવિરસચ્ચકચિન્માત્રગતયા
જાતૃદ્રવ્યં સ્વયમનિર્માતાવદુર્ચૈત્રકાજે ॥૪૫॥

આવી રીતે ભેદજ્ઞાનરૂપી કરવન ચલાવવાની આવડતને
નચાવીને જીવજીવ જ્યાં રૂપ છૂટા પડે નહિ ત્યાં તે પ્રગટ
ચૈતન્યમાત્ર શક્તિવડે જાળપૂર્વક વિકાસ પામતું જ્ઞાનતત્ત્વ પાતે
વિશ્વને વ્યાપીને અતિ રસધી અત્યંતપણે પ્રકાશે છે અર્થાત્
જીવજીવ રૂપ જુદાં થવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય ને પડેલાં
દેવજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે (કલશ ૪૫)

એમ જીવજીવ એકઠા નાચતાં હતાં તેને જુદાં જોળખી
લેવાથી છૂટા પડીને રંગભૂમિપરથી જતા રહ્યા

૨ કર્ત્ત્વિકર્મ અભિધાર

- - - - -

જન અને અજ્ઞાનને સાધારણે પેા પાછો ને તેને
જોખાખનાર અજ્ઞાનને તેણે જાનના મર્તિ માને પા પાછો ને
મર્તિ માને

જન કર્ત્ત્વિકર્મને કર્મ કોપાગ્યોમી
ડગજાત અમય ડગિત કર્ત્ત્વિકર્મમામ ।
જાન યોનિ મર્મનિ પમોત્તમ તમ્યંતમો
માત્રા જુનીમરુપનિપાટ યનિર્મામિ તિ સ્મ ॥૪૮॥

૧. જે એતન મુ તે એકદો જ કર્ત્ત્વિકર્મ અને આ
કોધાદિ મારા કર્મ છે—એવી અજ્ઞાનીઓની કર્ત્ત્વિકર્મની
પ્રવૃત્તિને આદેશાનુસારી થાત પાડતી પરમ ઉદાર અને અત્યંત
ધીર જ્ઞાનસ્થોતિ, છએ દ્રવ્ય જેમાં નિરુપધિ એટલે અન્યની
મદદ વિના બિદા બિદા પ્રકાશી ન્હા છે, એવા વિદ્યનો
સાક્ષાત્કાર કરતી પ્રગટ થાય છે (કલથ ૪૬)

જાવ ન વેદિ વિસેસંતરં તુ આદાસવાળ દોહંપિ ।
અળાળી તાવદુ સો કોહાડમુ વટ્ટદે જીવો ॥૬૯॥
કોહાડમુ વટ્ટંતસસ તસસ કમ્મસસ સંવજો હોદી ।
જીવસસેવં વંધો મણિદો સ્વલુ સવ્વદરસીહિ ॥૭૦॥
આત્માશ્વય એ એ વિપે, ભેદ ન સમજે ત્યાંયં
જીવ અજ્ઞાની ત્યાંસુધી, રહે કોધાદિમાં. ૬૯
કોધાદિમાં વર્તતાં, કર્મ જ સંચય થાય
એમ અજ્ઞાની જીવને, અંધ રહે જિનશય. ૭૦

આત્મા અને જ્ઞાનનો તાદાન્ય સળખ છે, તેથી જ્ઞાન-
ક્રિયામાં પ્રવર્તવું તે દોષ નથી પરંતુ આત્મા અને ક્રોધાદિ
આસ્રવોનો સંયોગસળખ છે. તેથી આસ્રવો આત્માથી જુદા
પરભાવ છે અને તેમાં પ્રવર્તવું એ દોષ છે એમ ત્યાં મુખી
જીવસ્વયં (પોતે) અજ્ઞાનથી આત્મા અને આસ્રવ એ બન્નેને
લેદ પાડીને જુદા જાણતો નથી, ત્યાં મુખી તે પરભાવોને
સ્વભાવ માનીને નિઃશકપણે ક્રોધાદિ કરે છે, ગજ કરે છે,
દ્રેષ કરે છે, મોહ કરે છે એ રીતે જે સ્વયં અજ્ઞાની થએલા
પોતાની સહજ જ્ઞાનમાત્ર ઉદાગ્રીન અવસ્થાને છોડીને પ્રવર્તતો
પ્રતિભાસે છે, તે દર્તા છે અને માત્ર જાણવારૂપ આત્માનું
દાર્ય છે તેનાથી ભિન્નસ્વરૂપે ઉત્પન્ન થતા જે ક્રોધાદિ પ્રતિ-
ભાસે છે, તે દર્મ છે તે ક્રોધાદિ પરિણામને નિમિત્ત કરીને
સ્વયં પરિણમતા એવા પુણ્યકર્મનો તેને સંચય થાય છે અને
એ રીતે જીવપુણ્યલના પરસ્પર એક દોષે રહેવારૂપ સળખ
વાળો બધ સિદ્ધ થાય છે તે બધ ધવામાં નિમિત્તપરપરા
દોષો છતાં ઇતરેતર આશ્રયદોષ દર કરીને જોઈએ તો તેનું
મૂળ કારણ દર્તાકર્મપ્રવૃત્તિના નિમિત્તરૂપ એક અજ્ઞાન બ છે

આ દર્તાકર્મપ્રવૃત્તિની નિવૃત્તિ ક્યારે થાય છે ?
તે કહે છે-

જદયા રમેણ જીવેણ અપ્પણો આનરાણ તદેદ ।

ણાદં દોદિ વિમેનંતર તુ તદયા ણ વંરો ને ॥૬૧॥

આત્મા ને અપ્પણ વિમે વિણિણેદ તુ ૧૫ :

તદાં ૧૫ ન જરૂર જાની એક અપ્પણ ૬૧

જન એ આત્મા ને અપ્પણ ને, તેથી જ્ઞાનમ રરિ, ૬૬

એ સ્વભાવ છે અને ક્રોધાદિમા પરિણમવું એ ક્રોધાદિરૂપ
પરભાવ છે આત્મા જ્ઞાનમા પરિણમે ત્યારે ક્રોધાદિરૂપ નથી
હોતો અને ક્રોધાદિમાં પરિણમે ત્યારે જ્ઞાનરૂપ નથી રહેતો
એમ આત્મા અને આસવો એક વસ્તુરૂપ નથી, પણ ભિન્ન છે
એવો ભેદ જ્યારે જીવ સમજે છે, ત્યારે અજ્ઞાન દૂર થઈને
સમ્યજ્ઞાન થતાં, તે અનાદિની કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિથી નિવર્તે
છે, તેથી તેને પુદ્ગલકર્મબંધનો નિરોધ થાય છે એ રીતે
જ્ઞાનથી જ બંધનિરોધ સિદ્ધ થાય છે

માત્ર જ્ઞાનથી જ બંધનિરોધ કેવી રીતે થાય છે ?
તે કહે છે—

णादृण आसवाणं अमुचितं च विवरीयभावं च ।
दुक्खस्स कारणं ति य तदो णियत्ति कुणदि जीवो ॥७२॥
આસ્રવણું અમુચિત્તં, ને વિવરીત વિભાવં;
દુઃખકારણુ જાણી કરે, જીવ નિવૃત્તિસ્વભાવ. ૭૨

ભેદજ્ઞાન થતાં જીવને જણાય છે કે—પાણીમાં શેવાળની
સમાન આસ્રવો પરિણામને બગાડનારા ખરેખર અશુચિ છે
અને ભગવાન આત્મા તો અતિ નિર્મળ ચૈતન્યરૂપે સદા
અનુભવાતો અત્યંત પવિત્ર જ છે; આસ્રવો પર વડે જણાવા-
યોગ્ય હોવાથી જડરૂપ અત્યંત વિપરીત સ્વભાવવાળા છે
અને ભગવાન આત્મા તો સદા ।વજ્ઞાનબળ—સ્વભાવપણે સ્વયં
સ્વપરપ્રકાશક હોવાથી અનન્ય સ્વભાવવાળો છે, આસ્રવો
વ્યાકુળતા ઉત્પન્ન કરતા હોવાથી ખરેખર કર્મબંધ અને દુઃખતાં
કારણુ છે અને ભગવાન આત્મા તો સદા અનાકુળ સ્વભાવ
વાળો હોવાથી કર્મનું કાર્ય કે કારણુ નથી અને દુઃખ

કારણુ પણુ નથી એ રીતે જ્યારે આત્મા ને આસ્રવોનો ભેદ જાણે છે, ત્યારે છવ કોષાદિ આસ્રવોથી નિવર્તે છે, કારણુકે કોષાદિથી ન નિવર્તનારને પારમાર્થિક ભેદજ્ઞાનની અસ્તિત્તિ છે જ્ઞાન હોય ત્યા આસ્રવથી નિવર્તેલો હોય છે, એ રીતે જ્ઞાનથી જ બંધનિરોધ થાય છે એમ કહ્યુ તેથી અજ્ઞાનાથ-ક્રિયાનયનો નિપેધ થયો, અને આત્મા ને આસ્રવનુ ભેદજ્ઞાન છતા આસ્રવથી નિવર્તે નહી એમ માનનારને જ્ઞાન જ નથી એમ કહ્યુ, તેથી અજ્ઞાનાથ-જ્ઞાનનયનો પણુ નિપેધ થયો

અર્થાત્ કોષાદિથી નિવર્તી આત્મામાં સ્થિર થનારને જ વાસ્તવિક ભેદજ્ઞાન થાય છે આત્માના અનુભવ વળને સમ્યક્-ચારિત્ર પણુ હોય છે. તેથી ત્યા આસ્રવનો નિરોધ છે સમ્યક્દર્શન થયા પછી ચારિત્રમોહને લક્ષ્મીને કર્મક મલિનતા થાય છે, પરંતુ તે આત્માને કર્મના ઉદયથી વિગ્ન જ જાણે છે માન્યતા સાચી હોવાથી ત્યા સમ્યક્દર્શન હોય છે અજ્ઞાન અવસ્થામાં જે કર્મ બધાતા હતા તે કરતા જ્ઞાન અવસ્થામાં બહુ અલ્પ કર્મ બધાય છે, કારણુ કે આસ્રવનુ મુખ્ય કારણુ જે મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબધી તેનો ત્યા અભાવ જે તેથી સમ્યક્દર્શને અબધક કહ્યો છે ચારિત્રમોહને લક્ષ્મીને કોષાદિ ઉદય આવે, તો પણુ પોતાને કોષાદિરૂપ ન માને તેથી અલ્પ બંધ થાય જેટલું જ્ઞાન છે તેટલું અબધપણુ થાય છે

માલિની

(מאמר זה נכתב על ידי הרב יצחק אייזיק ווארשקער, מחבר ספר "הנתיבות")

303

અરુમિતો મ ન મુઝે નિદમ્મ પો નામ્મ સમ્મસમમ્મો ।

तन्नि त्रिभो तन्निचो स-ने णम् मम जेमि ॥७३॥

અંતઃ શબ્દ નિર્માણ ખરું, જનિજ્ઞાના ગમસ્થ
તેમાં ઝિયત તદ્દસીન ૧, ૨ માર્ગ આપા આશ્વ. ૩૩

હું આ આત્મા પ્રત્યક્ષ અભર અનેત મેનન્યમાન
 ન્યોતિરૂપ અનાદિ અનેત નિત્યપ્રગટ વિજ્ઞાન તન સ્વભાવપાળો
 હોવાથી એક હું, કારકગ્રહની કિનારોથી નિહત માત્ર
 નિર્માણ અનુભવિરૂપ હોવાથી શુદ્ધ હું, પુદ્ગલ જેનો સ્વામી
 છે એવા વિદ્યપ્રમાણ કાધાદિ બાવેને પોતાના ન માનતો,
 તેના સ્વામીપણે કદાપિ ન પરિણમતો હોવાથી નિર્મમ્મ હું,
 વસ્તુ માત્ર સામાન્ય અને વિશેષ રૂપે હોય તો પૂર્ણ કહેવાય
 છે તેથી દર્શન (સામાન્ય) અને જ્ઞાન (વિશેષ) રૂપે સ્વપૂર્ણ હું,
 વળી અરૂપી છતાં આકાશની જેમ વસ્તુ વિશેષ હું, એવો હું સર્વ
 પરદ્રવ્યસળધી પ્રવૃત્તિને ત્યાગીને આત્મામા નિશ્ચળ રહેલો,
 સર્વ પરદ્રવ્યનિમિત્તે થતા સગાદિવિકલ્પરૂપ ચેતનચ ચળતાને
 ત્યાગીને આત્માનો અનુભવ કરતો, અજ્ઞાનથી આત્મામા
 ઉદય થતા આ સર્વ કોધાદિ આસવેને ક્ષય કરું છું એમ

છવ કર્મ-નોકર્મનાં, કરે નાહીં પગ્ગિભઃ
એ નિશ્ચય જે જાણના, જ્ઞાની તેનું નામ. ૬૫

કર્મનાં પગ્ગિભ-મોહ, રાગ, ક્રોધ, મુખ, દુઃખ આદિને
અને નોકર્મનાં પરિણામ-સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, શબ્દ,
બંધ સંસ્થાન, સ્થોહર, સૂક્ષ્મ આદિને પુદ્ગલ સાથે માટી-
ઘટની સમાન વ્યાપ્યવ્યાપક સળધ છે અને આત્મા સાથે
ઘટ-કુંભકાર સમાન વ્યાપ્યવ્યાપક સળધ નથી. તેથી તે
સર્વ પુદ્ગલના પરિણામને જાણવારૂપ જે જ્ઞાન છે, તે
જ્ઞાનપગ્ગિભનો આત્મા માટીઘટની સમાન વ્યાપ્યવ્યાપકપણું
કર્તા છે પરમા જેયજાયક સળધ પણ વ્યવહારથી જ છે
નિશ્ચયથી તો આત્મા આત્માને જ જાણે એવા શુદ્ધ આત્મ
પરિણામનો જ આત્મા કર્તા છે એમ જે જાણે તે જ્ઞાની જે

સાર્થલક્ષિમીતિ

વ્યાપ્યત્વપરતા તદાત્મનિ મર્થેત્તજાતગમ્યયપિ
વ્યાપ્યત્વાપદમાવસમવટંતે વા કર્તૃવર્મિશતિ ।
તત્તુદાગતિવેકષમ્મરમતોમારણ મિદંસ્તનો
જ્ઞાનોનૃયતદાત્મત્વત્તનિત કર્તૃવત્તય પુમાન્ ॥૬૫॥

કે મકાને રજાર પામી પામી જાને તે પામી આત્મા
આત્માના પરિણામને જેમ પરિણામને કરે છે, તેવી રીતે
પુણ્યના કર્મપરિણામને પણ તે પરિણામને કરે છે અને
ભોગવું છુ એમ અજાનથી માને તો તે મિષ્ટાન્નમિ થાય છે

આપા

મ પરિણમતિ મ કર્તા યઃ પરિણામો મોક્ષ તત્ત્વમ્ ।

મા પરિણતિ. ક્રિયા સા પગમપિ મિત્ર ન વસ્તુતયા ॥૫૧॥

એ પરિણામે તે કર્તા છે, પરિણામ તે કર્મ છે અને
પરિણમવું એ ક્રિયા છે એ ત્રણે કર્તા, કર્મ ને ક્રિયા
વાસ્તવિક બિદા નથી (કલશ ૫૧)

આપા

एकः परिणमति सदा परिणामो जायते सदैकस्य ।

एकस्य परिणति. स्यादनेकमप्येकमेव यत ॥५२॥

પરિણમનાર, પરિણામ ને પરિણતિ એ ત્રણે એક જ
દ્રવ્યમાં થાય છે, કારણ કે પર્યાયથી અનેક છતાં દ્રવ્ય સદાય
એક જ છે (કલશ ૫૨)

नोमो परिणमतः खलु परिणामो नोभयो प्रजायेत ।

उभयोर्न परिणतिः स्यादनेकमनेकमेव सदा ॥५३॥

એ દ્રવ્ય સાથે મળીને પરિણમતાં નથી, બેરુ એક
પરિણામ થતું નથી અને બેની એક પરિણતિ થતી નથી જે
અનેક (બુદ્ધા) છે તે સદા અનેક જ રહે છે (કલશ ૫૩)

આપા

नैकस्य हि कर्तारौ द्वौ स्तो द्वे कर्मणो न चैकस्य ।

नैकस्य च किये द्वे एकमनेकं यतो न स्यात् ॥५४॥

એક દ્રવ્યના બે કર્તા. બે કર્મ કે બે ક્રિયા થાય નહિ
કારણ કે એક દ્રવ્યમાંથી અનેક દ્રવ્ય થાય નહિ (કલશ ૫૪)

શાર્દૂલચિમ્બિગિન

આમંમાસ્ત ણ્વ ધાત્રાનિ પર કૃર્વેઽહમિત્યુચ્ચક્રે—
હુંગાર નનુ મોહિનામિદ મહાદંકારરૂપ તમ ।
તદમૃતાર્થગમિદેણ વિચ્ચં ચયેકવારં વગેત
તકિ જ્ઞાનવનાય વંચનમહો મૃયો મંપદા મન ॥૫૫॥

પરને હું કહું છું એ પ્રકારનો મહા અહ કારણ અધ-
કાર જગતવાસી જીવોને અત્યંત દુર્નિવાર છે તે અહંકાર
અનાદિકાળથી જીવની સાથે વળગેલો છે તે એકવાર તે
અહ કાર નિશ્ચયનયના અવલંબનથી દૂર થઈ જાય, તો પછી
જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને શું દૂરી બંધ થાય ? (કલશ ૫૫)

અંગ ૧૫

પતંગમાસાત્રતેલ્લમા પરમાત્માસદા પર ।

આમૈવતામનોમાસા પરમ પર પદ તે ॥૫૬॥

આત્મા આત્મભાવોને કરે છે અને પર (પરાગત)
પરભાવોને કરે છે આત્માના ભાવ આત્મારૂપ જ છે અને
પરના ભાવ પરરૂપ જ છે (૧૮૮ ૫૬)

Զինված զորքն ու խորհուրդը, ինչպես և խորհրդի անդամները
 անվերապա լուրջ պիտի քննարկեն և պիտի ընտրեն իրենց
 զինված խորհրդի անդամները և իրենց խորհրդի անդամները
 Զինված խորհրդի անդամները իրենց խորհրդի անդամները

[illegible]

पुण्ड्रकम्प मि-३ नामो हिमि नमामय नीर ।

उत्तमो भगवत्पुत्रः पितृभ्यः प्रियः ॥८८॥

የግድብ-ከተማ ሕንጻውን, በህ አጭር ሰዓት

ବିପଦ-ବିମୁକ୍ତ ହେବା, ଏହା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ୧୧

જે બહેનને મિથ્યાદર્શન અજ્ઞાન અવિનિતિ યોગ આ
અહીં છે, તે અમૂર્ત ચૈતન્યપાનિપ્રાપ્તિ નિવક્ષ્ય મૂર્ત
પુદ્ગલરૂપ છે, અને જે મિથ્યાદર્શન અજ્ઞાન અવિનિતિ યોગ
આદિ હોય છે, તે મૂર્ત પુદ્ગલપાનિપ્રાપ્તિ નિવક્ષ્ય, અમૂર્ત
ચૈતન્યના વિકારરૂપ છે

તે મિથ્યાદર્શન આદિ ઐતન્યના વિહાર કેવી રીતે છે ?
તે કહે છે—

હવઝોગસ્સ અણાઈ પરિણામા તિણિ મોદ્ધુત્તસ્વ ।
મિન્હત્તં અણ્ણાણં અન્નિરદિમાત્તો ચ ણાયન્ત્તો ॥૮૯॥
મોદ્ધુત્ત ઉપયોગનાં, અનાદિ ત્રાણ પરિણામ;
મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન અવિરતિ, અનંત દુઃખનાં કામ. ૮૯

જેમ સ્ફટિકની સ્વચ્છતા સ્વસ્વરૂપે પરિણમવાને સમર્થ
છતાં તમાલ, કેળ અને સુવર્ણપાત્રના સ સર્ગથી તાલ, કીકો
ને પીળો એ ત્રાણ રંગવાળો દેખાય છે તેમ આત્માને
ઉપયોગ સ્વસ્વરૂપે પરિણમવાને સમર્થ છતાં અનાદિ ગન્ય
વસ્તુરૂપ મોહ જેમાં અતર્ગત રહ્યો છે એવા મિથ્યાદર્શન,
અજ્ઞાન અને અવિરતિના સ સર્ગથી એ ત્રાણ પ્રકારના વિહાર-
શુદ્ધ પરિણમે છે

એ આત્માના અશુદ્ધ પરિણામનો દર્શા દેખ છે ?
તે કહે છે—

एणमु य हवओगो तिविहो नुद्धो णिरंजणो भावो ।
ज सो वरेदि भावं हवओगो तरम सो वत्ता ॥९०॥
નિધ્યયત્રી ઉપયોગ ૧ શુદ્ધ નિઃકલ્પ ભાવ;
ત્રિવિધ પરિણમી તે બંને, કર્તા વિવિધ વિભાવ ૯૦

તે કર્મણમનુ મળ્ય ધ્રાવ્ય માત્ર મજાન છે

પરમાવાળં કચ્ચ ત્રાવાળં પિ મ પચ કર્મિતા મો ।

અણાણમઓ જીવો કમ્માણં કારમો દોદિ ॥૧૨॥

પરને પોતાનાં કરે, પાતાને પણ દેરાકે

ભૂલી કર્મ-કર્તા બને, છુવ અજાની ઝાડ દે

આ આત્મા અજાનથી અપરનો લેલ ન બતાવે પરને
આત્મારૂપ અને પોતાને પરરૂપ કરતો સ્વય અજાની બનેથી

કર્તા ભાસે છે તે આ પ્રકારે રાગદ્વેષમુખ દુઃખાદિ અનુભવ દરાવનારાં પુદ્ગલકર્મપરિણામ છે તે શીતોષ્ણ અનુભવ દરાવનારાં પુદ્ગલ પરિણામની સમાન પુદ્ગલથી અભિન્ન અને આત્માથી નિત્ય અન્યત ભિન્ન છે અને તે નિમિત્તે યતો આત્માનો અનુભવ આત્માથી અભિન્ન છે અને પુદ્ગલથી નિત્ય અન્યત ભિન્ન છે એમ રાગદ્વેષમુખદુઃખાદિનો અને તેના અનુભવનો પરસ્પર ભેદ જાણીને નથી ત્યાં જીવને શીત-ઉષ્ણની સમાન રાગદ્વેષમુખદુઃખાદિરૂપે પાનિયમવુ અશક્ય છતા અજ્ઞાનથી, હું રાગ કરું છું મત્યાદિ વિધિથી રાગાદિ કર્મનો કર્તા ભાસે છે

પરંતુ જ્ઞાનથી કર્મ બધાતા નથી.-

પરમપ્પાણમકુલ્લં અપ્પાણં પિ ય પરં અકુલ્લંતો ।

સો જાણમઓ જોવો કમ્માણમકારણો દોદિ ॥૧૨॥

પાનાને પાનાપાણુ, જાણુ અન્યતે અન્યઃ

જીવ કર્મ-કર્તા મટે જ્ઞાનવાન તે કન્ય હરે

અરેઅર આ આત્મા જ્ઞાનથી જ સ્વપરને જો જાણે છે, ત્યારે પરને આત્મારૂપે જાને આત્માને પરસ્પર ન પ્રત્યેકબે જ્ઞાની જાનેતા કર્તા ભાસેતા નથી તે આ પ્રકારે - રાગદ્વેષમુખદુઃખાદિ અનુભવ દરાવનાર તે રાગદ્વેષમુખદુઃખાદિરૂપે પાનિયમ છે, તે શીતોષ્ણ અનુભવ દરાવનાર તે રાગદ્વેષમુખદુઃખાદિરૂપે પાનિયમ છે અને આત્માથી નિત્ય અન્યત ભિન્ન છે અને તે નિમિત્તે યતો આત્માનો અનુભવ આત્માથી અભિન્ન છે અને પુદ્ગલથી નિત્ય અન્યત ભિન્ન છે એમ રાગદ્વેષમુખદુઃખાદિનો અને તેના અનુભવનો પરસ્પર ભેદ જાણીને નથી ત્યાં જીવને શીત-ઉષ્ણની સમાન રાગદ્વેષમુખદુઃખાદિરૂપે પાનિયમ છે, તે શીતોષ્ણ અનુભવ દરાવનાર તે રાગદ્વેષમુખદુઃખાદિરૂપે પાનિયમ છે અને આત્માથી નિત્ય અન્યત ભિન્ન છે અને તે નિમિત્તે યતો આત્માનો અનુભવ આત્માથી અભિન્ન છે અને પુદ્ગલથી નિત્ય અન્યત ભિન્ન છે એમ રાગદ્વેષમુખદુઃખાદિનો અને તેના અનુભવનો પરસ્પર ભેદ જાણીને નથી ત્યાં જીવને શીત-ઉષ્ણની સમાન રાગદ્વેષમુખદુઃખાદિરૂપે પાનિયમ છે

રાગદેવગુણદુષ્પાતિરૂપે પશ્ચિમમર્ત્ય પોતાને અગત્ય છે એમ જાણતો. તે રૂપે લેગ પણ ન પા-ળતો. આત્માનું જ્ઞાનપણ પ્રગટ કરતો સ્વયં જ્ઞાનમય થઈને; આ હું માન જાણ છું, રાગરૂપ છે તે પુણ્ય છે મર્યાદિ નિમિત્તી જ્ઞાનવિરુદ્ધ એવા સમગ્ર રાગાદિ કર્મો જીવ અકર્તા બાએ છે.

અજ્ઞાનથી કર્મ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? તે કહે છે:-

તિવિદો ઇમુવઓગો અપ્પવિયપ્પં કરેઢ કોહોજ્જં ।

કત્તા તમ્મુવઓગસ્સ હોઢ સો અત્તમાવસ્સ ॥૯૪॥

કરે તિવિદો ઉપયોગ આ. 'હું ક્રોધાદિ' વિકલ્પઃ
કર્તા તે ઉપયોગનો. થાય જીવ સવિકલ્પ. ૯૪

મોહ વિકાર સહિત ચેતન સામાન્યપણે એક અજ્ઞાન રૂપ છે તે આત્માને ને પરને ભેદરહિત જોતો જાણતો અને પરિણમતો વિશેષપણે ત્રણરૂપ થાય છે તે અજ્ઞાન આત્મા ભાવક (ઉદય આવતાં ક્રોધાદિ કર્મ) અને ભાવ્ય (ક્રોધાદિ ભાવે પરિણમેલો આત્મા) એ બન્નેને એક સ્વરૂપ માનતો 'હું ક્રોધાદિ છું' એમ વિકારયુક્ત થતો તે વિકારયુક્ત ભાવોનો કર્તા થાય છે

'આદિ' શબ્દથી માન, માયા, લોભ, મોહ, રાગ, દ્વેષ, કર્મ, નોકર્મ, મન, વચન, ક્રયા, શ્રોત્ર, ચક્ષુ, ઘ્રાણુ, રસન, સ્પર્શન વિગેરે ભાવોનું પણ તથાપ્રકારે વ્યાખ્યાન વિચારી લેવું. એ જ પ્રકારે જોય એવા ધર્માદિ અન્ય દ્રવ્યમાં પણ આત્મા વિકલ્પ કરે છે તે કહે છે:-

તિવિદો ઇસુવઓગો અપ્પવિયપ્પં કરેઢ ધમ્માઈ ।

કત્તા તમ્મુવઓગસ્સ હોઈ સો અત્તમાવસ્સ ॥૯૫॥

હરે ત્રિવિધ ઉપયોગ આ 'હુ ધર્માદિ' ચિદ્રૂપ,
કર્તા તે ઉપયોગના થાય જીવ અચિદ્રૂપ જીવ.

ઉપર જીવ તેવી જ રીતે અજ્ઞાન ઉપયોગ એક છતાં
ત્રણ પ્રકારે પરિણમીને જાય જે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ,
પુષ્પગલ તથા અન્ય જીવો છે, તેને જ્ઞાનરૂપ યોગના આત્માથી
બિન્ન ન માનતો હુ ધર્મ છુ અધર્મ છુ, આકાશ છુ,
કાળ છુ પુષ્પગલ છુ, અન્ય જીવરૂપ છુ એમ ઉપાધિસરિત
આત્મચરિણામનો કર્તા થાય છે

એ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે —

एवं पराणि दृग्वाणि अप्पयं कृणदि मंदबुद्धीर्वा ।

अप्पाण अत्रि य परं करेह अण्णाणभावेण ॥९८॥

એવા અજ્ઞાન ભાવથી, પરંતુ હું ન્યકરૂપ

અત્યુદ્ધિ માને અહીં' સ્વ-દ્રવ્યને પરરૂપ જુદ

કપાય સાથે એકરૂપ થયેયો ઉપયોગ, જૂતાવાણી સમાન
જાણવાન જાનીને અનેક જાણના કાર્યો કરતો રોણાય તે અને
ધર્માન્તિમાયાદિ જોય સાથે એકરૂપ થઈયો ઉપયોગ, ખાદ્યનું
જ્યાન કરનાર શિષ્ય આત્માને ગરે એવા ચોટા રીંગણવાળા
ગણપારાફર ખેતાને ચાલવા લાગ્યો, તેમ મન અને કર્મિચ્છન,
વિષયરૂપ જોયમા જ્ઞાનરૂપ આત્માને મર્જિત કરતો, ગદા રૂપ
રેડમા પુરમામળ વિજ્ઞાનધન આત્માને એકરૂપ માનવાથી
જ્ઞાતાની યોગ તે પ્રજ્ઞાના ભાવનો જીવ થાય તે

તેથી જોવાનરૂપ થાય તેથી જ્ઞાનરૂપ — નેપ — હરે, હ —

एदेण ह मो कजा आग पिण्णददिद्धि परिददिदो ।

एद मत्त जो जाणदि मो कृप्पि मज्जरत्तिहं : १.९ ।

વસનનિવધા

અજ્ઞાનતરતુ મનૃણામ્યવહારકારી

જ્ઞાનં સ્વયં કિલ ભવન્નપિ સ્વ્યતે ચ ।

પીવા દધીશુમધુગમ્ભરમાતિ ગદગા

મા દોગ્ધિરુદ્ગમિવ નૃનમમૌરમાલમ ॥૫૭॥

જે આત્મા પોતે જ્ઞાનરૂપ છતાં પણ કહે છે, તે અજ્ઞાનથી તૃણ ને મિદાન્ત સાથે ખાનાર હાથી સમાન અવિવેકી છે અને ઉન્મત્ત પણ છે. જેમ કેઈ ઉન્મત્ત મનુષ્ય ખાડવાળા દુર્ગાને પીને તેના ખાટા ચીઠા રસથી ગતિ આસકત થઈને એમ માને કે આ દુધ જેવા રસવાળું છે અને તેથી ગાય દોહવાની થેણ કહે તેના જેવા ઉન્મત્ત પણ છે (૪૮મ ૫૭)

સાર્થવિધિગિત

અજ્ઞાનામૃગજિવિવાં જલધિયા ધાવતિ પાતુ મમા

અજ્ઞાનાત્મનિ દ્રવેતિ મુજગાન્યાસેન રક્તો જના ।

અજ્ઞાનાન્ન દિકત્પચક્ષ્ણ કરણાદાતોમરમાનિવદ્ધ

શુભ્રાત્મમયા દાપિ સ્વચ્છમી ધર્મોદયારુણ ॥૫૮॥

અજ્ઞાનથી હરોતે આ ખાણી ને પીણી ભરિયો અભરુપિદાને પીવા પીરે ને, અજ્ઞાનથી દોરો અજ્ઞાનના રોગીને ને જે જાણીને નાને ને તેમ આ પ્રવેશ દાદ રાખનાર આ અજ્ઞાની નાને દિગ્ધાની રૂપે અવધી અજ્ઞાની રાખનાર તરુણના જે રૂપે રૂપે અજ્ઞાનના રૂપે રૂપે —
અ. ર. ને

મનસા ॥

જાનારે । જાનપયગમા મૈત્ર્ય મૈત્ર્ય વાસ્યા
જાનારે મોડમાનિવનવાસાદ મેદ વૃત્તમ ।
જાનારે । સારમાનિફમાનિત્ય મૈત્ર્યવાતો
ક્રીમદ્વ પ્રમાતિમિદા મિદતો કરૂમામ ॥૬૦॥

જ્ઞાનથી જ ઉજાતા અસિની અને શીતળતા પાણીની
એમ ભેદ જણાય છે, જ્ઞાનથી જ શાકના અને મીઠાના ક્યારનો
ભેદ ઉદ્ભવે છે તેવી રીતે જ્ઞાનથી જ પોતાના અજ્ઞાનરસથી
વિકસતા નિત્ય ચેતન્ય દ્રવ્યનો અને ક્રોધાદિનો ભેદ કર્તાપણને
દૂર કરતો પ્રગટ થાય છે

અનુદ્યુ

અજ્ઞાનં જ્ઞાનમપ્યેવં કુર્વન્નાન્માનમંજસા ।
સ્વાકર્તામાત્મભાવસ્ય પરમાવસ્ય નકચિત્ ॥૬૧॥
આ પ્રમાણે આત્મા આત્માને પ્રગટપણે અજ્ઞાનરૂપ કરે

કે જ્ઞાનરૂપ કહે તેા પણ તે આત્મભાવનો જ કર્તા થાય છે
પરભાવનો કર્તા કયાંદેય થતો નથી (કલશ ૬૧)

અનુદુષ

આત્મા જ્ઞાન સ્વયં જ્ઞાન જ્ઞાનાદન્ય કર્તાનિ નિમ્ન ।

પરમાવર્ય કર્તા મા મોહોડય વ્યવહારિણામ ॥૬૨॥

આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, સ્વયં જ્ઞાન જ છે. નથી
જ્ઞાનથી બુદ્ધ શું કહે ? આત્મા પરભાવનો કર્તા છે એમ કહેવું
એ વ્યવહારી જીવેનો મોહ છે (કલશ ૬૨)

તે મોહયુક્ત વ્યવહાર આ પ્રકારે છે -

સ્વદારેણ દુ આદા કરેદિ ષટ્પટરથાણિ દગ્ધરાણિ ।

કરણાણિ ચ કર્માણિ ચ જોગ્યમાણીષ વિદિતાણિ ॥૬૩॥

ઘટ પટ રથ આદિ જે વ્યવહારે આ છત્ર
દશજુ કર્મ નોકર્મના, વિવિધ પ્રકાર તથા ૧૮

વ્યવહારથી જેમ આત્મા પોતાના વિદ્યમાન ઘટ પટ
રથ આદિ પદ્ધત્યરૂપ જાણ કર્મને કરતો જણાય છે, તેમ
પદ્ધત્યાત્મક ક્રિત્તિયાદિ ૧૦૮, ક્રીયાદિ સમસ્ત વ્યવહાર કર્મ
ને પ્રાપ્ત થતા વિવિધ નોકર્મ-નોકર્મિન પદ તેથી જ કહે
આત્મા કરે છે એમ વ્યવહારી જીવેનો મોહ છે

પરંતુ નિશ્ચય રાશિથી તે વ્યવહાર સ્વદર્શ કરી—

જદિ સો પરદગ્ધરાણિ ચ કરિન્ન જિગ્મેણ તમ્મજો દોઢ્ઢ ।

જત્તાળ તમ્મજો તેણ સો જ તેમિ દરિ દત્તા ॥૬૪॥

જેમ કોઈ ગોચર-અધ્યક્ષ (જોનાર) દ્રવ્યદલીમાં થતા
કેશકાચને માત્ર જાણે પરંતુ ખેતે કર્મો નથી તેવી રીતે
જાની જ્ઞાનાવગ્નિ કર્મને થતા જાણે છે, પરંતુ ખેતે તેના
કર્તા નથી તે જાણવારૂપ જ્ઞાનક્રિયાના જ જાની કર્તા છે
જ્ઞાનાવગ્નિની જેમ ધીવત સાત કર્મ, મનવચનક્રાય, પાપ દિગ્દ્રવ્ય
વગેરે વિષે પણ તથાપ્રકારે વિચારી લેવું

અજ્ઞાની પણ પચ્ચાવનો કર્તા નથી -

જં માવં મૃદમમૃદં કરેદિ આદા મ તરમ ચ્ચન્દ કાજા ।

મ તરમ દોદિ કમ્મ સો તરસ દુ પેદમો અપ્પા ॥૧૦૦॥

દેરે મુલામુલ ભાવ જે કર્તા તેના થાય.

એ જ મુલામુલ ભાવનો ભાવના છત્ર જાણાય ૧૦૦.

અજ્ઞાની પણ જ્ઞાતાં જ્ઞાતાનને વચ્ચે રવચરના જેમ જ
જોયારાથી, જુગલકર્મવિષયની થતા મરતીમ રસવટ, નાચળ
જેમ ન્વારવાળા મુદ્દભાવને મૂર્ખીને જે અજ્ઞાનરૂપ મુલામુલ
ભાવ કહે છે તે મુલામુલ ભાવનો જ જ્ઞાત થાય છે તે જ
મુલામુલ ભાવ તેનું ભાવર્તી છે તેના તે વચ્ચે રવચરે ન જાણ
તો જોવાની જોઈતા પણ ખેતના જ ભાવને કારણે જે
રીતે અજ્ઞાની પણ પચ્ચાવનો કર્તા નથી

પચ્ચાવને વિષયનરૂપે કહેવામાં આવે છે -

જો જલિ મુલો દાદે જો અણ્ણિ મુલ મંરુદિ દાદે ।

જો અણ્ણમદ જો દાદા દાદિત્તમ્મા દાદા ૧૦૧

નિમિત્ત નૈમિત્ત પામે પણ આત્મા પરદ્રવ્યના નથી:-
જીવો ન કરેદિ ન જોવ ન જોવ મોમમે દગ્ગે ।

જોગુવમોગા ઉપાદગા ગ તેણિ હાદિ ક્રતા ॥૧૦૦॥

ઘટ ન આદિ દ્રવ્યનો, કર્તા જીવ ન થાય;
નિમિત્ત યોગ-ઉપયોગનો, કર્તા તે કલ્યાણ ૧૦૦.

વળી આત્મા ઘટપટ્ટાદિ અને ક્રોધાદિને નિમિત્ત-
નૈમિત્તિકભાવે પણ કર્તા નથી, કારણ કે એના આત્માનો
સ્વભાવ માનીએ તો તેને પરદ્રવ્યના નિત્યકર્તૃત્વનો પ્રસંગ
આવે નિમિત્તપણે કર્તા તો આત્માના યોગ ને ઉપયોગ છે.
મનવચનક્રયાના નિમિત્તે આત્મપ્રદેશોનું સકંચ થવું તે યોગ
છે, અને રાગાદિયુક્ત જ્ઞાનની પરિણતિ થવી તે અશુદ્ધ
ઉપયોગ છે એ બન્ને આત્માના અનિત્ય પર્યાય છે, બંધી
અવસ્થામાં વ્યાપતા નથી. તે યોગ અને ઉપયોગ અનુક્રમે
ઘટાદિના અને ક્રોધાદિના નિમિત્તમાત્રપણે કર્તા કહેવાય છે
આત્મા અજ્ઞાની થઈને પોતાના અશુદ્ધ યોગઉપયોગનો કર્તા
થાય છે પરંતુ પરદ્રવ્યાત્મક કર્મનો કર્તા ક્યારેય થતો નથી.
જ્ઞાની જ્ઞાનના જ કર્તા છે -

જે પુગ્ગલદઘ્વાણં પરિણામા હોતિ જાણઆવરણા ।

ન કરેદિતાણિ આદા જો જાણદિસો હવદિ જાણી ॥૧૦૧॥

પુદ્ગલનાં પરિણામ જે, જ્ઞાનાવરણી કર્મ:
-કરે ન તેને આત્મા, જ્ઞાની બાણે મર્મ. ૧૦૧.

જેમ દોષ ગોરસ-અધ્યક્ષ (જોનાર) દુધદહી મા થતા દેવકારીને માત્ર જાણે પરંતુ પોતે કર્તો નથી તેથી રીતે જાની જાનાવણુ કર્મને થતા જાણે છે, પરંતુ પોતે તેના કર્તા નથી તે જાણવારૂપ જ્ઞાનક્રિયાના જ જાની કર્તા છે જાનાવણુની જેમ ધીજી સાત કર્મ, મનવચનક્રાય, પાપ પ્રિદ્રિય વગેરે વિષે પણ તથાપ્રકારે વિચારી લેવું

અજ્ઞાની પણ પરભાવનો કર્તા નથી -

જં માયં સુદમસુદં કરેદિ આદા મ તરસ સ્વલ્લ યાતા ।

મ તરસ દોદિ કમ્મ સો તરસ દુ વેદગો અપ્પા ॥૧૦૨॥

દેવે મુળામુળ ભાવ જે કર્તા તેના થાય

એ જ મુળામુળ ભાવનો ભાવતા હવ જાણાય. ૧૦૨.

અજ્ઞાની પણ અનાદિ અજ્ઞાનને વડા સ્વયંભૂતા જેવા મોયાસથી, પ્રાગલકર્મવિષયાગી થતા મનવીસ રસવદે, અજ્ઞાન જેવા વ્યાવહારીક મુદ્ધભાવને મૂળીને જે અજ્ઞાનરૂપ મુળમુળ ભાવ કરે છે તે મુળામુળ ભાવના વ કર્તા થાય તે તે જ મુળામુળ ભાવ તેનું ભાવકર્મ છે તેના તે વાતવચનો સુદમ તો દેવવાદી જોખના પણ પોતાના જ ભાવને કારણે જે રીતે અજ્ઞાની પણ પરભાવનો કર્તા તેના નથી

પરભાવને રાખાનરૂપ દેવે કર્તા નથી -

જો જાસિ મુળો દવ્વે સો અણ્ણિ મુળ મંદરદિ દવ્વે ।

સો અણ્ણમંદ મો વા ૧, વરિતારા દવ્વ ૧૦૩

આત્મા સ્વભાવથી પુષ્કલ કર્મભયનું નિમિત્ત થવા
યોગ્ય નહીં છતાં અનાદિ અજ્ઞાનથી, આત્મામાં અજ્ઞાનભાવના
પરિણુમનરૂપ નિમિત્તથી પરિણુમતા પુષ્કલકર્મને આત્માએ
કર્તૃ જોમ નિર્વિદ્યરૂપ વિજ્ઞાનઘન સ્વભાવથી બ્રાહ્મ શ્રેયેલા
અજ્ઞાનીઓનો વિદ્યરૂપ છે. તે સર્વ માત્ર ઉપચાર અથવા
વ્યવહાર છે, પણ પરમાર્થ નથી

તે કેવી રીતે ? તે દૃષ્ટાન્તથી અમલત્વે છે—

જોધેદિ વદે જુદે રાણ વદંતિ જંવદે જોગો ।

તદ વચ્ચારેણ વદ જાણાવરણાદિ જીરેણ ॥૧૦૬॥

શુદ્ધ હરે ચોદાજનાં હરે નય ' બેદ બા'

તેમ 'કર્મ' હવે કર્યા ' એ વ્યવહાર વિલા' ૧૦

જોમ શુદ્ધ ક્રિયામાં સ્વય પ્રવર્તતા ચોદાજોવરે શુદ્ધ
રાના, તે ક્રિયામાં સ્વય ન પ્રવર્તતા રાજાએ શુદ્ધ ' એમ
લોકો દોરે તે ઉપચારે, પગાર નહીં, તેમ રાજાના
આદિ 'ર્મ' પગારમાં સ્વય પ્રવર્તતા રાજાના સ્વય કર્મ
રાના જ્ઞાનાવનાર્થ કર્મ પગારમાં સ્વય ન પ્રવર્તતા
આત્માએ એ કર્મ 'ર્મ' એમ હે 'ઉપચાર' તે ઉપચાર
રે, પગાર નથી

તેથી સિદ્ધ થાય છે -

અપાદેદિ વદેદિ મ વદંતિ પરિણામણદિ નિર્વિદિ સ :

આદા પુ મલ રૂપ દરજાવરણ વચ્ચાર ૧૦૭

આત્મા પુ મલ રૂપ હે કરે ને અવર

પે ન-પગાર ને એ કરે - ૧૦૮

• સ્વય સ્વ ભાવને - ૧૦૯ હે કરે - ૧૧૦ •

તે ૦ મો ? ના નામો પામશે .
 નદ મયા નદામ તોમળવાઃમો ના રિતો .
 નદ મોતો નદામ નામળવાઃમો મળિતો ॥૨૦૮॥
 પ્રત્યક્ષ મુખરોના પ્તી નામળવાઃ
 ની મુખરોના ૨૦૮ ૨૦૮૨ ૨૦૮

આમ મુખરોના અભાવના જોમ પાતળા મુખરોને
 રાજા ઉપાસ કરે છે, તેથી ‘મયા રાજા તયા પ્રત્યક્ષ’ એમ
 ઉપચારથી કહેવાય છે, તેમ મુખરોના મુખરોને ઉપચાર
 કરનાર આત્મા છે એમ કહેવું તે ઉપચાર અથવા અપચાર છે
 નાનાના

ગીવ કમેનિ ચદિ પુદ્ગલકર્મ નૈવ
 કસ્તર્તિ તત્કુલત ઉત્પત્તિઃકર્મયત્ત .
 ન તર્તિ તોત્રમ્ય મોત્તનિતર્તિનાય
 સંકીર્તને કૃત્તુત પુદ્ગલકર્મકર્તૃ ॥૬૩॥

બે ઉપ પુદ્ગલકર્મને નથી જ કરતો, તો પછી તેને
 કોણ કરે છે ? એમ શિષ્ય આશંકા કરે છે તેથી હવે તેના
 તીવ્ર વેગવાળા મોહને દૂર કરવા માટે આચાર્ય કહે છે કે
 પુદ્ગલકર્મના કર્તા કહેવાય છે, તે સાંભળ:- (કલશ ૬૩)

सामण्यपञ्चया स्वन्तु चउगो भण्णति वंथञ्जानो ।
 मिच्छन्तं अविरमणं कमायजोगाय बोद्धव्वा ॥१०९॥
 तेसि पुणोव य उमो भणिदो भेदो दु नेग्गवियपो ।
 मिच्छादिद्वीआदो जाव सजोगिग्ग चग्गंत ॥११०॥
 णदं अचेदणा स्वन्तु पुग्गळ्ळकग्गुदयसभरा जग्ग्या ।
 ते जदि करति कम्म णवि तेसि वेदगो आदा ॥१११॥
 गुणसणिदा दु णदं कम्मं कुव्वन्ति पवया जग्ग्या ।
 तज्जा जीवोऽकत्ता गुणा य कव्वति कग्गमाणि ॥११२॥
 नि'व्याप्पान अविवन्ति, उपाय नाज प्र'पः
 सम'प'व उता णुं १ प्रत्यय न्य चा १८८
 मि'स'त'य'री शर'ग'नीना अत अगय पय १.
 ते' मे प्रत्यय तात ते पा १८८ अत'त १९८
 १८८ 'म'र'री 'य'या ते'री तात अत' १
 ते'र' मे ते' सम'त वं नहि १ ८८ १९९
 जात नाम अय प्रत्यया ते'री 'त' १
 ८८२ अत'ता 'न'ना ८८२ जात'ता ८८२

જડ દોષ પણ અનન્ય હોય તો જીવને જડપણાની પ્રાપ્તિ થાય, તેથી જીવ અને અજીવ બન્ને એક થતા દ્રવ્યની ભિન્નતાનો લોપ થાય, એ પ્રત્યક્ષ ત્રિવેદ્ય આવે છે એ વીને જડ પ્રત્યય, કર્મ, મોકર્મ વગેરે સાથે પણ જીવને અનન્ય માનતા એ જ દોષ આવે છે તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ઉપયોગાત્મક જીવ ભિન્ન અને જડસ્વભાવવાળા પ્રત્યય, કર્મ, મોકર્મ વગેરે ભિન્ન છે એમ જીવ અને પ્રત્યયોનું એકપાત્ર નથી.

માધ્યમતવાદી શિષ્ય પ્રત્યે પુણ્યલક્ષ્યના પદિખાની સ્વભાવ સિદ્ધ કરે છે.—

જીવે ન સયં વદ્ધ ન સય પરિણમદિ વચ્ચભાદેણ ।
જા પુણ્યલક્ષ્યમિણ અપરિણામી તદા દોદિ ॥૧૫૬॥
વચ્ચસ્યવચ્ચનાસુ ચ અપરિણમંતીત્ વચ્ચભાદેણ ।
સમાસમ અભાવો વસત્તદે સંગતમમ્મો વા ॥૧૫૭॥
જીવો પરિણામયદે પુણ્યલક્ષ્યાણિ વચ્ચભાદેણ ।
તે સયમપરિણમંતં વા ન પરિણામયદિ વેદા ॥૧૫૮॥
આ સયમેદ દિ પરિણમદિ વચ્ચભાદેણ પુણ્ય લક્ષ્યે ।
જીવો પરિણામયદે વચ્ચ વચ્ચસ્યમિદિ મિચ્ચા ॥૧૫૯॥
વિચ્ચા વચ્ચપરિણમ વચ્ચ દિવ દોદિ પુણ્ય લક્ષ્યે ।
વા તં વાવચ્ચવચ્ચપરિણમ દુષ્ટા સ્વત્તે ॥૧૬૦॥

અર્થ—જીવને સયં વદ્ધ ન સય પરિણમદિ વચ્ચભાદેણ ।
જા પુણ્યલક્ષ્યમિણ અપરિણામી તદા દોદિ ॥૧૫૬॥
વચ્ચસ્યવચ્ચનાસુ ચ અપરિણમંતીત્ વચ્ચભાદેણ ।
સમાસમ અભાવો વસત્તદે સંગતમમ્મો વા ॥૧૫૭॥
જીવો પરિણામયદે પુણ્યલક્ષ્યાણિ વચ્ચભાદેણ ।
તે સયમપરિણમંતં વા ન પરિણામયદિ વેદા ॥૧૫૮॥
આ સયમેદ દિ પરિણમદિ વચ્ચભાદેણ પુણ્ય લક્ષ્યે ।
જીવો પરિણામયદે વચ્ચ વચ્ચસ્યમિદિ મિચ્ચા ॥૧૫૯॥
વિચ્ચા વચ્ચપરિણમ વચ્ચ દિવ દોદિ પુણ્ય લક્ષ્યે ।
વા તં વાવચ્ચવચ્ચપરિણમ દુષ્ટા સ્વત્તે ॥૧૬૦॥

કહે છે પુનઃસંવ્યસન. જીવ કહે કર્મરૂપઃ
કેમ અપરિણામી સ્વયં. કશય કર્મસ્વરૂપ? ૧૧૮.
પુનઃસ પાને પરિણમ. જો માને એ સ્વયંઃ
જીવ કહે ન કર્મને. એ શિદ્ધાંત અસત્ય. ૧૧૯.
એમ નિયમની પરિણમ. કર્મપણે જડદ્રવ્યઃ
જ્ઞાનાવગત્તાદિ ખરે. કર્મ જાણુ જડ સર્વ. ૧૨૦.

જો પુનઃસંવ્યસન કર્મભાવે પરિણમીને સ્વયં જીવમાં
ભાવતરૂપે પરિણમે નહિ તો તે અપરિણામી કહેવાય એ
રીતે માર્ગ પુનઃસંવ્યસન અપરિણામી માનીએ તો સસાર-
જમાવનો પયગ આવે જીવ પુનઃસંવ્યસન કર્મભાવે પરિણમાવે
તે તેની અમાનો અભાવ થતો નથી એમ તર્ક કરો તો
તેમા વિચિત્ર થાને છે, કાળજી કે સ્વયં અપરિણામી સ્વભાવ
પણાને પરિણામની શકાય નહિ અને જો સ્વયં પરિણામી
સ્વભાવવાળા પુનઃસંવ્યસન પરિણમાવે છે એમ કહો તો તે
સત્ય નથી, કાળજી જે પાને પરિણમવાની શક્તિવાળા છે
તે પુનઃસંવ્યસન પાવના અર્થત નથી તેથી જેમ માટી અનકમે
પાવના પાને પરિણમે છે, તેમ પુનઃસંવ્યસન જ્ઞાનાવગત્તાદિ
સ્વભાવવાળા પરિણમે છે તેથી પુનઃસંવ્યસન પરિણામી
સ્વભાવવાળા પાવના અર્થત નથી

છે તે બાવકર્મનો આત્મા કર્તા એ પ્રકારે થાય છે જ્ઞાનીને
નમ્યક સ્વપરવિવેક વડે ભિન્ન આત્માની અનુભૂતિ અત્યંત
પ્રગટ હોવાની જ્ઞાનીના ભાવ જ્ઞાનમય જ હોય છે અને
અજ્ઞાનીને તો સમ્યક સ્વપરવિવેકના અભાવમા ભિન્ન આત્માની
અનુભૂતિ અત્યંત અપ્રગટ હોવાથી અજ્ઞાનીના ભાવ
અજ્ઞાનમય જ હોય છે

જ્ઞાનમય અને અજ્ઞાનમય ભાવનું દુષ્ણ શ ? તે કહે છે—

અજ્ઞાનમયો ભાવો અજ્ઞાનિણો કુણદિ તેણ પમ્માણિ ।
જ્ઞાનમયો જ્ઞાનિમ્ય દુષ્ણ કુણદિ તત્ત્વા દુ પમ્માણિ ॥૬૨૯॥

અજ્ઞાનમા અજ્ઞાનમય-ભાવ, એ તે ના. ૧૦૦.
જ્ઞાનીના તે જ્ઞાનમય તેથી તે નિર્માણ ૧૦૦

[illegible]

11 12

... 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592,

... ..

ଶୁଣିଲା ଯଦି ତୁମ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମନେକରି ଯାଆନ୍ତି, ଏହା
 ତୁମର ଅସାଧାରଣ କ୍ଷମା ଯାହା ତୁମର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଏହି
 ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଅସାଧାରଣ କ୍ଷମା ଯାହା ତୁମର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଏହି
 କ୍ଷମା ଯାହା ତୁମର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଏହି କ୍ଷମା ଯାହା ତୁମର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଏହି
 (୨୫୫)

ॐ श्री गान्धारी गणेशाय नमः ॥ —

णाणमया भाराओ णाणमओ नेर जाण् भारो ।

जन्मा तन्मा पाणिम्य मन्त्रे भारा न पाणमया ॥१२८॥

अण्णाणमया भावा अण्णाणो नेर जायण मायो ।

जन्मा तन्मा भारा अण्णाणमया अण्णाणिस्म ॥१२०॥

ज्ञानश्चरुप स्वभावशी, श्वाय ज्ञानमय भावः

ज्ञानीना तेथी थता, ज्ञानमयी सा भाव. १२८.

આભાનો અજાનથી, ભાવ બંને વિભાવઃ

અજ્ઞાનજ્ઞા અજ્ઞાનમય, તેથી થતા ગો ભાવ ૧૭૯

જથી ખરેખર જ્ઞાનમય ભાવથી જે કામ પશુ ભાવ
કામ જે કામ ના પામ્યો તે જે કામ ના પામ્યો તે જે કામ ના પામ્યો તે

તેથી જાણીના. અર્થે જાણે. જાણનારે જ તે જાણે તેથી

અજ્ઞાનમય ભાવથી જે દોષ પાળે ભાવ થાય તે સર્વ

અજ્ઞાનપણાને ન ચોળગતા અજ્ઞાનમય જ હોય છે, તેથી

અજ્ઞાનીના સર્વે ભાવો અજ્ઞાનમય જ હોય છે

જેથી તત્ત્વ જાણાય ના, અજ્ઞાનોન્ય જાણું
 જેથી અત્ત શ્રદ્ધા ના મિથ્યાન્યોદય માન ૧૩૨
 વળી અમંથમનો ઉદય, જે અવિચિતિ પશ્ચિમામ
 કુતુહિત છવ-ઉપેયોગ જે ક્યાય તે દુઃખધામ ૧૩૩
 થિદાનો ઉગાર ને ચાંગાન્યદેવ જાગ,
 મુખ-અશુભ વ્રત મહિન કે વ્રતવિનુત્તં પિદાન, ૧૩૪
 હેતુભૂત એ ભાવથી કમંચગાના ચિચિય,
 જ્ઞાનાવજ્યાદિધાનું પશ્ચિમની અહિય ૧૩૫
 ત્યાં જે ને કમંચગાના, છવ સાથે બાધા
 ત્યાં પાળુ નિજ ભાવનો, છવ જ હેતુ થાય ૧૩૬

તત્ત્વ જોટો આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ને ન જાણતી
 અતત્ત્વપ્રાપ્તિ જે જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માના અનુભવા ને
 અજ્ઞાનનો ઉદય છે, તેની સાથે તત્ત્વ જોટો આત્મા
 નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) તત્ત્વની અર્થની અર્થના અનુભવા ને અજ્ઞાન
 અનુભવાય છે, તે મિથ્યાત્વનો ઉદય છે.

(૨) વિષય દયાયશી પાળા ન હોવાથી ને અતત્ત્વ
 જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માના અનુભવા ને, તે અત્ત સ્વરૂપનો ઉદય છે.

[illegible]

ડાહ્યા એ બધાને જ મરણ દેવા માટે મરણ
 ને જા નથી, એ બન્ને નામના જ છે તે નામનો જા બંધ
 છે, તે સંસ્કાર પત્તી પાડેલી છે. વિજ્ઞાનપણ રખાઈ
 કેમ અર્થને પાતાવ મરણના મુક્તિમા બને છે. ડાહ્યા
 ડાહ્યા એ બધું જ બંધ વિજ્ઞાન કરે છે, તે ડાહ્યા જમ
 બળદ છે એ પદ્ધતી પાર જતા છે પણ વિજ્ઞાન પાર
 જતો નથી, અને ડાહ્યા એ બળદ છે, એ વિજ્ઞાન કરતા
 ડાહ્યા એ બળદ છે એ પદ્ધતી પાર જતા છે પણ વિજ્ઞાન પત્તી
 પાર જતા નથી, ડાહ્યા એ બધું બળદ છે એમ વિજ્ઞાન
 કરતા બંને પદ્ધતી પાર ન જતા વિજ્ઞાન પાર જતા નથી
 તેથી જે સમસ્ત નયપદ્ધતી પાર જતા છે તે સમસ્ત
 વિજ્ઞાન પાર પાર જાય છે એમ જે સમસ્ત વિજ્ઞાન પાર
 જાય છે તે સમયમારને પ્રાપ્ત થાય છે જો એમ છે તો પછી
 નિર્વિદ્ય થવા માટે નયપદ્ધતી ભાવના કેવળ ન ભાવે?
 શરણ કે—

તમા દ્વ કમીતેદિ ય રાગ મા કળહ મા ર મંગમં ।
 મા મીળો દિ વિનામાં કમીત્તમંગમરાગેણ ॥૧૪૭॥
 ગુનાર્થ કે હોવાડની બેડી બેગ ચમાન;
 તેમ શુભાશુભ ક્રમ તે, બાંન શુભન બાગ ૧૪૬
 કુશીલ બન્ન બાળીને તજે ગગ-ગંગર્ગ;
 કુશીલ-ગતિ-ગંગર્ગી, નિજગે નિજ અપગર્ગ ૧૪૭

સોનાની ને લોહાની બેડીની સમાન શુભકર્મ ને અશુભ-
 કર્મ બન્ને આત્માને બધનકતા છે તેથી જેમ હાથીને
 બંધનમાં પાડનારી સુરૂપ કે કુરૂપ હાથાળી બન્ને સરખી રીતે
 બધનું કારણ હોવાથી અહિતકારી ગાય છે, તેવી રીતે શુભ-
 કર્મ અને અશુભકર્મ બન્નેને કુશીલ (અહિતકારી) બાળીને
 તેની સાથે રાગ અને સંસર્ગનો નિષેધ ક્યો છે મનથી અતરંગ
 પરિચય તે રાગ છે અને બહિરંગ પરિચય તે સંસર્ગ છે

એ જ વાતનું અન્ય દૃષ્ટાંતથી સમર્થન કરે છે:—

જહ નામ કોવિ પુરિસો કુચ્છિયસીલં જનં વિયાણિતા ।
 વજ્જેદિ તેણ સમયં સંસર્ગં રાયકરણં ચ ॥૧૪૮॥

એવ કમ્મપયડીસીલસહાવં ચ કુચ્છિદં ણાઠં ।
 વજ્જંતિ પરિહરંતિ ય તસ્સંસર્ગં સહાવરયા ॥૧૪૯॥

જેમ પુરુષ કે બાળીને, દુર્જનને કુશીલ;
 સગ રાગ તેનો તજે, સ્વયં રહે સુશીલ ૧૪૮.
 તેમ જ સાધુ સ્વભાવરત, કર્મપ્રકૃતિ નિઃસાર;
 કુત્સિતશીલા બાળીને, કરે કર્મ પરિહાર. ૧૪૯.

જેમ કોઈ શીલવાન સજ્જન પુરુષ કોઈ પરિગિ

૨૫૧ જાણી પણ જાણી પેન્ને ભાષે ૨૧ (નિયમ ૩૧) પણ
લગેને જન મન્ય નવારમા પાત્ર મેળવેને મનમા ૨૨

તાન્યાર્થી એ અવગણ્યારથી પણ અપાત્ર છે, અવગણ્યારથી
પુણ્ય અપાત્ર છે અને અવગણ્યારથી મોક્ષ પણ છે પણે અવ
ગણ્યારથી અવગણ્યારથી નવારે પચમ તે તે અવગણ્યારથી
અવગણ્યારથી અવગણ્યારથી પુણ્ય અપાત્ર તથા મદકલાપરૂપ અવ
ગણ્યારથી પણ અવગણ્યારથી છે તે અવગણ્યારથી અવગણ્યારથી
શીલ આદિ કારણ છે પણ તાન્યાર્થી મોક્ષનું કારણ તે
અવગણ્યારથી ભેદજ્ઞાન સદિનિર્નિકરણ મ્યાનમાં વિચરતા કરી
એ જ છે તે પરમાર્થ પ્રાપ્ત થવા વિના મન તપ શાસ્ત્રજ્ઞાન
આદિ કોઈ મોક્ષમાટે કાર્યકારી થવા નથી તેથી જ્ઞાન એ
મોક્ષનું કારણ છે અને અજ્ઞાન એ બંધનું કારણ છે એવો
નિયમ છે.

નિષ્કર્ષિણી

યદેતદ્ જ્ઞાના મા ધ્રુવમચલમાભાતિ ભવન્
જિવસ્યાયં હેતુ સ્વયમપિ યત્સ્તન્નિવ દનિ ।
અતોઽન્યદ્વંવસ્ય સ્વયમપિ યતો વંચ દતિ તત્
તતોજ્ઞાનામત્વં ભવનમનુભૂતિર્દિ વિહિતમ ॥૧૦૫॥

જે આ જ્ઞાનાત્મા ધ્રુવ અને અચળ થવાપણે પ્રકાશે છે
તે જ મોક્ષનો હેતુ છે અને પોતે પણ સ્વયં મોક્ષરૂપ છે
આ જ્ઞાનાત્માથી વિન્ન જે કંઈ છે તે બંધના હેતુ છે અને
તે સ્વયં બંધરૂપ જ છે તેથી જ્ઞાનાત્માપણે થવારૂપ અનુભૂતિ
પ્રાપ્ત કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે (કલશ ૧૦૫)

પુણ્યનો પક્ષ કરનારાને પ્રતિબોધવા કહે છે:—

કૃષ્ણરૂપે પરિણમે તો તે કાળો થાય છે, તેવી રીતે જ્ઞાની
પરદ્રવ્યને ભોગવતાં કે ન ભોગવતાં પોતે જ્ઞાનભાવને તજીને
અજ્ઞાનભાવે પરિણમે તો તે અજ્ઞાની થાય છે અને કર્મ
બાધે છે તે અજ્ઞાન સ્વયંકૃત હોવાથી જ્ઞાનીને પોતાના
અપરાધથી કર્મબાધ થાય છે

શાર્દૂલવિક્રીડિત

જાનિન્ કર્મ ન જાતુ કર્તુમુચિતં કિંચિત્તથાપુન્યતે
મુક્તે હત ન જાતુ મે યદિ પર દુર્મુકત્તવાસિ મો. ।
વંચ સ્યાદુપભોગતો યદિ ન તર્કિ કામચારોઽસ્તિ તે
જ્ઞાનં સન્વસ વંચમેવ્યપરથા સ્વસ્થાપરાધાદ્ધ્રુવમ્ ॥૧૫૧॥

હે જ્ઞાની ! તારે કર્મ કદાપિ કરવું ઘટતું નથી છતાં
તું કહે છે કે 'હું ભોગવું છું પણ પરદ્રવ્ય મારું કદાપિ
નથી' તો તે ખેદરૂપ છે કારણ કે તેથી તો તું અયોગ્યને
ભોગવનારો દુર્ભુક્ત થયો. ઉપભોગ કરે અને બાધ ન થાય
એમ માને તે શું તારો સ્વચ્છંદ નથી ? તું જ્ઞાનરૂપ પરિણામ
પામીને રહે, નહિ તો પોતાના અપરાધથી તને બાધ થશે
એ નક્કી છે. (કલશ ૧૫૧)

શાર્દૂલવિક્રીડિત

કર્તાર સ્વફલેન યત્કિલ વલાત્કર્મેવ નો યોજયેત્
કુર્વાણ ફલલિપ્સુરેવ હિ ફલં પ્રાપ્નોતિ યત્કર્મણ. ।
જ્ઞાનં સંસ્તદપાસ્તરાગરચના નો વધ્યતે કર્મણા
કુર્વાણોઽપિ હિ કર્મ તત્ફલપરિત્યાગૈકશીલોમુનિ. ॥૧૫૨॥

કર્મ પોતાનાં ફળ સાથે કર્તાને બળાત્કારે બોડતું નથી,

તો કેવું કે જોનાં વડાનાં પાત્ર મમ જોયો
 નિર્મેદાદિત રૂપો જ કાળકાળે મમમાં છે ।
 નૈસર્ગ્યમારૂં નિર્મલ મમમાં ફળે જાણનો
 નિર્મલ મનત રાય મમમાં જાનં મમમાં રૂપ ॥૧૫૬॥

અભેદપણે ઉદય થતા જે રૂપેના જાણથી મદા નિર્મલ
 એનારા જાણીઆવડે આ એક માત્ર જાનરૂપ આત્મા રૂપ
 અવ્યયપણે અનુભવાય છે, તે સિવાય અન્યતો પ્રાપ્ત થતી
 વેદના વેદાતી નથી, એવા જાણીને વેદનાભય ક્યાંથી હોય ?

અગુપ્તિ થતી નથી અર્થાત્ સ્વરૂપ સર્વથા ગુપ્ત જ છે તેથી જ્ઞાનીને અગુપ્તિભય કયાથી હોય ? નિઃશક એવા તે જ્ઞાની નિરંતર પોતે પોતાના સહજ જ્ઞાનસ્વભાવને સદા અનુભવે છે
(કલશ ૧૫૮)

(૬) મરણભય વિષે કહે છે—

શાર્દૂલવિકીરિત

પ્રાણોઽછેદમુદાદરંતિ મરણં પ્રાણા કિલાસ્યાત્મનો
જ્ઞાન તત્ત્વયનેવ શાક્તતયા નોઽદિયતે જાતુચિત્ત ।
તસ્યાતો મરણ ન કિચન ભવેત્તદ્ભી કુતો જ્ઞાનિનો
નિરશંક સતતં સ્વયં સ સહજં જ્ઞાન સદા વિદતિ ॥૧૫૯॥

પ્રાણોનો છેદ થવો તેને મરણ કહે છે. ખરેખર આત્માના પ્રાણ તો જ્ઞાન છે, તે સ્વયં શાશ્વત હોવાથી કદાપિ છેદાતા નથી. આથી આત્માને કઈ મરણ થતું નથી. તો પછી જ્ઞાનીને મરણભય કયાંથી હોય ? નિઃશક એવા તે જ્ઞાની નિરંતર પોતે પોતાના સહજ જ્ઞાનસ્વભાવને સદા અનુભવે છે.
(કલશ ૧૫૯)

(૭) અકસ્માત ભય વિષે કહે છે.—

શાર્દૂલવિકીરિત

ए कं ज्ञानमनाद्यनंतमचल सिद्धं किलैतत्स्वतो ।
यावत्तावदिदं सदैव हि भवेत्तत्र द्वितीयोदयः ।
तत्राकस्मिकमत्र किंचन भवेत्तद્ભી કુતો જ્ઞાનિનો
નિરશંક સતતં સ્વયં સ સહજં જ્ઞાનં સદા વિદતિ ॥૧૬૦॥

આ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા એક છે, અનાદિઅનંત અચળ

ફક્ત માર્ગને વિષય માન્ય નથી માન્ય અર્થ વિચાર્ય મમાને તાત્પર્ય
નામ ક્રમનાય છે, તે વિષયક્રમની સમ્યક્ષ્ટિ જ્ઞાત્રવા તેમ
અનુપગુદનથી ચેતના ભાષ નથી પણ પૂર્વસંપાદિત પ્રતિ
નિર્ગમ આશય છે

ઉમ્માગં મન્નતં મમંપિ મમ્મે દોદિ જો ચેદા ।

મો ટિદિમ્મણ્ણુત્તો મમ્માદિદ્ધી મ્મણેય્વો ॥૨૩૪॥

ઉન્માર્ગે ગત આત્મને, માર્ગે સ્થાયે જોડા
સ્થિતિકરણગુણ જ્ઞાત્રવા, સમ્યક્ષ્ટિ આદ. ૨૩૪.

જેથી સમ્યક્ષ્ટિ ખરેખર દેહકાદીર્ણ એક જ્ઞાયકભાવ
વાળા હોવાને લીધે મોક્ષમાર્ગેમા જ સ્થિતિ કરવાથી સ્થિતિ

તથા વસ્ત્રાન ઘણું, વિવિધગુણથી નિવર્તીને સચમ ધારણ કરવો, કોધાદિ કપાળોને રોધના, તપ કરવું અને એ રીતે સમાધિ પ્રાપ્ત કરવી—એ સર્વ, કર્મની પ્રણયતાને લઈને ઉત્તરોત્તર એક એકથી વિશેષ વિશેષ દુર્લભ છે આવી દુર્લભ પરપરાને જાણીને તાત્પર્ય એ છે કે, સમાધિમાં પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ કદાં છે કે અત્યંત દુર્લભ એવી જોધિને પામીને જે જીવ સમાધિમાં પ્રમાદ કરે છે. તે જિયારો સંસારરૂપી ભય કર વનમાં ઘણા કાળ સુધી ભ્રમણ કરે છે

એમ શૃંગારરહિત પાત્રની સમાન શાંતરસરૂપે નિર્જરા રગભૂમિપરથી નીકળી ગઈ.

જેનકાર્ક પાસે શરીર તેલ પામીને પ્રમાણથી જળ્યામાં
 ધવિયાગેવડે જ્યાયામ કરે છે, તેમ જ અન્યક પ્રમાણ ઉપ
 ડસોગવડે વૃક્ષ કાપડે આદિ, અનિયા ધવિયા પામીને જેવા
 બેત્યાદ્ય ઉપાત્ત કરે છે, તે શરીર નુકથી વેપાય છે, તેનું
 કારણ તપાસના તેવાનું વેપાદ્યુ એ જ કારણ છે કેમકે તે જ
 પુરુષ શરીરે તેલ આપડ્યા વિના તે દરેક ક્રિયા કરે તો
 તે ધૂળથી લેપાતો નથી

પૂર્વ મિથિત અજ્ઞાનને પામ પામને જેના અન્યથાને અન્યતા મરણ જીવન, દુઃખ સુખન ગતાં જીવે છે (માનં દે), તેના કર્મમાં અલ્પ કાચડપ રચાવેલ કર્મ કરવાની પ્રતિજ્ઞાના મિથ્યાદિ છે, અને તે નિયમની પોતે પોતાને બાધન કરવાના આત્મધાતી થાય છે. (કલશ ૧૬૬)

ઉપરુક્ત અનુભવાનો મિથ્યા છે તે કહે છે —

જો મરડ જો ય દુહિદો જાયદિ કમ્મોદયેણ સો મચ્ચો ।

તહ્મા દુ માસિદો દે દુહાવિદો નેદિ ણ દુ મિચ્છા ॥૨૫૭॥

જો ન મરદિ ણ ય દુહિદો સોચિ ય કમ્મોદયેણ નેવચ્ચત્તુ ।

તહ્મા ણ માસિદો ણો દુહાવિદો નેદિ ણ દુ મિચ્છા ॥૨૫૮॥

મરતા કે દુઃખી કે થતા, કર્મ ઉત્થયી સર્વઃ

મારું હું, દુઃખી હું કરું, એ શું ન મિથ્યા ગર્વ ? ૨૫૭

ના મરતા દુઃખી ના થતા, કર્મ ઉત્થયી તેમઃ

હું ન હાણું દુઃખી ના કરું, ગર્વ ન મિથ્યા કેમ ? ૨૫૮.

જે મરે છે, મરતા નથી, દુ.ખી થાય છે, સુખી થાય છે તે સર્વ કર્મના ઉત્થયી થાય છે કર્મના અભાવમાં તેમ થવું અશક્ય છે છતાં એમ માનવું કે હું મારું છું, હું મરાઉં છું, હું દુ.ખી-સુખી કરું છું, હું દુ.ખી-સુખી કરાઉં છું, એ શું મિથ્યા અધ્યવસાન નથી ? અર્થાત્ મિથ્યા જ છે

અનુપ્પપ

મિથ્યાદિદે સ ણવાસ્ય વંચહેતુર્વિપર્યયાત્ ।

ય ણવાચ્યવસાયોડયમજ્ઞાનાત્માડસ્ય વચ્ચતે ॥૧૭૦॥

જે આ અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય મિથ્યાદિદેને અવશ્ય

એવો અધ્યવસાય થાય છે તેથી અધ્યવસાનના આશ્રયભૂત એવા ગાહ્ય પદાર્થોનો પણ અત્યંત નિષેધ કરાય છે છતાં બંધનું કારણ તો અધ્યવસાન જ છે, કેમ કે ગાહ્યવસ્તુ હોય અને અધ્યવસાન ન થાય તો બંધ થતો નથી, જેમકે ઈર્યા-સમિતિમાં પરિણમેલા મુનિના પગ નીચે અચાનક કોઈ જ તુ આવી પડે ને મરી જાય, તેથી તેમને હિંસા સબંધી પાપબંધ થતો નથી ગાહ્યવસ્તુ જીવને તેવા લાભ ન કરાવે તો તે બંધનું કારણ નથી પરંતુ અધ્યવસાન તો તે લાવણું જ હોવાથી બંધના કારણ અવશ્ય છે

બંધના હેતુ એવા તે અધ્યવસાનને સ્વાર્થક્રિયાકારી-પણાનો અલાભ છે તેથી તે મિથ્યા છે એમ દર્શાવે છે.-

દુઃખિદસુહિદે જીવે કરેમિ વંચેમિ તદ્દ વિમોચેમિ ।

જા એસા મૂઢમઢ ગિરત્થયા સાહુદે મિચ્છા ॥૨૬૬॥

જીવોને દુઃખી મુખી, બદ્ધ-મુક્ત કરું હું; વ્યર્થ ખરે એ મૂઢ મનિ, મિથ્યા ધારે તું. ૨૬૬.

પર જીવોને હું હું ખી કરું છું, સુખી કરું છું, બંધન કરું છું મુક્ત કરું છું-એ આદિ સર્વ અધ્યવસાનને ‘પરલાવને પર કરવા અસમર્થ છે’ એ ન્યાયે, સ્વાર્થક્રિયાકારીપણાનો અલાભ છે તેથી ‘આકાશપુષ્પને હું ચૂકું છું’ એ અધ્યવસાન જેમ મિથ્યા છે, તેમ આ સર્વ અધ્યવસાન મિથ્યા છે અને કર્મબંધના હેતુપણે માત્ર આત્માના અનર્થને માટે થાય છે

અધ્યવસાન સ્વાર્થક્રિયાકારી શાથી નથી ? તે કહે છે.-

અજ્ઞવસાણમિત્ત જાવા વજ્ઞંતિ કમ્મણા જદિ હિ ।

મુચ્ચંતિ મોક્ષમગ્ગે ઠિદા ય તા કિ કરેસિ તુમં ॥૨૬૭॥

1. 2010 年 1 月 1 日起，凡在北京市行政区域内从事经营活动的纳税人，其应缴纳的税款，除依法享受减免税优惠外，一律实行全额预缴，按季清算。

[illegible]

તમા પોતાને બૂલીને જીવનારે ધર્માસ્થિતિના માર્ગ
નિષ્કામ, અન્ય જીવ તથા અજીવ, પિતૃતથા અપિતૃત
આદિ પર દ્રવ્યને જાળવવાના પ્રયત્ને જે ત્યારે તે તે તમા
વચનમય થતો વર્માસ્થિતિપ્રાપ્તિરૂપ પોતાને જે છે

25-00000

त्रि ण्निमलोऽपि द्वि य प्र मा ना -
 दा मानमा मा विन्दनाति विनाम ।
 मो है रु कं दो ऽ य व मा य ण य
 नान्तीह येषा यतयस्त ण ॥१७२॥

વિશ્વના સર્વ પદાર્થોથી ભિન્ન હોવા છતાં તેના પ્રભાવથી
આત્મા પોતાને વિશ્વરૂપ કરે છે, તે મોહના એક મૃગશ્વર

થાય છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને જોયથી ભિન્ન બાણુવો અને પરદ્રવ્યમાં મારાપણુ ન કરવું. એમ અહંભાવ મમત્વભાવ ટળે તો ભેદજ્ઞાન અથવા આત્મજ્ઞાન થાય આત્મજ્ઞાન થતાં અધ્યવસાન મટે અને એ રીતે બંધનો અભાવ થાય.

શાર્દૂલવિક્રીડિત

સર્વગાન્યવસાનમેવમવિલ ત્યા જ્યં યદુક્તં જિનૈ-
સ્તન્મન્યે વ્યવહાર એવ નિશ્ચિતોઽપ્યન્યાશ્રયત્યાજિતઃ ।
સમ્યક્નિશ્ચયમેકમેવ તદમી નિષ્કંપમાક્રમ્ય કિં
શુદ્ધાજ્ઞાનધને મહિમ્નિ ન નિજે વર્ત્તન્તિ સંતોઽધૃતિમ્ ॥૧૭૩॥

સર્વ અવસ્થામાં થતા જે જે અધ્યવસાનો છે તે સર્વ ત્યાગવાયોગ્ય છે. એમ જિનોએ કહ્યું છે તેથી આત્માર્થ કહે છે, હું એમ માનું છું કે પરને આશ્રય કરનાર એવો જે વ્યવહાર તે બધો જ છોડાવ્યો છે તો પછી સતજનો એક સમ્યક્ નિશ્ચયને નિષ્કપપણે અવલબીને શુદ્ધજ્ઞાનધન મહિમાવાળા પોતાના આત્મામાં ધૃતિને કેમ બાંધતા નથી ? અર્થાત્ સ્થિરતારૂપ ધીરજ કેમ ધરતા નથી ? (કલશ ૧૭૩)

એ વાતને આગળ કહે છે:—

एवं व्यवहारणो पडिसिद्धो जाण णिच्छयणयेण ।
णिच्छयणयासिद्धा पुण मुणिगो पावन्ति णिव्वाणं ॥२७२॥

જાણુ એમ વ્યવહારનય, નિશ્ચયચક્રો નિષિદ્ધઃ
નિશ્ચય-આશ્રિત મુનિવરો, પામે મુક્તિ પ્રસિદ્ધ રહે

નિશ્ચયનય આત્માશ્રિત છે અને વ્યવહારનય પરાશ્રિત છે તેમાં પરાશ્રિત એવા સમસ્ત અધ્યવસાનોને બંધના હેતુ

બાણીને તેનો મુમુક્ષુને નિષેધ કરનાર નિશ્ચયનય વડે સમસ્ત વ્યવહારનયનો નિષેધ કરાયો છે, કેમકે વ્યવહારનય શુભાશુભ અધ્યવસાનના સમૂહરૂપ સર્વથા પરાશ્રિત છે તેથી અધ્યવસાનનો નિષેધ કરતાં વ્યવહારનયનો પણ નિષેધ થાય છે નિશ્ચયનય આત્માને આધારે પ્રવર્તે છે, તેનો આશ્રય કરનારને એકાન્તે મોક્ષ થાય જ એવો નિયમ છે પરંતુ પરાશ્રિત એવા વ્યવહારનયનો આશ્રય કરનારને એકાન્તે મોક્ષ થાય જ એવો નિયમ નથી, દષ્ટાત તરીકે, કર્મથી કદી ન મુકાતો એવો દોષ અલભ્ય જીવ પણ વ્યવહારનયનો આશ્રય કરીને મોક્ષમાર્ગનું આરાધન કરે છે

તાત્પર્ય કે પ્રથમ સવિકરૂપ અવસ્થામાં નિશ્ચયના સાધકરૂપે વ્યવહારનય પ્રયોજનભૂત છે. તથાપિ વિશુદ્ધજ્ઞાન દર્શન લક્ષણવાળા શુદ્ધાત્મામાં સ્થિત થયેલાઓને વ્યવહારનય અપ્રયોજનભૂત છે.

અલભ્ય પણ વ્યવહારથી મોક્ષમાર્ગને આરાધે છે તે કેવી રીતે ? તે કહે છે —

વદસમિત્રીગુત્તીઓ સીલતત્ત્વં જિણવરેહિ પણત્તં ।

કુવ્વંતો ત્રિ અમન્વો અણાણી મિચ્છદિદ્દી દુ ॥૨૭૩॥

મોક્ષં અમદ્દંતો અમત્રિયસત્તો દુ જો અધીપ્પજ્જ ।

પાટો જ કરેદિ ગુણં અમદ્દંતસ્સ ણાણં તુ ॥૨૭૪॥

સદ્દદિ ય પત્તેદિ ય રોચેદિ ય તદ્દ પુણો ય ફાસેદિ ।

ધમ્મં ભોગણિમિત્તં જ દુ મો કમ્મવ વયણિમિત્તં ॥૨૭૫॥

જિતોક્ત ત્રત તપ ગૌલ ધરે, સમિતિ ગુમિ સહિત;

ઇતાં અલભ્યો અજ જ રહે, મિથ્યાદષ્ટિ બચીત ૨૭૩.

અભવ્ય તો આગમ ભણે. વિના મોક્ષશ્રદ્ધાનાં
પહેન ન તેને ગુણ કરે, નથી જ્ઞાનનું ધ્યાન. ૨૭૪.
શ્રદ્ધા પ્રતીતિ રૂચિ ધરે. વળી સ્પર્શ સુધર્મ.
સર્વે ભોગનિમિત્ત તે નહિ કરવા ક્ષય કર્મ. ૨૭૫

કોઈ અભવ્ય મદ કષાયી થઈ ને જિનેશ્વરે કહેલાં બાહ્ય
વ્રત સમિતિ ગુપ્તિ શીલ તપશ્ચરણ વગેરેને કરે છે પરંતુ
મિથ્યાત્વાદિ સાત પ્રકૃતિનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય કરી
શકતો નથી; તેથી શુદ્ધાત્મા જ ઉપાદેય છે એવી શ્રદ્ધા તેને
થતી નથી; તેથી વાસ્તવિક મોક્ષની શ્રદ્ધા પણ તેને નથી

એવો અભવ્ય જીવ માનપૂજા અર્થે અગિયાર અંગ આદિ
સમસ્ત શ્રુત ભણી જાય તો પણ શ્રુતજ્ઞાનનું જે ક્ષણ, દેહથી
લિપ્ત એવા શુદ્ધાત્માનું જ્ઞાન-સમ્યગ્જ્ઞાન, તે તેને હોતું નથી.
તેથી વ્યવહારથી બાહ્યચારિત્ર પાળવા છતાં અને શાસ્ત્રપાઠ
કરવા છતાં તેને આત્મસ્વરૂપનો લક્ષ ન હોવાથી તે અજ્ઞાની છે

વળી તેને સંસારના ભોગની જ ઈચ્છા હોવાથી ઈન્દ્ર
આદિ પદવીના કારણ એવા પુણ્યબાધ માટે ધર્મ છે એમ
માનીને વ્યવહારધર્મમા શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ, રૂચિ, આચરણ કરે
છે, પરંતુ કર્મક્ષય કરીને મોક્ષ પામવા માટે કરતો નથી.
એમ આત્માના લક્ષ વગર પણ વ્યવહારધર્મને તેમજ
દ્રવ્યશ્રુતને ઉત્તરપણે આરાધતો તે નવ ઐવેયક સુધીના ભોગોને
પ્રાપ્ત કરે છે પરંતુ મોક્ષને કદાપિ પામતો નથી, કારણકે
તેને વાસ્તવિક ધર્મની શ્રદ્ધા કે અનુભવજ્ઞાન નથી

વ્યવહાર ને નિશ્ચય પ્રતિપેદ્ય-પ્રતિપેદ્ય કેવા પ્રકારે છે?
તે કહે છે.—

આચારાદી ણાણં જીવાદો દંસણં ચ વિણ્ણેયં ।

છજ્જીવણિકં ચ તદ્દા મણં ચરિત્તં તુ વવહારો ॥૨૭૬॥

આદા સુ મજ્જ ણાણં આદા મે દંસણં ચરિત્તં ચ ।

આદા પચ્ચક્કલાણં આદા મે સંવરો જોગો ॥૨૭૭॥

જીવાદિ શ્રદ્ધા ને. આચારાદિ જ્ઞાન;

ચારિત્ર રક્ષા જીવની, એ વ્યવહાર પ્રમાણ ૨૭૬

નિશ્ચય મુજ આત્મા સ્વયં. દર્શન જ્ઞાન ચરિત્ર;

આત્મા પ્રત્યાખ્યાન ને, સંવર યોગ પવિત્ર ૨૭૭.

વ્યવહારથી જીવાદિ નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા તે દર્શન છે, આચારાગ આદિ શાસ્ત્રોનું પઠન તે જ્ઞાન છે અને છકાય જીવની રક્ષા કરવી તે ચારિત્ર છે એમ વ્યવહારમોક્ષમાર્ગ પરિશ્રિત અને લેહવાળો છે

નિશ્ચયથી શુદ્ધાત્માને શ્રદ્ધાનું આશ્રયપણું હોવાથી શુદ્ધાત્મા દર્શન છે, જ્ઞાનનું આશ્રયપણું હોવાથી શુદ્ધાત્મા જ્ઞાન છે, ચારિત્રનું આશ્રયપણું હોવાથી શુદ્ધાત્મા ચારિત્ર છે, વળી શુદ્ધાત્મપરિણતિથી થતા રાગાદિના ત્યાગરૂપ પ્રત્યાખ્યાન છે અને શુદ્ધાત્મામા પરિણમવાથી કર્મ ન બધાવારૂપ સંવર પણ ધાય છે, તેથી શુદ્ધાત્મા જ પ્રત્યાખ્યાન અને સંવર પણ છે એમ નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ સ્વાશ્રિત છે, અને એક અભેદરૂપ હોવાથી તેમા વર્તનારને વ્યવહારમોક્ષમાર્ગનો નિપેધ કસાય છે એટલા વ્યવહારથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ નથી, પરંતુ નિશ્ચય-મોક્ષમાર્ગમા વર્તનારને સાથે વ્યવહાર હો કે ન હો તે પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે

વ્યવહારથી નિશ્ચય સાધ્ય છે, એ રીતે વ્યવહાર

કાર્યકારી છે. વ્યવહાર-મોક્ષમાર્ગમાં નર્મતો બળ્ય જીવ સાત પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ, દાષોપશમ કે દાષ કરવાનો લાઝ રાગો અને પરિણામે સમક્રિત પાત્રીને નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં સ્થિર થાય, ત્યારપછી સર્વ વ્યવહાર ત્યાજ્ય છે અથવા તો ત્રિગુણિત અવસ્થામાં વ્યવહાર આપોઆપ છૂટી જાય છે તેથી નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગમાં સર્વ વ્યવહાર નિષેધ્યો છે, એમ તાત્પર્ય છે-
ઉપગ્નિ

રાગાદયો વૅનનિદાનમુક્તાસ્તે શુદ્ધચિન્માત્રમહોડતિરિક્તા ।

આત્મા વગેવાકિમુ તન્નિમિત્તમિતિ પ્રણુન્ના પુનરેવમાહુઃ॥૧૭૪॥

રાગાદિ બંધનાં કારણ કહ્યાં અને તે રાગાદિ શુદ્ધચૈતન્ય-માત્ર આત્માથી ભિન્ન છે એમ આપે કહ્યું તો તે રાગાદિ થવાનું નિમિત્તકારણ આત્મા છે કે બીજું કંઈ છે ? એવા શિષ્યના પ્રશ્નથી પ્રેરણા કરાયલા આચાર્ય ક્ષીથી કહે છે.

(કલશ ૧૭૪)

અર્થાત્ શુદ્ધઆત્મા કહ્યું કે બંધનું કારણ રાગાદિ છે તો રાગાદિનું કારણ શું છે ? તે કહે છે:—

જહ ફલિહમણી સુદ્ધો જ સયં પરિણમઃ રાયમાર્હિં ।

રંગિજ્જદિ અણ્ણેહિં દુ સો રત્તાદીહિં દઘ્વેહિં ॥૨૭૮॥

અં જાણી સુદ્ધો જ સયં પરિણમઃ રાયમાર્હિં ।

રાઙ્ગિજ્જદિ અણ્ણેહિં દુ સો રાગાદીહિં દોસેહિં ॥૨૭૯॥

જેમ સ્કંદિકમણિ શુદ્ધ તે, સ્વયં ન રંગ-સ્વરૂપ;

પણ રંગીન પરદવ્યથી, જણાય રંગીન રૂપ. ૨૭૮.

જ્ઞાની તેમ વિશુદ્ધ જો, સ્વયં નિરંજન રૂપ;

પણ રાગાદિ દાષથી, વિભાવરંજિત રૂપ. ૨૭૯.

જેમ સ્ફટિકમણિ પોતે વિશુદ્ધ છે પરંતુ પરિણમન સ્વભાવવાળો છે, તે બાહ્ય ઉપાધિ ન હોય તો પોતાની મેળે રંગીન થતો નથી. જો રંગીન વસ્તુ સાથે હોય તો જ તે રંગવાળો દેખાય છે તેમ આત્મા પોતે વિશુદ્ધ છે પરંતુ પરિણમન સ્વભાવવાળો છે, તે કર્મના ઉદયરૂપ બાહ્ય ઉપાધિ ન હોય તો પોતાની મેળે રાગાદિભાવે પરિણમતો નથી. પૂર્વે આંધેલાં રાગાદિ દ્રવ્યકર્મ ઉદય આવે છે, તેમાં તદાકાર થવાથી આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવથી ચૂકીને વિપરીત એવા રાગાદિભાવે પરિણમે છે તેથી જેમ સ્ફટિકમાં રંગનું કારણ બાહ્ય પદાર્થ છે, તેમ આત્મામાં રાગાદિ થવાનું કારણ આત્માથી ભિન્ન એવા ઉદય આવતાં દ્રવ્યકર્મ છે કર્મઉદય-રાગ-બધ એમ સાકળ છે

ઉપગ્ગનિ

ન જાતુ રાગાદિનિમિત્તભાવમાત્માત્મનો યાતિ યથાર્કકાંત.
તસ્મિન્નિમિત્ત પરસંગ એવ વસ્તુસ્વભાવોડ્યમુદેતિ તાવત્ ॥૧૭૫॥

આત્મા પોતાના રાગાદિના નિમિત્તપણાને ક્યારેય પામતો નથી જેમ કે સૂર્યઠાન્તમણિને સૂર્ય સામે ધરે તો જ તેમાંથી અગ્નિ ઝરે છે, તેમ આત્માને રાગાદિ થવામાં પર એવાં ઉદયકર્મનો સંગ એ જ નિમિત્ત છે એવો વસ્તુસ્વભાવ ઉદય થાય છે (કલશ ૧૭૫)

અનુપરુપ

ઈતિ વસ્તુસ્વભાવં સ્વં જ્ઞાની જાનાતિ તેન સં ।

રાગાદીનામન કુર્યાન્નાતો મદતિ વારક ॥૧૭૬॥

એવો વસ્તુસ્વભાવ પોતાનો છે, એમ જ્ઞાની બાહ્ય છે,

તેથી તેથી નથી ને પામતા નથી, તેથી તેથી નથી
પરિણમતા નથી અને તેથી તેથી નથી ને પામતા નથી
ને તેથી —

જ મ મગદોગમોઃ ક ર્તિ નાના પદમમમોઃ સ ।
મગદમમો જ મો તેજ કામો તેમ મામમ ॥૨૮૦॥
કે ન ગગાઃ સ્વા મામ વિભાવ પાપ
તેથી નહિ ન ભાવના ન ગગાની પાપ ૨૮૦

ગગાદિ આત્માના નથી એમ વસ્તુસ્વભાવને આધાર
જાની શુદ્ધભાવથી પડતા નથી તેથી ગગદમ મામ આદિ
ભાવે-પોતાની મોંઘે કે પરના નિર્મિતને પરિણમતા નથી એ
રીને ટકોન્ડીબુંદ એક સાપદસ્વભાવના જાનો ગગદમમોદિ
ભાવોના અદત્તા છે એવા નિયમ છે

અર્થ ૨૫

ઉતિ નન્નમ્ભાવ મ્ભ નાજાની ર્તિ તેન મ ।
રામીરીનામન કુર્યાતો માનિ કામક ॥૨૮૧॥

એવા વસ્તુસ્વભાવ પોતાનો છે એમ ગગાની જાણતો
નથી, તેથી તે રાગાદિને પોતાના કરે છે, અર્થાત રાગાદિરૂપ
પરિણમે છે અને તેથી કર્તા થાય છે. (કલશ ૧૭૭)

તે કહે છે —

રાયહિ ય દોસહિ ય કસાયક્રમ્મેનુ નેવ જે ભાવા ।
તેહિં દુયપરિણમંતો રાયાર્દ વંધદિ પુણો વિ ॥૨૮૨॥
રાગદ્વેષકર્મોદયે, જે જે ભાવો થાય;
તેમાં તન્મયતા થતાં, તેવા કરી અંધાય ૨૮૨.

રાગાદિ આત્માના નથી એ ઉપર કહેલા ધસ્તુસ્વભાવને ન જાણતો અજ્ઞાની, અનાદિકાળથી શુદ્ધસ્વભાવથી બ્રહ્મ થયેલો, કર્મના ઉદયથી થતા રાગદ્વેષમોહાદિ ભાવે પરિણમે છે. તેથી તે રાગદ્વેષમોહનો કર્તા થઈને બધાય છે, એવો પ્રતિનિયમ છે

તેથી સિદ્ધ થાય છે કે.—

રાયહ્નિ ય દોસહ્નિ ય કસાયક્મમેસુ ચેવ જે ખાવા ।

તેહિં દુ પરિણમંતો રાયાર્ક વંચદે ચેદા ॥૨૮૨॥

રાગ દ્વેષ કર્મોદયે, જે જે ભાવો થાય;
તેમાં જીવ તન્મય થતાં રાગાદિ બંધાય. ૨૮૨.

અજ્ઞાનીને પુદ્ગલકર્મના ઉદયમા તન્મયતા થવાથી જે રાગદ્વેષમોહાદિ ભાવ થાય છે, તે જ પુદ્ગલકર્મબંધના હેતુ છે, કે જે પુદ્ગલકર્મબંધ કરી લવિધ્યમાં જીવને રાગદ્વેષ-મોહાદિ થવાના નિમિત્તરૂપ છે

તો પછી આત્માને રાગાદિનો અકર્તા કહ્યો છે, તે કેવી રીતે ? તે કહે છે:—

અપદિક્કમણં દુવિહં અપચ્ચસ્વાણં તહેવ વિણ્ણેયં ।

एएणुवएसेण य अकारओ वणिओ चेया ॥૨૮૩॥

અપદિક્કમણં દુવિહં દવ્વે ભાવે તદા અપચ્ચસ્વાણં ।

एएणुवएसेण य अकारओ वणिओ चेया ॥૨૮૪॥

જાત્રં અપદિક્કમણં અપચ્ચસ્વાણં ચ દવ્વમાત્રાણં ।

कुन्वड आदा ताव कत्ता मो होइ णायव्वो ॥૨૮૫॥

આત્મા નં સમુપૈતિ નિર્ભરવહત્પૂર્ણેકસંવિદ્યુતં
યેનોન્મૂલિતવંધ એવમગવાનાત્માત્મનિ સ્ફૂર્જનિ ॥૧૭૮॥

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તથા સમગ્ર પરદ્રવ્યને
બળપૂર્વક ત્યાગીને પરદ્રવ્ય જેનું મૂળ છે એવા ઘણા ભાવોની
પરપરાને એકસાથે ઉઠાવી દેવાની ઇચ્છાવાળા જ્ઞાની, અત્યંત
ધારાવાહીપણે પોતામા પરિણમતા એવા પૂર્ણ એક ચૈતન્યથી
યુક્ત આત્માને મેળવે છે, કે જેથી બધને મૂળમાંથી ઉખેડીને
યુક્ત થયેલા ભગવાન પરમાત્મા આત્મામાં સ્ફુરાયમાન થાય છે
(કલશ ૧૭૮)

મદાકાના

રાગાદીનામુદયમદયં દારયત્કારણાનાં
કાર્યં વંધ વિવિધમધુના સઘ એવ પ્રણુઘ ।
જ્ઞાનજ્યોતિ ક્ષપિતતિમિરં સાધુ મન્નદ્રમેતત્
તદ્વદ્વત્પ્રસરમપર કાંડપિનાસ્યાવૃણોતિ ॥૧૭૯॥

કારણરૂપ રાગાદિના ઉદયને નિર્દયપણે વિદારવાથી
કાર્યરૂપ અનેક પ્રકારના બધનો શીઘ્ર નાશ કરીને જેણે
અજ્ઞાનતિમિરનો ક્ષય કર્યો છે અને પોતાના શુદ્ધ ગુણોથી
સારી રીતે સજ્જ થઈ છે. એવી આ જ્ઞાનજ્યોતિ એ રીતે
ફેલાઈ છે કે જે રીતે તેને હવે અન્ય કોઈ આવરણ કરી
થકતું નથી (કલશ ૧૭૯)

ચાર ગતિના સર્વ દુ.ખનું કારણ બધ છે. તેથી તે
હેય છે તેનો નાશ કરવા માટે વિશેષ ભાવના કહે છે:—

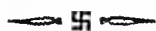
શુદ્ધનિશ્ચયનયથી હું સહજ શુદ્ધ જ્ઞાનાનદરૂપ એક

સ્વભાવવાળો છું, નિર્વિકલ્પ છું, ઉદાસીન છું, નિરંજન એવા
 પોતાના શુદ્ધાત્માની સમ્યક્ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને અનુષ્ઠાનરૂપ
 નિશ્ચયરત્નત્રય સહિત નિર્વિકલ્પ સમાધિથી પ્રગટતા, વીતરાગ
 સહજનદરૂપ સુખાનુભવ લક્ષણ છે જેનું, એવા સ્વસ વેદન-
 જ્ઞાન વડે જણાવાયોગ્ય છું, આત્મગુણોથી ભરપૂર છું, ત્રણ
 લોકમાં ત્રણે ક્રાંતે મનવચનકાયા કૃતકારિતઅનુમોદનથી સર્વ
 પ્રકારના વિભાવોથી હું સર્વથા રહિત છું, સર્વ જીવો શુદ્ધ
 નિશ્ચયનયથી એ જ પ્રમાણે છે-એવી નિરતર ભાવના
 કરવી જોઈએ.

એમ જીવથી લિખિત થઈને બંધ રંગભૂમિપરથી
 નીકળી ગયો.

૮. મોક્ષ અધિકાર

હવે મોક્ષ પ્રવેશ કરે છે—

શિખરિણી

દ્વિષાકૃત્ય પ્ર જા ક ક ચ દ લ ના દ્વ ધ પુ રુ ષૌ
ન ય ન્મોક્ષં સાક્ષાપુરુષમુપલંભૈકનિયતમ્ ।
ઇ તા ની મુ ન્મ જ્ઞ ત્મ હ જ પ ર મા નં દ સ ર સ
પર પૂર્ણ જ્ઞાનં કૃતસકલકૃત્યં વિજયતે ॥૧૮૦॥

પ્રજ્ઞારૂપી કરવત ચલાવવાવડે બંધ અને આત્મા બેને
બુદ્ધા કરીને જે નિશ્ચિત એક (અનુભવરૂપ લિપ્ત) આત્માની
પ્રાપ્તિ થઈ તેને સાક્ષાત્ મોક્ષ પ્રત્યે લર્ધ જતું, સહજ
પરમાનંદ રસવાણુ, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્ણ જ્ઞાન હવે ઉદય થાય છે,
તે પોતાની પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરીને સર્વથા કૃતકૃત્ય થયું
હોવાથી જયવત વર્તે છે (કલશ ૧૮૦)

મોક્ષની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકે તે દષ્ટાંતદ્વારા
સમજાવે છે:—

જદ્દ ણામ કોવિ પુરિસો વંધણયમ્મિ ચિરકાલપડિવદ્ધો ।
તિવ્વં મંદમદ્દાવં કાલં ચ વિયાણે તસ્સ ॥૨૮૮॥
જદ્દ ણવિ કુણદ્દ ચ્છેદં ણ મુચ્છે તેણ વંધણવસો સં ।
કાલેણ વહુણે વિણ સો ણરો પાવદ્દ વિમોક્કલ્લં ॥૨૮૯॥
ઇય કમ્મ વંધણાણં પેસટિપ્પયડિમેવમણુભાવં ।
જાણંતો વિણ મુચ્છદ્દ મુન્નવદ્દ સો ચેવ જદ્દ મુદ્ધો ॥૨૯૦॥

ઉપાય વિચારે, પત્રી છેદી શકે, તેથી યથાર્થ જ્ઞાન અને વિચાર પૂર્વક જ બધને છેદવાનું કાર્ય કરી શકાય છે તે યથાર્થ સમજવા ફરી પૂછે છે:

શું બધછેદ એ જ માત્ર મોક્ષહેતુ છે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે:—

વંચાણં ચ સઢાવં ત્રિયાણિઓ અપ્પણો સઢાવં ચ ।

વંચેસુ જો ત્રિરજ્જદિ સો કમ્મત્રિમોક્ષણં કુણ્ણ ॥૨૧૩॥

જાણી બંધ સ્વભાવ પર, ને નિજ શુદ્ધસ્વભાવ;
વિરક્ત બંધ વિષે રહે, તેને કર્મ-અભાવ. ૨૯૩.

જે પોતાનું સ્વરૂપ નિર્વિકાર અતંતજ્ઞાનાદિરૂપ છે એમ જાણે અને તેને વિકાર કરનાર બંધનું સ્વરૂપ મિથ્યાત્વ-રાગાદિરૂપ છે એમ જાણે, એમ બંનેના લિપ્ત લિપ્ત સ્વભાવ-ને જાણીને બંધથી વિરક્ત થાય એટલે બંધ અને બધના કારણને કલેશરૂપ જાણી તેથી વિરમે, તે જીવ સર્વ કર્મથી મુક્ત થાય છે એ પ્રકારે આત્મા અને બધને જુદા કરવા તે મોક્ષનો હેતુ છે

આત્મા ને બંધ શા વડે જુદા કરાય છે ? તે કહે છે:—

જીવો વંધો ય તહા છિજ્જંતિ સલક્ષણેહિં ણિયણ્ણિ ।

પણ્ણાછેદણ્ણ ડ છિણ્ણા ણાણત્તમાવણ્ણા ॥૨૧૪॥

નિશ્ચિત નિજ નિજ લક્ષણે, જીવ બંધ લેધાય;
પ્રજ્ઞા છીણીથી છેદતાં, ઉભય અલગ થઈ જાય. ૨૯૪.

આત્માને અને બંધને જુદા કરવાના કાર્યમાં કારણ એટલે સાધન શું છે ? તેનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે

નિશ્ચયથી આત્માથી ભિન્ન અન્ય કરણનો અભાવ છે, તેથી આત્માથી અભિન્ન એવી વિવેકશક્તિ અથવા દિવ્ય પ્રજ્ઞા એ જ સાધન છે તેનાવડે આત્મા અને બંધ પોતપોતાના નિશ્ચિત લક્ષણથી અવશ્ય ભિન્ન કરાય છે

આત્મા ને બંધ ચેતકચેત્યપણે અત્યંત નિકટ હોવાથી ભેદવિજ્ઞાનના અભાવમા એકપણે વ્યવહાર કરાય છે તે પ્રજ્ઞાવડે ભિન્ન કેવીરીતે થઈ શકે ? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે જેમ બે પદાર્થ જોડેલા એકરૂપ લાગતા હોય, પરંતુ નિશ્ચિત ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણદ્વારા તે બે વચ્ચેનો સૂક્ષ્મ સાધો શોધીને ત્યાં સાધવાનપણે છીણી (કારીગરનું એક હથિયાર) પટકવામાં (ઠોકવામાં) આવે, તો તે બે પદાર્થ ભિન્ન થઈ જાય છે તેવી રીતે આત્મા અને બંધ ચેતકચેત્યપણે અનાદિના અત્યંત નિકટ હોવાથી વ્યવહારથી એકરૂપ મનાય છે. તેમાં આત્માનું અસાધારણ લક્ષણ ચૈતન્ય છે તે બીજા કોઈ દ્રવ્યમાં નથી. તે ચૈતન્ય લક્ષણ જેમાં વ્યાપીને રહ્યું છે અને જેને વ્યાપીને વર્તે છે તે આત્માના સહવર્તી અને ક્રમવર્તી અનંત ગુણ અને પર્યાયો છે, તેમાં ચૈતન્યલક્ષણ અવિનાશાવિપણે નિરંતર વ્યાપીને રહે છે, તેથી તે સર્વ આત્માનું સ્વરૂપ છે, એમ નિશ્ચય કરવો આત્મા ને કર્મના સંયોગથી થતા જે રાગાદિ છે તે બંધનું લક્ષણ છે રાગાદિ આત્માના અસાધારણ લક્ષણ નથી, કારણકે તે આત્માના શુદ્ધ ગુણોને વિપરીત કરનારા ભાસે છે અને તે આત્માના બધા પર્યાયને વ્યાપીને રહેતા નથી શુદ્ધ દશામા રાગાદિ નથી એ રીતે આત્માના ગુણ ને પર્યાયમાં વ્યાપતા ન હોવાથી રાગાદિ આત્માના સ્વભાવ નથી. પરંતુ જ્યાં રાગાદિ હોય ત્યાં ચેતન

નિશ્ચય પ્રજાગ્રાહ જે. ચેતન તે હું-૩૫;
સદ્સ ભાવ અવશેષ તે, મુજથી ભિન્ન સ્વરૂપ. ૨૬૬.

પ્રજા વડે પોતાના લક્ષણોથી ઓળખીને ભિન્ન કરાયેલો
જે આ શુદ્ધાત્મા તે હું છું અને તેનાં ભિન્ન લક્ષણોથી
ઓળખાતા જે આ રાગાદિ ભાવો વ્યવહારથી આત્માના
દહેવાય છે તે ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામાં વ્યાપતા ન હોવાથી
નિશ્ચયનયે મારાથી અત્યંત ભિન્ન છે તેથી હું પોતે જ, મારા
વડે જ, મારા માટે જ, મારાથી જ, મારામા જ, મને જ
ગ્રહણ કરું છું અને ચેત એટલે જ્ઞાનદર્શનરૂપે ઉપયોગનું
પણિમરું તેમા કર્તા કર્મ ને ક્રિયા ત્રણે અભેદપણે
આત્મારૂપ હોવાથી જે શુદ્ધાત્માને ગ્રહણ કરું છું તે ચેતનાર
એવો હું ચેતું છું, ચેતનાર વડે ચેતું છું, ચેતનાર માટે ચેતું
છું, ચેતનારથી ચેતું છું, ચેતનારમા ચેતું છું, ચેતનારને ચેતું
છું અથવા નિર્વિકલ્પ સમાધિમા સર્વ વિકલ્પ રહિત હોવાથી
ચેતનાર એવો હું ચેતતો નથી, ચેતનાર વડે ચેતતો નથી,
ચેતનાર માટે ચેતતો નથી ચેતનારથી ચેતતો નથી, ચેતનારમાં
ચેતતો નથી ચેતનારને ચેતતો નથી, પરંતુ સર્વવિશુદ્ધ
ચૈતન્યમાત્ર ભાવ હું છું

નાર્દકવિદીપ્તિ

મિત્વા સર્વમપિ મ્બલક્ષણવલાદ મેતુ હિ ચચ્છક્યતે
ચિન્મુદ્રાકિતનિર્વિભાગમહિમા શુદ્ધધિદેવાસ્થ્યદમ્ ।
મિયતે યદિ કારકાણિ યદિ દા ધર્મા ગુણા વા યદિ
નિર્ધતા ન મિદાગ્નિ કાચન વિમો ભાવે વિશુદ્ધેચિત્તિ ॥૧૮૨॥

પોતાના લક્ષણોના ઓળખી સર્વ ભેદને ભેદીને જે ભેદવા

મોક્ષ અધિકાર

જેનાર વડે જોઈ છે, જેનાર માટે જોઈ છે, જેનારથી જોઈ
 છે, જેનારમા જોઈ છે, જેનારને જોઈ છે અથવા નિર્વિકલ્પ
 સમાધિમા સર્વ વિકલ્પ રહિત હોવાથી જેનાર એવો હું
 જોતો નથી, જેનાર વડે જોતો નથી, જેનાર માટે જોતો નથી,
 જેનારથી જોતો નથી, જેનારમા જોતો નથી, જેનારને જોતો
 નથી પરંતુ સર્વવિશુદ્ધ દર્શન માત્ર લાવ હું છે
 વળી હું જ્ઞાતા આત્માને ગ્રહણ કરું છું જે હું ગ્રહણ

કરું છું વાસ્તવિક માત્ર જાણુ જ છું જાણનાર એવો હું
 જાણુ છું. જાણનાર વડે જાણુ છે, જાણનાર માટે જાણુ છે,
 જાણનારથી જાણુ છે. જાણનારમા જાણુ છે, જાણનારને જાણુ
 છે અથવા નિર્વિકલ્પ સમાધિમા સર્વ વિકલ્પ રહિત હોવાથી
 જાણનાર એવો હું જાણુતો નથી, જાણનાર વડે જાણુતો નથી,
 જાણનાર માટે જાણુતો નથી, જાણનારથી જાણુતો નથી,
 જાણનારમા જાણુતો નથી, જાણનારને જાણુતો નથી, પરંતુ

સર્વવિશુદ્ધ જ્ઞાન માત્ર લાવ હું છે
 એમ ચેતના દર્શનજ્ઞાનરૂપ પોતાના સામાન્ય અને વિશેષ
 સ્વરૂપને ઓળગતી નથી, જો ઓળગે તો સામાન્યવિશેષ
 રહિત થવાથી ચેતના જ ન ગહે તે ચેતનાના અભાવમા બે
 દોષ આવે—૧ સ્વગુણના નાશથી ચેતનાનું અચેતનપણુ થાય
 અથવા ૨ વ્યાપક એવા ગુણોના અભાવથી વ્યાપ્ય એવા
 દ્રવ્યનો અભાવ થાય તેથી તે દોષો દૂર કરવા દર્શનજ્ઞાનમયી
 ચેતના માન્ય કરવાયોગ્ય છે

અદૈતાપિ હિ ચેતના જગતિ ચેદ દુઃખમિત્તુ પંચજેત
 તન્સામાન્યવિશેષરૂપવિગ્રહાન્નાઽસ્તિત્વમેવ યજેત ।

તત્ત્વાગે જડતા નિતોડિય મનતિ ત્યાગો વિના ત્યાગતા-
 દા મા નાન્તગુપૈતિતેન નિયતં મજ્જમિન્નપામ્ત્ત્વિનૃ ॥૧૮૩॥
 સ સારમા ચેતના અદ્રેત છે. પણ જો તે પોતાના
 દર્શનજ્ઞાન સ્વરૂપને તજે તો સામાન્યવિશેષરૂપનો ત્યાગ થવાથી
 પોતાના અસ્તિત્વને જ તજી દે અર્થાત્ દર્શનજ્ઞાનનો ત્યાગ
 કરવાથી ચેતનને જડતા પ્રાપ્ત થાય અથવા વ્યાપક વિના વ્યાપ્ય
 આત્મા નાથને પામે પરંતુ તેમ થવું સંભવતું નથી તેથી
 નક્કી ચેતના દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપવાળી છે (કલશ ૧૮૩)

૬૨૫-૧

एकश्चित्तश्चिन्मय एव भावो भावा परे ये किल ते परेषाम् ।
 ब्राह्मस्ततश्चिन्मय एव भावो भावा परे सर्वत एव हेया ॥ १८४ ॥
 ચિન્મય—જ્ઞાનદર્શનમય ચેતના—એ એક જ ભાવ
 ચૈતન્યનો પોતાનો છે, તે સિવાય જે બીજા ભાવો છે તે
 પરના—પુદ્ગલના—છે તેથી એક ચિન્મયભાવ જ ગ્રહણ કરવા
 યોગ્ય છે તે સિવાયના બીજા ભાવો સર્વથા ત્યાગવા યોગ્ય છે
 તે કહે છે.— (કલશ ૧૮૪)

को णाम भणिज्ज बुहो णाउं सव्वे पराए भावे ।
 मज्झमिणंति य वयणं जाणंतो अप्पयं सुद्धं ॥ ३०० ॥
 પરભાવો પર બહુીને લહોં નિજ આત્મા શુદ્ધ.
 દોણ કહે પર મારું આ? જ્ઞાને જેહ પ્રયુદ્ધ. ૩૦૦
 આ પ્રમાણે જે ખરેખર પરના ને આત્માના નિશ્ચિત
 સ્વ સ્વ લક્ષણવડે વિભાગ પાડનારી પ્રજાવડે જ્ઞાની થાય, તે

ખરેખર એક ચિન્માત્ર ભાવને જ પોતાનો બાણ છે અને બાકીના મિથ્યાત્વરાગાદિ સર્વ કર્મજનિત વિભાવભાવોને શુદ્ધાત્માથી ભિન્ન પરના બાણ છે એમ બાણનાર સમ્યગ્દષ્ટિ આ પરભાવ મારા છે એમ કેમ કહે ? અર્થાત્ ન જ કહે કારણકે નિશ્ચયથી પર સાથે આત્માને સ્વસ્વામીસખધનો અસંભવ છે તેથી સર્વથા ચૈતન્યભાવ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે અને તે સિવાયના સર્વે ભાવો છોડવાયોગ્ય છે એમ સિદ્ધાંત છે

શાર્દૂલવિશ્રીઙિન

સિદ્ધાંતોઽયમુદાત્તચિત્તચરિતૈર્મોક્ષાર્થિભિ સેવ્યતાં
શુદ્ધં ચિન્મયમેકમેવ પરમ ય્યોતિ સદૈવામ્યહમ્ ।
ળતે યે તુ સમુદ્ભસતિ વિવિધા માવા પૃથગ્લક્ષણા-
સ્તેઽહં નાસ્મિ યતોઽત્ર તે મમ પરદ્રવ્યં સમપ્રા અપિ ॥૧૮૫॥

આ સિદ્ધાંત ઉદારચિત્તવાળા તથા ઉદારચરિત્રવાળા મોક્ષાર્થીઓએ સેવવાયોગ્ય છે કે હું તો એક શુદ્ધ (કર્મરહિત) ચૈતન્ય સ્વરૂપ પરમજ્યોતિ માત્ર સદા છું આ મારાથી ભિન્ન લક્ષણવાળા નાના પ્રકારના ભાવો ઉદ્ભવે છે તે હું (મારું સ્વરૂપ) નથી કારણકે તે સર્વે મારાથી ભિન્ન એવા પરદ્રવ્ય છે

(કલશ ૧૮૫)

અનુકરુપ

પરદ્રવ્યમહં કુર્વન્ વ્યતેવાપરાધવાન ।

વ્યતેતાનપરાધો ન સ્વદ્રવ્યે સંવૃતો યતિ ॥૧૮૬॥

પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરતો (વિભાવમા પરિભ્રમતો) અપરાધી હવ બધાય છે. અને પોતાના દ્રવ્યમાં (સ્વરૂપમાં) સંવૃત થયેલા અનપરાધી મુનિ બંધાતા નથી (કલશ ૧૮૬)

આગળ એ વાતને દષ્ટાતથી કહે છે.—

થેયાઈ અવરાહે જો કુવ્વડ સો ડ સંકિદો ભમઈ ।
 મા વજ્જેજં કેળવિ ચોરોતિ જણહિ વિચરંતો ॥૩૦૧॥
 જો ન કુણડ અવરાહે સો નિસ્સંકો ડ જણવણ ભમઈ ।
 ન વિ તસસ વજ્જિદું જે ચિંતા ઉપ્પજ્જદિ કયાઈ ॥૩૦૨॥
 એવહિ સાવરાહો વજ્જામિ અહં તુ સકિદો વેયા ।
 જઈ પુણ નિરવરાહો નિસ્સંકોહં ન વજ્જામિ ॥૩૦૩॥
 ચૌર્યાદિ અપરાધ યુત જે જન જગમાં હોયઃ
 જનપદમાં શંકિત કરે, રખે ન બાંધે કોય. ૩૦૧
 જે જન કદી કરે નહી, ચૌર્યાદિ અપરાધઃ
 કરે બધચિતા રહિત, નિઃશંક નિરપરાધ. ૩૦૨.
 અપરાધો સાશંક છે, હું બંધાઈશ એમાં
 નિરપરાધો નિઃશંક કે, હું બંધાઉં જ કેમ ? ૩૦૩

આ લોકમાં પરદ્રવ્ય આદિ હરણ કરનાર અપરાધી
 ચોરને હું બંધાઈશ એવી શંકા રહે છે અને કોટવાલ આદિ
 પકડે ત્યારે છૂટવા માટે તે દડ ભરે છે પરંતુ પરદ્રવ્યોદિ
 હરણ ન કરનાર નિર્દોષને તેવી શંકા થતી નથી અને દડ
 પણ ભરવો પડતો નથી તેવી રીતે જે શુદ્ધસ્વરૂપથી ભિન્ન
 એવા રાગાદિભાવોને ગ્રહણ કરે છે—પરભાવમાં પરિણમે છે—
 તે અપરાધી થાય છે તેને હું આઠ કર્મોવડે બંધાઈશ એવી
 શંકા રહે છે, ત્યારે કર્મબંધથી ન બંધાવા તે પ્રાયશ્ચિત્ત,
 પ્રતિક્ષણ આદિ કરવારૂપ દંડ આપે છે પરંતુ જે શુદ્ધ
 ચૈતન્ય લક્ષણવાળા સ્વસ્થભાવમાં પરિણમે છે, તે મિથ્યાત્વ-
 રાગાદિ રહિત નિરપરાધ હોવાથી, તેને કોઈ કર્મોવડે બંધાવાની

મોક્ષ અધિકાર

શક થતી નથી. તેથી પ્રાયશ્ચિત્ત, પ્રતિક્રમણ આદિ વિના
પણ અનત જ્ઞાનાદિરૂપ નિર્દોષ પરમાત્મભાવનાથી જ શુદ્ધ
થાય છે, એમ નિયમ છે આથી સર્વથા સર્વ પરભાવના
ત્યાગવડે શુદ્ધ આત્મા બ્રહ્મણ કરવો જોઈએ. તેમ કરવાથી જ
જીવ નિરપરાધી થાય છે
આ અપરાધ તે શુ છે? તે નિરપરાધ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ
દ્વારા સમજાવે છે —

સંસિદ્ધિરાશિસિદ્ધિં સાધિયમારાધિય પગટ્ટં ।
અવગચ્ચામો જો સ્વલુચેયા સો હોઠાવરાધો ॥૩૦૪॥
જો પુણ નિરવરાધો ચેયા નિસ્સંકિઓ ડ સો હોઠ ।
આરાદ્ધનાણ નિન્નં વટ્ટેઠ અહંતિ જાણંતો ॥૩૦૫॥
એકાર્થે સંસિદ્ધિ ને, સાધિત સિદ્ધિરાશિઃ
રાધ ગણે સૌઃ જે વિના, જીવ બને અપરાધ, ૩૦૪.
નિરપરાધી ચેતના, નિત્ય રહે નિઃશંકઃ
ચિદ્રૂપ હું સંવેદન. દદ આરાધન-રંગ. ૩૦૫

ત્રણે કાળના મિથ્યાત્વવિષયક કષાયાદિ વિલાપ પરિણામથી
રહિત નિર્વિકલ્પ સમાધિમા રહીને પોતાના શુદ્ધ આત્માનું
આરાધન એવન કરવું તે રાધ છે સંસિદ્ધિ, સિદ્ધિ, સાધિત,
આરાધિત ઇત્યાદિ નર્વ રાધના પર્યાયવાચી શબ્દો છે જે
ભાવમા આ રાધ નથી તે અપરાધ છે જેનામા રાધ એટલે
શુદ્ધાત્માનું આરાધન નથી. તે પેટે અલેદનયથી અપરાધ
કહેવાય છે અથવા તો સાપરાધ કહેવાય છે. અને તેથી
વિપરીત જે ત્રિગુણિ શુદ્ધ શુદ્ધાત્માનું આરાધન કરનાર છે
તે નિરપરાધ કહેવાય છે

દેવે એ સાધના જેવી પાત્ર મળ્યા હતા. આવા
પરવશ નિરપરાધ ને પવિત્ર ગણવા લાગ્યા. આ પવિત્ર ગણના
અનુભવ જ ને અને એ નિરપરાધ ને ને શુદ્ધ મર્તિદના
અભ્યાસમાં સમગ્ર પરાના પારિરાજીને પાત્ર મળે. આવા
પાત્ર ઉપયોગ એક રાજ્યવાળો દુઃખ શબ્દ અભ્યાસ જ
દેવે નિરપરાધને ગણાવતી મર્તિદના પાત્રની આગમના
અર્થિત વર્તે. આગમ, જ હોય કે

માર્ગનો

ન ન ર ત મ નં તે ને મ તે મા પ મ ।

મ્મજનિ નિમ્મગ્ધો નાનં નૈા મા ।

નિગતમયમશુદ્ધં મા મત્તમાપમધો

મવતિ નિમ્મગ્ધ માતુ શુદ્ધમમી ॥૧૮૭॥

સાપરાધ જીવ નિરંતર અનંત કર્મોત્તર બધાય છે
અને નિરપરાધ જીવ કદી પણ બધને અર્શતો નથી પોતાના
અશુદ્ધ સ્વરૂપને ભજતો આ જીવ નિયમથી સાપરાધ હોય
છે અને શુદ્ધાત્માને સેવનાર સાધુપુરુષ નિયમથી નિરપરાધ
હોય છે (કલશ ૧૮૭)

અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન પૂછે છે —

હે ભગવન્ ! પ્રતિક્રમણુ આદિ અનુષ્ઠાન કરવા વડે જ
આત્મા નિરપરાધ થઈ શકે છે તો પછી આ શુદ્ધાત્માની
આરાધનામાં પ્રયત્ન કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? વળી સાપરા
ધને અપ્રતિક્રમણુદિ, અપરાધનો નાશ કરનાર ન હોવાથી
વિષકુલ છે અને પ્રતિક્રમણુદિ, અપરાધનો નાશ કરનાર
હોવાથી અમૃતકુલ છે વ્યવહારસ્ત્રમા કહ્યું છે કે —

અપ્પહિકમણમપડિસરણં અપ્પહિહારો અધારણા ચેવ ।

અણિયત્તી ય અણિદાગરહા સોહી ય વિસકુંભો ॥૧॥

પહિકમણં પહિસરણં પરિહારો ધારણા ણિયત્તી ય ।

ણિદા ગરહા સોહી અટ્ટવિહો અમયકુંભો દુ ॥૨॥

અપ્રતિકમણ, અપ્રતિસરણ, અપ્રતિહરણ, અધારણા, અનિવૃત્તિ, અનિદા, અગહા, અશુદ્ધિ, એ આઠ પ્રકારે વિષકુલ છે તથા પ્રતિકમણ, પ્રતિસરણ, પ્રતિહરણ, ધારણા, નિવૃત્તિ, નિદા, ગહા, શુદ્ધિ એ આઠ પ્રકારે અમૃતકુંભ છે.

ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે:—

પહિકમણં પહિસરણં પરિહારો ધારણા ણિયત્તી ય ।

ણિદા ગરહા સોહી અટ્ટવિહો દોઢ વિસકુંભો ॥૩૦૬॥

અપ્પહિકમણમપ્પહિસરણં અપ્પરિહારો અધારણા ચેવ ।

અણીયત્તી ય અણિદાગરહાસોહી અમયકુંભો ॥૩૦૭॥

પ્રતિકમ પ્રતિસર ધારણા, નિવૃત્તિ પરિહાર:

નિદા ગહા શુદ્ધિ એ, અડ વિષકુંભ પ્રકાર ૩૦૬.

પ્રતિકમ પ્રતિસર ધારણા, નિવૃત્તિ પરિહાર:

નિદા ગહા શુદ્ધિથી, અતીત અર્મોઘટ ધાર. ૩૦૬.

(૧) પ્રતિકમણ—ધયેલા દોષોને છોડવા, (૨) પ્રતિસરણ—સમ્યક્ત્વાદિ શુભોમા પ્રેરાવુ, (૩) પ્રતિહરણ અથવા પરિહાર—મિથ્યાત્વરાગાદિ દોષોને દૂર કરવા, (૪) ધારણા—પચ નમસ્કાર આદિ મત્ર અથવા પ્રતિમા વગેરે બાહ્યદ્રવ્યના અવલંબનથી ચિત્તને સ્થિર કરવું. (૫) નિવૃત્તિ—બાહ્ય વિષયકષાયમાં પ્રવર્તતા ચિત્તને પાછું ફેરવવું. (૬) નિદા—આત્મસાક્ષીએ

પોતાના દોષ વિચારવા, (૭) ગર્હી-શુરુસાદોએ પોતાના દોષ પ્રગટ કરવા, (૮) શુદ્ધિ-થએલા દોષ માટે પ્રાચશ્રિત લઈને વિશુદ્ધિ કરવી

એ આઠ પ્રકારના વિકલ્પરૂપ શુભોપયોગ છે તે સવિકલ્પ સરાગ ચારિત્ર અવસ્થામા મિથ્યાત્વવિષયકવાય પરિણતિરૂપ અશુભોપયોગની અપેક્ષાએ અમૃતકુંડ છે, પરંતુ નિર્વિકલ્પ શુદ્ધોપયોગ લક્ષણવાળી સ્વયંશુદ્ધ ત્રીજી ભૂમિકા છે, તે ભૂમિકામા એટલે વીતરાગ ચારિત્રમા પ્રવર્તનારા જ્ઞાનીઓને આ શુભ ઉપયોગરૂપ પ્રતિકમણાદિ વિષકુંડ છે

અપ્રતિકમણાદિ એ પ્રકારે છે (૧) અજ્ઞાનીજન આશ્રિત

(૨) જ્ઞાનીજન-આશ્રિત

અજ્ઞાનીજન-આશ્રિત અપ્રતિકમણાદિ વિષયકવાયની પરિણતિરૂપ હોવાથી વિષકુંડ જ છે પરંતુ જ્ઞાનીજન-આશ્રિત અપ્રતિકમણાદિ તો શુદ્ધાત્માનાં સમ્યક્ શ્રદ્ધાજ્ઞાનપરિણતિરૂપ ત્રિશુભિયુક્ત હોવાથી અમૃતકુંડ છે તે અપ્રતિકમણાદિરૂપ ત્રીજી ભૂમિકા તો સ્વયં શુદ્ધાત્મસિદ્ધિરૂપે સર્વ અપરાધ અને દોષરૂપ વિષને નાશ કરતી હોવાથી સાક્ષાત્ સ્વયં અમૃતકુંડ જ છે

જે દ્રવ્યપ્રતિકમણાદિરૂપ બીજી ભૂમિકા છે તે શુદ્ધ-લાવરૂપ ત્રીજી ભૂમિકાને લક્ષે કરવામાં આવે તો સર્વ અપરાધરૂપ વિષને દૂર કરવાને સમર્થપણે અમૃતકુંડ છે પરંતુ એ ત્રીજી ભૂમિકા ન જોનારને અર્થાત્ શુદ્ધલાવના લક્ષવિના દ્રવ્યપ્રતિકમણાદિ દોષ દૂર કરવાને અસમર્થપણે વિપક્ષકારી અર્થાત્ શુભાશુભ બંધનું કારણ હોવાથી વિષકુંડ છે એમ

ત્રીજી ભૂમિકાના લક્ષે વ્યવહારથી પ્રતિક્રમણાદિને અમૃતકુલ-
પણુ છે અને તે લક્ષના અભાવમાં દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિને પણ
અપરાધપણું છે

તેથી તૃતીયભૂમિકાથી જ નિરપરાધપણુ છે એમ નક્કી
થાય છે તે ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ માટે જ આ દ્રવ્યપ્રતિક્રમ-
ણાદિ કરવાયોગ્ય છે. આથી એમ ન સમજવું કે વ્યવહારસૂત્ર
અનુસાર પ્રતિક્રમણાદિ જયવત છે, કારણ કે પ્રતિક્રમણાદિ
વડે મોક્ષ નથી પરંતુ અપ્રતિક્રમણુ અને પ્રતિક્રમણુ સિવા-
યની જે જ્ઞાનીજન-આશ્રિત અપ્રતિક્રમણાદિરૂપ શુદ્ધાત્મસિદ્ધિ-
લક્ષણવાળી દુષ્કર ભૂમિકા છે તેથી મોક્ષ છે નિશ્ચયથી એ જ
અમૃતકુલ છે અને એ લક્ષે દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિ કરાય તો
વ્યવહારથી અમૃતકુલ છે નિશ્ચયથી તો તે પણ વિવકુલ
જ છે વ્યવહારથી અમૃતકુલ થવાનું કારણ ત્રીજી ભૂમિકાનો
લક્ષ છે તેથી ત્રીજી ભૂમિકા જ જયવત વર્તે છે

अनो हता प्रमादिनो गता सुखामीनता

प्रलीन चापलमुन्मूलितमालवनम् ।

आत्मन्येवाला नितं च चित्त -

मासंपूर्णविज्ञानघनोऽलम्बेः ॥૧૮૮॥

આથી જે (ધર્મક્રિયામાં) પ્રમાદી છે તે તો વિવય-
સુખોમાં આસક્ત હોવાથી નાશ પામેલા છે તેમ જ જે
ક્રિયાક્રાંતની ચપળતામાં અત્યંત લીન ધર્મને નિશ્ચયરૂપ
ધ્યેયતા અવલંબનને છોડી દે છે, તેઓ પણ નાશ પામેલા
છે. તેથી સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનઘનની પ્રાપ્તિ થતા સુધી ચિત્તરૂપી
હાથીને આત્મારૂપી ધાંભલા સાથે જાંબી રાખવો જોઈએ.
અર્થાત્ ધર્મધ્યાન વડે યદ્યાશક્તિ ચિત્તને આત્મામાં લીન
કરવું જોઈએ. (૬૯૩ ૧૮૮)

અર્થ માર્ગે જાય તો માર્ગે જાય તો માર્ગે જાય
 માર્ગે જાય તો માર્ગે જાય તો માર્ગે જાય
 માર્ગે જાય તો માર્ગે જાય તો માર્ગે જાય
 માર્ગે જાય તો માર્ગે જાય તો માર્ગે જાય
 માર્ગે જાય તો માર્ગે જાય તો માર્ગે જાય
 (અધ્યાય ૧૦, શ્લોક ૧૦૦)

૧૦૦

મમાર્હત્વાત્ કલમ મમત્વાત્ કલમ મમત્વાત્

કલમ મમત્વાત્ કલમ મમત્વાત્ કલમ મમત્વાત્

મમાર્હત્વાત્ કલમ મમત્વાત્ કલમ મમત્વાત્

મમાર્હત્વાત્ કલમ મમત્વાત્ કલમ મમત્વાત્

ક્રયાચની અધિક્ષતાથી પણ બાંધવાનું આશયપણું છે
 તે જ પ્રમાણ છે એવા પ્રમાણવાળા આશય હોઈને શુદ્ધતા
 ક્રયાથી થાય? આ કાશને પોતાના રમતી બાંધવાનું આશય
 નિશ્ચય થયેલા મુનિ પદ્મ શુદ્ધતાને પામે છે, તેમ જ તેઓ
 શીઘ્ર મુક્ત થાય છે (કલશ ૧૬૦)

હવે મોક્ષના કેમ દશાવતુ શ્રવ્ય કરો છે —

નાદગતિર્મોક્ષ

ત્યક્ત્વાઽશ્રુતિવિવાધિ તત્કિલ પરત્યં મમગ્રં સ્વયં
 સ્વદ્રવ્યે રતિમેતિ યઃ સ નિયતં સર્વાપરાનૃપુતઃ ।

વષટ્વંસમુપેન્ય નિત્યમુદિત સ્વયોતિરચ્છોચ્છલ—

ચૈતન્યામૃતપૂરપૂર્ણમહિમા શુદ્ધો ભવન્મુચ્યતે ॥૧૯૧॥

અશુદ્ધતાના કરનાર સ પૂર્ણ પરદ્રવ્યને ખરેખર ત્યાગીને જે પોતે પોતાના દ્રવ્યમાં રતિ કરે છે, તે સર્વ અપરાધથી રહિત એટલે આરાધક થયેલા મુનિ, બંધનો નાશ કરીને નિત્ય પ્રગટ એવી જે પોતાની ચૈતન્યજ્યોતિ તેમાં નિર્મળપણે ઊછળતા ચૈતન્યરૂપી અમૃતના પૂરથી પૂર્ણ મહિમાવાળા શુદ્ધ આત્મા થતા, કર્મબંધથી મુકાય છે—મોક્ષ પામે છે.

(કલશ ૧૯૧)

હવે અ તમંગલરૂપે પૂર્ણજ્ઞાનના મહિમાનું કાવ્ય કહે છે:—

મદાકાના

વ ધ છે દા ત્ક લ ય દ તુ લં મોક્ષમશ્ચયમેત—

નિત્યો ઘોત સ્ફુટિત સહજાવસ્થમેકાતશુદ્ધમ ।

૯ કા કા ર સ્વર સ મ ર તો ઽ ત્ય ત ગ મી ર ધી ર

પૂર્ણજ્ઞાનં ઝલિતમચ્છે સ્વસ્ય લીન મહિમ્નિ ॥૧૯૨॥

બંધનો છેદ થવાથી અક્ષય અતુલ મોક્ષને અનુભવતું, નિત્ય પ્રકાશિત એવી પોતાની સહજ અવસ્થાને પ્રગટ કરતું, એકાન્તે શુદ્ધ, પોતાના એકાકાર—અલેદ રસથી ભરપૂર હોવાથી અત્યંત ધીર ગભીર, દેદીપ્યમાન, પોતાના અચળ મહિમામાં લીન થયેલું એવું પૂર્ણજ્ઞાન પ્રગટ થયું, અર્થાત્ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું (કલશ ૧૯૨)

એમ રાગાદિરહિત શાંતરસમા પરિણમિલા શુદ્ધાત્મારૂપે મોક્ષ શૃંગારરહિત પાત્રની સમાન રગભૂમિપરથી નીકળી ગયો

૬ સર્વવિજ્ઞાન અધિકાર

- ૧૬ -

અર્થઃ સર્વવિજ્ઞાન પોતે જ

મહાત્મા

નો નામ અર્થ પામ્યા પા પામ્યા પામ્યા

સ્વીકૃત પામ્યા પામ્યા પામ્યા પામ્યા

મહાત્મા મહાત્મા મહાત્મા મહાત્મા

મહાત્મા મહાત્મા મહાત્મા મહાત્મા

સર્વ કર્તાઓપ્રત્યક્ષ બાબોને આરી મને પણ કરીને
અને દરેક અવસ્થામાં જેમાંથી બધામોક્ષની પ્રવચના પણ ફર
મર્ષ છે, જે રાજાદેશી અને કર્મવિરાગથી રહિત હોવાથી શુદ્ધ
શુદ્ધ અત્યંત શુદ્ધ છે, જે પોતાના રસના દેહાગથી સંપૂર્ણ,
પવિત્ર અને અચળ જ્યોતિર્રૂપ છે તથા જે ટકેતરીઈ સદા
પ્રગટ રહેવારૂપ આદ્યાત્મ્યવાન છે એવો આ જ્ઞાનગુપ્ત ઉદય
થાય છે અર્થાત્ સર્વવિશુદ્ધ કેવળજ્ઞાન ઉદય થાય છે

(કલશ ૧૬૩)

આ છેલ્લો અધિકાર સમયસાર ગ્રંથની ચૂલિકા એટલે
ઉપસંહારરૂપે છે ચૂલિકામાં ઉક્ત—કહેલી વાત અગત્યની
હોવાથી ફરી કહે, અનુક્ત—કોઈ વાત કહેવાની રહી ગઈ
હોય તે કહે અને મિશ્ર, એમ રહ્યાંસહુ કથન સંક્ષેપથી
કરાય છે, તેમ અહીં પણ કર્યું છે

અશુદ્ધ સંસારી જીવ અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી કર્તૃત્વ-
લોકતૃત્વ, બધામોક્ષાદિ સહિત છે, પરંતુ સર્વવિશુદ્ધ

સર્વવિશુદ્ધિજ્ઞાન અધિકાર

પારિણામિકલાવચ્છાદકપણે, શુદ્ધ ઉપાદાનરૂપે અથવા શુદ્ધ
દ્રવ્યાર્થિકનયથી તે કર્તૃત્વલોકૃત્વ, બધમોક્ષાદિ અશુદ્ધ
પરિણામોથી રહિત છે એ વિષે પહેલી ૧૩ ગાથામાં કહેશે.

અનુષ્ટુપ

કર્તૃત્વં ન સ્વભાવોઽમ્ય ચિતો વેદ્યિતૃત્વવત ।
અજ્ઞાનાદેવ કર્તાય તદભાવાદકારક ॥૧૯૪॥

આ ચેતનનો જેમ ભોકૃત્વસ્વલાવ નથી તેવી રીતે
કર્તૃત્વસ્વલાવ પણ નથી અજ્ઞાનથી જ આ છવ કર્તા છે
અને અજ્ઞાનનો અલાવ થવાથી અકર્તા છે (કલશ ૧૬૪)

પ્રથમ આત્માનું અકર્તાપણુ દ્વાતપૂર્વક બતાવે છે:—
દવિયં જં ઉપ્પજ્જઙ્ગુણેહિં તં તેહિં જાણસુ અણ્ણં ।
જહ કઢયાદીહિં દુપ્પજ્જણિ કણયં અણ્ણમિહ ॥૨૦૮॥
જાવમ્સાજીવસ્મ દુ જે પરિણામા દુ દેવિયા મુત્તે ।
તં જીવમજીવં વા તેહિમણ્ણ વિયાણાહિ ॥૨૦૯॥
જ કુદોચિ વિ ઉપ્પણો જહ્મા કજ્જ જ તેણ સો આદા ।
ઉપ્પાદેટિ જાંઠિચિ વિ કારણમવિ તેણ જ સહોઙ્ગ ॥૨૧૦॥

કમ્મં પદુન્નવ કત્તા કત્તારં તહ પદુન્નવ કમ્માણિ ।
ઉપ્પજ્જંતિ ય ણિયમા સિદ્ધી દુ જ દોસણ અણ્ણા ॥૨૧૧॥

દ્રવ્ય સ્વશુભ પર્યાયથી સદાય અકર્તાકાર:
કર્તા આદિ પર્યાયમાં, કનક ન અન્ય પ્રકાર. ૩૦૮.
મૂત્રે છવ-અછવનાં દર્શાવ્યાં પરિણામ:
તેને છવ-અછવથી અનન્યરૂપે બાણ. ૩૦૯.

પર ને આત્માનો એકતા અધ્યાસ કરનાથી કર્તા થતો પ્રકૃતિ-
નિમિત્તે પરભાવમા પરિણમતો ઊપજે છે ને નાશ થાય છે
અર્થાત્ વિભાવભાવે પરિણમે છે પ્રકૃતિ પણ આત્માના
રાગાદિ વિભાવ પરિણામોનું નિમિત્ત પાત્રીને જ્ઞાનાવરણાદિ
કર્મરૂપે ઊપજે છે અને નાશ થાય છે. એમ આત્મા ને
પ્રકૃતિને વાસ્તવિક કર્તાકર્મપણાનો અભાવ છતાં અન્યોન્યના
નિમિત્તનેમિત્તિકભાવે બધ થાય છે તેથી સસાર થાય છે
એ રીતે કર્તાકર્મનો વ્યવહાર છે, તે અજ્ઞાનનો જ મહિમા છે

એમ ક્યાં સુધી અજ્ઞાની રહે છે ? તે કહે છે—

જા એસા પયડીઅઠં ચેયા ણેવ વિમુચ્છે ।

અયાણઓ મહે તાવ મિન્છાઝટ્ટી અસંજઓ ॥૩૧૪॥

જ યા વિમુચ્છે ચેયા કમ્મફલમળંતયં ।

તયા વિમુત્તો હવડ જાણઓ પાસઓ મુળી ॥૩૧૫॥

એ પ્રકૃતિ-નિમિત્તનો, જીવ કરે નહિ ત્યાગ;

ત્યાંસુધી તે છે અજ્ઞ ને, મિથ્યાદષ્ટિ સરાગ. ૩૧૪.

સકલ કરમફલનો યત્ન, ત્યાગે ભોક્તાભાવ;

જ્ઞાતા દ્રશ્ય તે મુનિ, વર્તે મુક્ત સ્વભાવ ૩૧૫.

પ્રકૃતિસ્વભાવ એટલે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકૃતિના
ઉદયથી થતો સ્વભાવ, અર્થાત્ આર ગતિ, શરીર, રાગાદિભાવ,
સુખદુઃખ આદિ વેદન વગેરે કર્મના ઉદયમા એકતા કરવી
તે પ્રકૃતિસ્વભાવ છે

જ્યા સુધી આત્મા પોતાના શુદ્ધ પરમાત્મસ્વભાવરૂપ
નિશ્ચિત લક્ષણના અજ્ઞાનથી આત્માને બધનું કારણ એવા
પ્રકૃતિસ્વભાવને છોડતો નથી, ત્યા સુધી સ્વપરના એકત્વ

સર્વવિશુદ્ધિજ્ઞાન અધિકાર

જ્ઞાનથી અજ્ઞાની થાય છે, સ્વપરના એકત્વ દર્શનથી મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે, સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી અસંયમી થાય છે અને ત્યાગુધી જ પર એવા દેહાદિ અને આત્માનો એકત્વ અધ્યાસ કરવાથી તે કર્તા થાય છે પરંતુ બ્યારે તે જ આત્મા પોતાના શુદ્ધ પરમાત્મસ્વભાવરૂપ નિશ્ચિત લક્ષણના જ્ઞાનથી આત્માને બંધનું કારણ એવા પ્રકૃતિસ્વભાવને છોડે છે, ત્યારે સ્વપરના ભેદજ્ઞાનથી જ્ઞાની થાય છે, સ્વપરના ભેદદર્શનથી સમ્યગ્દષ્ટિ થાય છે તથા સ્વપરની ભેદપરિણતિથી સંયમી થાય છે અને ત્યારે જ પર એવા દેહાદિ અને આત્માનો એકત્વ અધ્યાસ ન કરવાથી અકર્તા થાય છે

અનુપદ્ય

માકૃત્વ ન સ્વભાવોઽસ્ય સ્મૃત કર્તૃવચ્ચિત ।
અજ્ઞાનદેવ મોક્તાય તદ્ભાવાદ્દેવક ॥૧૨૬॥
આ ચેતનનો ભેમ કર્તૃત્વસ્વભાવ નથી તેવી રીતે ભોક્તૃત્વસ્વભાવ પણ નથી અજ્ઞાનથી જ આ જીવ ભોક્તા છે અને અજ્ઞાનનો અભાવ ધવાથી અભોક્તા છે (કલશ ૧૯૬)

તથાપ્રકારે આત્માનું અભોક્તાપણું ગતાવે છે —
અણાણી કમ્મફલ પયદિમહાવટ્ટિઓ દુ વેદેડ ।
ણાણી પુણ કમ્મફલે જાણઈ ઉદિય ણવેદેડ ॥૧૨૬॥
કર્મ તણું ડગ વેત્તેના, પ્રકૃતિવગ્ગ જે અજ્ઞ, ઉદિત કર્મક્રિયા જાણના, પણ વેદ નહિ વિજ્ઞ ઉદિ.

અજ્ઞાની જીવ શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના અભાવમાં આત્મા અને કર્મનો ભેદ સમજવાને અસમર્થ હોવાથી આત્મસ્વરૂપ અને

વિરક્ત થયેલા, ઉદ્યાગત કર્મને આત્માથી ભિન્ન બાણે છે તેઓ શુભાશુભ કર્મના ફળને અનેક પ્રકારના મધુરા અને કડવા રસ આપનાર પરદ્રવ્યરૂપ બાણે છે ને તે સર્વથી વિરક્ત રહે છે એમ જ્ઞાની અતરમા નિર્વેદમય એટલે વૈરાગ્ય સહિત હોવાથી અભોક્તા જ કહેવાય છે

વમનનિવ્રક્ષા

જ્ઞાની કરોતિ ન ન વેદયતે ચ કર્મ
જાનાતિ કેવલમયં કિલ તત્ત્વભાવમ્ ।
જા ન ન્ય રં કરણ વેદ ન યો ર મા વા—
સ્તુદ્રસ્વમાવનિયત સ હિ મુક્ત એ ॥૧૯૮॥

જ્ઞાની કર્મને કરતા નથી અને તેના ફળને વેદતા નથી આ કર્મનો સ્વભાવ છે એમ માત્ર બાણે છે, પરંતુ બાણુતા છતાં પણ કર્તાભોક્તાપણાનો અભાવ હોવાથી શુદ્ધસ્વભાવમાં નિશ્ચય રહેલા તેઓ મુક્ત જ છે (કલશ ૧૯૮)

એજ વાતનું સમર્થન કરે છે:—

ળવિ કુવ્વર ળવિ વેયટ ળાળી કમ્માડ વહુપયારાઈ
જાળટ પુળ કમ્મફલં વંધ પુળં ચ પાવં ચ ॥૩૧૯॥
ફેરે નાદી વેરે નાદી, જ્ઞાની કર્મ પ્રત્યંધઃ
કેવલ બાણે કર્મફલ, પુણ્ય પાપ ને અંધ. ૩૧૯.

જ્ઞાનીને કર્મચેતના અને કર્મફલચેતનાના અભાવથી સ્વયં અકર્તાપણુ અને અભોક્તાપણુ છે તેથી તેઓ કર્મ કરતા નથી અને વેદતા પણ નથી પરંતુ જ્ઞાનચેતનાયુક્ત હોવાથી જ્ઞાતાપણે શુભાશુભ કર્મોના ધ-કર્મફલને માત્ર બાણે જ છે

એ કેવી રીતે ? તે દૃષ્ટાંતથી કહે છે —

દિદ્ધો જહેવ ણાણં અકારયં તદ્ અવેદયં ચેવ ।

જાણહ ચ વંધમોક્ષ કમ્મુદયં ણિજ્જરં ચેવ ॥૩૨૦॥

કારક વેદક જ્ઞાન નહિ ચક્ષુઃપ્રમ નિર્દોષઃ
કેવલ જાણે બધ ને, હિંચ, નિર્જરા, મોક્ષ. ૩૨૦

જેવી રીતે લોકમા દૃશ્યથી દૃષ્ટિ અત્યંત ભિન્ન હોવાથી દૃશ્યને કરવા ભોગવવા અસમર્થ છે, તેથી તે દૃશ્યને કરતી કે વેદતી નથી નહિતો અગ્નિને જોતા બળતણની જેમ તેને પ્રજ્વલિત કરનારી થાય અને લોક જેમ અગ્નિમાં તપે તેમ પોતે તપી પણ જાય પરંતુ દૃષ્ટિ માત્ર દૃશ્યન સ્વભાવવાળી હોવાથી વસ્તુને કેવળ જુએ જ છે તેમ જ્ઞાન-સ્વરૂપ આત્મા પણ સ્વય દૃષ્ટિરૂપ-દ્રષ્ટા છે તે કર્મથી અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે નિશ્ચયથી કર્મને કરવા ભોગવવાને અસમર્થ છે તેથી કર્મને કરતો કે વેદતો નથી પરંતુ જ્ઞાનસ્વભાવવાળો હોવાથી કર્મના ઉદય, બધ, મોક્ષ, નિર્જરા વગેરેને માત્ર જાણે જ છે

આ પ્રમાણે સ્યાદ્વાદથી કર્તાપણુ અને ભોક્તાપણુ હોવા વિષે અને ન હોવા વિષે સમજાવ્યા પછી હવે જે અંશાન્ત-વાદીઓ જૈનમા તેમજ અન્ય મતોમા છે તેઓની માન્યતાઓમા જે દોષ આવે છે તે દર્શાવી સ્યાદ્વાદયુક્ત અનેકાન વસ્તુ-સ્થિતિને પ્રગટ કરે છે —

અત્તરૂપ

ચે ત યન્તોગ્ગા માનં પચ્ચિત્તિ તગ્ગા તન્ના ।

માન યજ્જન્દરોપા ન મો.ોડપિ સ્સન્ના ॥૧૯૧॥

સર્વવિશુદ્ધિજ્ઞાન અધિકાર

નહિ છતાં પોતાના કરે તો તે પણ મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે
એમાં કંઈ શકા નથી

તેથી લોકો તથા એકાન્તવાદી મુનિઓ એ બન્નેનો
લિપ્ત એવા પરદ્રવ્યમાં જે કર્તાપણનો નિશ્ચય છે તે તેઓના
સમ્યગ્દર્શન રહિતપણાથી છે, એમ તત્ત્વને જાણનાર મુનિઓ
નક્કી જાણે

વસ્તુનિવૃત્તિ

एकस्य वस्तुन इहान्यतरंण सार्द्धं
संबन्ध एव सकलोऽपि यतो निषिद्धः ।
तत्कर्तृ कर्म घटनास्ति न वस्तुभेदे
पश्यन्वक्तृ मुनयश्च जनाश्च तत्त्वम् ॥२०१॥

એક વસ્તુનો બીજી વસ્તુ સાથેનો સંબંધ આ લોકમાં
સર્વ પ્રકારે જોઈ નિષેધ કરાયેલો છે તેથી વસ્તુલેહ હોવાથી
તેઓમાં કર્તાકર્મની ઘટના જાનતી નથી, માટે લોકો તેમજ
મુનિઓ આત્મતત્ત્વને અકર્તાપણે જુઓ એ ઈચ્છવાયોગ્ય છે
(કલશ ૨૦૧)

વસ્તુનિવૃત્તિ

ये तु स्वभाव नियम कलयति नेम-
मज्ञानमग्नमहमा वत ते वराका ।
कुर्वति कर्म तत एव हि भावकर्म-
कर्ता स्वयं भवति जेतन एव नाय ॥२०२॥

જેઓ આ વસ્તુસ્વભાવના નિયમને જાણના નથી તે
અજ્ઞાનમાં દૂબી ગરુ છે તેજ-વર્ણસ જેવું એવું તે. જિ

કર્મ કરે છે. ત્યારે પણ આત્મા તો માત્ર ભાવકર્મનો જ કર્તા થાય છે કારણ કે રાગાદિ ભાવકર્મનો કર્તા ચેતન પોતે જ છે અન્ય પુદ્ગલ આદિ રાગાદિના કર્તા નથી (કલથ ૨૦૨)

અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન પૂછે છે કે આપે કર્મ જો રૂપે કહ્યા તેમા દ્રવ્યકર્મ પુદ્ગલરૂપ છે અને તેનો કર્તા આત્મા નથી એમ કહ્યું હવે આ ભાવકર્મ ચેતનરૂપ છે એમ આપ કહો છો તો તેનો કર્તા ને ભોક્તા ચેતન છે? અચેતન છે? કે બન્ને છે?

તેના ઉત્તરમા આચાર્ય મિથ્યાત્વપ્રકૃતિનું દષ્ટાંત આપીને સમજાવે છે કે ભાવકર્મનો કર્તાભોક્તા અન્ય નથી પણ આત્મા જ છે—

મિચ્છત્તં જહ પયડી મિચ્છાઈટ્ટી કરેઈ અપ્પાણં ।

તહ્મા અચેયણા તે પયડી ણણુ કારગો પત્તો ॥૩૨૮॥

અહવા एसो जीवो पुग्गलदव्वस्स कुणइ मिच્छत्तं ।

તહ્મા પુગલદવ્વં મિચ્છાઈટ્ટી ણ પુણ જીવો ॥૩૨૯॥

अह जीवो पयडी तह पुग्गलदव्वं कुणंति मिच्छत्तं ।

તહ્મા દોહિ કયં તં દોણિવિ ઘુંજંતિ તસ્સ ફલં ॥૩૩૦॥

अह ण पयडी ण जीवो पुग्गलदव्वं कुणंति मिच्छत्तं ।

તહ્મા પુગલદવ્વં મિચ્છત્તં તં તુ ણ હુ મિચ્છા ॥૩૩૧॥

જડપ્રકૃતિ મિથ્યાત્વથી, જીવ મિથ્યાત્વોં કસાય;

તો તો પુદ્ગલ પ્રકૃતિ, કર્તા બની ગણાય. ૩૨૮.

આત્મા પુદ્ગલને કરે, જો મિથ્યાત્વસ્વરૂપ,

પુદ્ગલ મિથ્યાત્વી બને. પણ નહિ જીવ તદ્દૂપ. ૩૨૯.

સર્વવિશુદ્ધિજ્ઞાન અધિકાર

પુદ્ગલને મિથ્યાત્વ જો, કરે પ્રકૃતિ જીવ જોયઃ
તો દ્વિજન કલ તેહણ. વેદ પણ જન્મેય ૩૩૦
પ્રકૃતિ, જીવ કરે ન જો પુદ્ગલને મિથ્યાત્વઃ
પુદ્ગલ મિથ્યાત્વી છે, મિથ્યા મન સાક્ષાત ૩૩૧

(૧) જો મિથ્યાત્વપ્રકૃતિનો ઉદય આત્માને મિથ્યાદષ્ટિ
કરે છે એમ તું માને તો તે તારી અજ્ઞેતન પુદ્ગલ પ્રકૃતિ
કર્તા થઈ અને આત્મા અકતા થયો તેથી જાધનો અભાવ
થતા સંસારનો પણ અભાવ થાય એ પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે

(૨) અથવા જો આ જીવ પુદ્ગલ દ્રવ્યને લાવમિથ્યા-
ત્વરૂપ કરે છે પરંતુ પોતે તેમ પરિણમતો નથી એમ માને
તો એકલુ પુદ્ગલદ્રવ્ય મિથ્યાત્વરૂપ થયું એ રીતે આત્માને
એકાન્તે અપરિણામી માનતા તેને જાધ અને સંસારનો
અભાવ થાય એમા પણ પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે

(૩) પૂર્વાક્ત હૂપણ ટાળવ તું એમ કહે કે જીવ અને
પ્રકૃતિ જન્મે નથીને તે લાવમિથ્યાત્વને કરે છે તો જીવની
સમાન અજ્ઞેતન પ્રકૃતિને પણ ભેદતાપણાનો પ્રસંગ આવે
પરંતુ તેમ ઘટતું નથી

૧૪ અથવા પુદ્ગલને મિથ્યાત્વરૂપ ન તો પ્રકૃતિ કરે
છે ન તો જીવ કરે છે પુદ્ગલ પોતે જ લાવ મિથ્યાત્વરૂપે
પરિણમે છે એમ માનવું તે શું સાક્ષાત અસત્ય નથી ?
અર્થાત્ તે પણ મિથ્યા અથવા અસત્ય છે

નાદગણિતી

કાર્ય માદગતં ન કર્મ ન ચ તન્નાપ્રકૃત્યર્થયા-
રજાયા પ્રત્નૈ. ચકાર્યપાનુમ્નાવાનુષંગા-કતિ. ।

નૈકસ્યા પ્રકતેરનિચલમનાન્ત્રીવોદ્યમ્ હર્તા તનો
જીવમ્યેવ ન કર્મ તન્નિદનુગં જ્ઞાતા ન ચ પુન્નલ ॥૨૦૩॥

ભાવકર્મ કાર્ય હોવાથી કોઈના કર્યા વગર યતા નથી તે છવ અને પ્રકૃતિ એ બન્નેના નથી, કારણ કે તેથી જ્ઞાનરહિત એવી પ્રકૃતિને પોતાના કર્મનું ક્ષણ ભોગવવારૂપ ભાવનો પ્રસંગ આવે. વળી તે ભાવકર્મ (કૃતિ.) એકલી પ્રકૃતિના નથી, કારણ કે પ્રકૃતિ તો અચેતન પ્રકારે છે તેથી છવ જ તેનો કર્તા છે અને તે ભાવકર્મ છવના કર્મ છે. કારણ કે તે પરિણામ જ્ઞાનસ્વરૂપ એવા આત્માને અનુસરનારું છે, જ્ઞાનરહિત એવા પુણ્યલને અનુસરનારા નથી

(કલશ ૨૦૩)

હવે આત્મા એકાન્તે અકર્તા છે અને જ્ઞાન, અજ્ઞાન, સુખ, દુઃખ આદિ સર્વ કર્મપ્રકૃતિ વડે જ કરાય છે, એવી સામ્યમત અનુસાર એકાન્ત માન્યતા કરનાર પ્રતિ આત્મા કથયિત્ કર્તા છે, એવી વસ્તુસ્થિતિને સ્યાદ્વાદયુક્ત વચનથી દર્શાવે છે તે વિષે આઘકલશ કહે છે.—

શાર્દૂલવિકીર્ણ

કર્મેવ પ્રવિત્તય્ય કર્તૃ હતકૈ ક્ષિત્વાત્મન કર્તૃતા
કર્તાત્મૈષ કથચિદિત્યચલિતા કશ્ચિન્નુતિ ક્રોપિતા ।
તેષામુદ્ગતમોહમુદ્ગિતધિયા વોધસ્ય સશુદ્ધયે
સ્યાદ્વાદપ્રતિવંધલ્લવિજયા વસ્તુસ્થિતિઃ સ્તૂયતે ॥૨૦૪॥

આત્માના કર્તાપણાનું સર્વથા ખંડન કરનારા એવા કેટલાક મતવાદીઓએ, કર્મ જ કર્તા છે એમ તર્ક કરીને, આત્મા

કથયિત્ કર્તા છે એવી ને અચલિત શ્રુતિ તેને કોપાયમાન
કરી છે અર્થાત્ ત્રિશક્તિનાધિન સત્ય એવા ભગવાનનાં
વચનોનો વિરોધ કર્યો છે તે ઉદ્ધત અને મોહયુક્ત બુદ્ધિવાળા
મતવાહીઓના બોધ-સમજણની સમ્યક્ પ્રકારે શુદ્ધિ કરવા માટે.
સ્વાદવાદસાથે જોડાણ હોવાથી ને વિજય પામી છે એવી
વાસ્તવિક વસ્તુસ્થિતિની પ્રથમ કથા છે (કલશ ૨૦૮)

પ્રથમ કર્મ જ કર્તા છે એ મિથ્યા મત દર્શાવી તેનું
નિરાકરણ કરે છે —

કર્મ્મેદિ દુ અણ્ણાણી કિજ્જટ ણાણી તહેવ કમ્મેદિ ।

કર્મ્મેદિ મુલાવિજ્જટ જગ્ગાવિજ્જટ તહેવ કમ્મેદિ ॥૩૩૨॥

કર્મ્મેદિ મુદ્ધાવિજ્જટ દુક્કાવિજ્જટ તહેવ કમ્મેદિ ।

કર્મ્મેદિ ય મિન્નુત્તં ણિજ્જટ ણિજ્જટ અમંજમ ચેવ ॥૩૩૩॥

કર્મ્મેદિ મમાદિજ્જટ ઉદ્દમ્મહો ચાચિ તિરિયલ્લોચ ચ ।

કર્મ્મેદિ ચેવ કિજ્જટ મુદ્ધાનુદ્ધ જિલિ યં કિંચિ ॥૩૩૪॥

જામા કર્મ્મં શુલ્લક કર્મ્મ દેદં દરુત્તિ જ કિંચિ ।

તમા ઉ સલ્લજીવા અસારયા ત્તિ આવણા ॥૩૩૫॥

પુરિમિન્નિર્યાણિયાસી દુક્કીકમ્મ ચ પુરિમ્મદિલ્લમઃ ।

એમા આયસિયપંપરાગયા તમિમી દુ મુદ્ધ ॥૩૩૬॥

તમા ણ કોચિ જીવો અવમચારી ઉ અલ્લ દરુત્તે ।

જામા કર્મ્મં ચેવ દિ કર્મ્મ અલ્લમઃ દિ મણિય ॥૩૩૭॥

જામા તાણ પં પરેણ તાદ્દજ્જણ ચ ત્થા પચ્છી ।

પણ્ણત્તેણ મિર મણ્ણટ પગ્ગાયણામિત્તિ ॥૩૩૮॥

તહ્યા ણ કોવિ જીવો વઘાયઓ અતિથિ અહ્મ ઉવણે ।
 જહ્યા કમ્મ ચેવ હિ કમ્મં ઘાણદિ ઇદિ ભણિયં ॥૩૩૯॥
 એવં સંખુવણં જે ઉ પરુવિતિ ઈરિસં સમણા ।
 તેસિં પયહી કુવ્વઙ્ગ અપ્પા ય અકારયા સન્ને ॥૩૪૦॥
 અહવા મણસિ મજ્ઞં અપ્પા અપ્પાણમપ્પણો કુણ્ઠં ।
 ઈસો મિચ્છસહાવો તુહ્મં એયં મુણંતસ્સ ॥૩૪૧॥
 અપ્પા ણિચ્ચો અસંતિજ્જપટેસો દેસિઓ ઉ સમયલ્લિ ।
 ણ વિ સો સકઙ્ગ તત્તો હીણો અહિઓ ય કાઉં જે ॥૩૪૨॥
 જીવસ્સ જીવહ્મં વિચ્છરદો જાણ લોયમિત્તં ચુ ।
 તત્તો સો કિં હીણો અહિઓ ય કહં કુણ્ઠં દવ્વં ॥૩૪૩॥
 અહ જાણઓ ઉ માવો ણાણસહાવેણ અતિથિ ઇત્તિ મયં ।
 તહ્યા ણ વિ અપ્પા અપ્પયં તુ સયમપ્પણો કુણ્ઠ ॥૩૪૪॥
 જીવને કરતું જ્ઞાની ને, અજ્ઞાની પણ કર્મ;
 કર્મ સુવાડે જીવને, જગાડતું પણ કર્મ. ૩૩૨
 સુખી કરે પણ કર્મ ને, દુઃખી કરે પણ કર્મ;
 કર્મ કરે મિથ્યાત્વી ને, અસંયમી પણ કર્મ. ૩૩૩.
 ઊર્ધ્વ અધો ધલ લોકમાં, ભ્રમણ કરાવે કર્મ;
 કાર્પ શુભાશુભ થાય જે, કરે સર્વ તે કર્મ. ૩૩૪.
 લેધો કર્મ સઘણું કરે, હુતાં દાતા સોય.
 તેધો કરતું એમ કે, જીવ અકારક હોય ૩૩૫.
 પુરુષ વેદ સ્ત્રીને ચહે, નરને ચહે સ્ત્રીવદ;
 એ આચાર્યપરંપરા, શ્રુતિના પણ સંદેહ ૩૩૬

સર્વવિશુદ્ધિ અધિકાર

તેથી અમ ઉપદેશમાં, અશ્વસ્યારો ન ક્રોધઃ
કર્મ જ હિંસ્ર કર્મનિ શ્રુતિ પ્રતિપાત્ત યાય. ૩૩૬
જે પ્રકૃતિ પરન હોય, પશ્ચી વગી હાણાયઃ
નામકર્મનો પ્રકૃતિ તે પશ્ચાત્ત હાણ ૩૩૮
તેથી અમ ઉપદેશમાં ધ્યાન હવ ન ક્રોધઃ
કર્મજ હાણુ કર્મનિ કપિલચત્રન હ માર ૩૩૯
સાંખ્યતણા ઉપદેશ એ પ્રકૃતિ વચ્ચાભાસઃ
તેથી અકર્તા હવ હો પ્રકૃતિ ના યાસ ૩૪૦
'મુજ આત્મા મુજ આત્મને કરે અમ ત માન
તે મિથ્યાવસ્તુભાવ તુજ મિથ્યા તુજ વચ્ચા ૩૪૧
આત્મા સત્યાન્તે કર્મો નિત્ય અસત્ય પ્રકૃતિ
કરવા હોનાધિક તે કાર્ક મમથ ન લેગ ૩૪૨
હવપ્રદેશ વિસ્તારથી કાર્ક વમાણ ગણાય
હોનાધિક ના થાય તે ન હવકર્ય કર્મ ૩૪૩
ગાયકભાવ રહે કર્કો, ગાયકભાવ સ્થિતઃ
તો પણ આત્મા આત્મતા કર્તા નહી બચીત ૩૪૪.

સાંખ્યમત પ્રમાણે પ્રકૃતિ કર્તા છે અને આત્મા કર્મી
અપણામી હોવાથી અકર્તા છે તેને અનુસરીને કેટલાક
અમલો પણ એમ પ્રકૃતિ છે કે કર્મપ્રકૃતિઓ એકલી જ કર્તા
છે જેમકે —

જાનાવળુ કર્મના હિંસ્રી અજ્ઞાન ધાય ન અર્પે નાના
વળુ કર્મના દયોપદાનથી જાન ધાય છે તેથી કર્મવંતે જ
આત્મા અજ્ઞાની કે જાની કર્મી છે તેથી જોને નિકા નાના
દર્શનાવળુ કર્મના હિંસ્રી નિકા આવે છે અને તેના

ક્ષયોપશમથી જાગૃત થવાય છે તેથી કર્મવડે જ ઉંઘાડાય છે કે જગાડાય છે ૩૩૨

વળી સાતાવેદનીના ઉદય વગર સુખની પ્રાપ્તિ નથી તેથી કર્મ જ સુખી કરે છે અને અમાતાવેદનીના ઉદયથી કર્મ જ આત્માને દુઃખી કરે છે તેમ દર્શનમોહના ઉદયથી જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે અને ચારિત્રમોહના ઉદયથી અસયમી કરાય છે ૩૩૩

આનુપૂર્વિ કર્મના ઉદયથી જીવ જીએ દેવલોકમાં, નીચે નરકમાં અને તિર્છા મધ્યલોકમાં લઈ જવાય છે તેથી કર્મ વડે જ જીવ ત્રણ લોકમાં ભ્રમણ કરાવાય છે એ રીતે જે કઈ શુભ કે અશુભ થાય છે તે સર્વ પણ પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત રાગ નામના કર્મવડે જ કરાય છે ૩૩૪

કારણ કે કર્મ જ કરે છે, કર્મ જ આપે છે અને કર્મ જ હરી લે છે તે માટે સર્વ જીવો હંમેશા અકર્તા જ છે આમ નિશ્ચય કરીને પછી તેઓ ભગવાનના વચનોને સાંખ્યમત અનુસાર એકાન્તે ઘટાવે છે કે, ૩૩૫

આચાર્ય પરપરાથી આવેલી શ્રુતિ પણ એ જ અર્થ કહે છે । કે પુરુષવેદ નામનું કર્મ સ્ત્રીની ઈચ્છા કરે છે અને સ્ત્રીવેદ નામનું કર્મ પુરુષની ઈચ્છા કરે છે,-૩૩૬.

તેમા કર્મ જ કર્મની અભિલાષા કરે છે તેથી અમારા મત પ્રમાણે કોઈ જીવ અપ્રજ્ઞચારી થતો નથી ૩૩૭

વળી પરધાત નામકર્મ વડે જીવ પરને હણે છે અને ઉપધાત નામકર્મવડે પોતાને હણે છે કે દુઃખી કરે છે,-૩૩૮

તેમાં કર્મ જ કર્મનું ઘટક છે આત્મા કદાપિ ઘાતક થતો નથી. કારણકે તે તો સર્વદા અકર્તા છે ૩૩૬.

આ પ્રમાણે જે ઇમણો સાંખ્યમત અનુસાર શાસ્ત્રનું પ્રરૂપણ કરે છે તેઓના મત પ્રમાણે પ્રકૃતિ એકાન્તે કર્તા છે અને સર્વ આત્માઓને એકાન્તે અકર્તાપણાની પ્રાપ્તિ થાય છે ૩૪૦

પરંતુ જિનવાણી સ્વાદ્વાદયુક્ત છે તેથી એકાન્ત માનનાર પર તે વાણીનો કોપ ઉત્પન્ન એવા લયથી તેઓ અપેક્ષા પલટીને કહે છે કે પ્રકૃતિ કર્મ કરે છે અને “ આત્મા આત્માનો કર્તા છે. ” તથા પ્રકારે વિવાદ કરતા સાંખ્યમતાનુયાયી શિષ્ય પ્રત્યે આચાર્ય કહે છે કે એમ માનવાનો તારો સ્વભાવ પણ મિથ્યા છે ૩૪૧

કારણકે આત્મા નિત્ય છે અને અસંખ્યાતપ્રદેશી છે તેને હીનાધિક કરવાને કોઈ સમર્થ નથી એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે અર્થાત્ આત્મા નિત્ય હોવાથી તેને ણનાવવાનું પ્રયોજન નથી કારણ કે નિત્યપણું ને કરાવાપણું એ બેને વિરોધ છે ૩૪૨

વળી લોકાકાશના પ્રદેશપ્રમાણ હરેક આત્માના પ્રદેશ છે તેને વધઘટ કરવા કોઈ સમર્થ નથી તેમજ મુક્તા અને બીના આમણની જેમ નિયમથી જે સંકોચ વિસ્તાર થાય છે. તેને પણ આત્મા પોતે કરતો નથી એ પ્રકારે આત્મા આત્માનો કર્તા નથી ૩૪૩

અથવા એમ કહે કે આત્મા કાયક બાવવાળો હોવાથી પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવને કરે છે અને કર્મનું કર્મ જ છે, તે તો તે પાત્ર નિમિત્ત છે કારણકે

ते निश्चय अने व्यवहार दृष्टिने अडीं श्वेतिका अथवा
अडीयूनाना दृष्टांतथी समजवे छे.—

जह सेडिया दु ण परस्स सेडिया सेडिया य सा होइ ।
तह जाणओ दु ण परस्स जाणओ जाणओ सो दु ॥३५६॥
जह सेडिया दु ण परस्स सेडिया सेडिया य सा होइ
तह पासओ दु ण परस्स पासओ पासओ सो दु ॥३५७॥
जह सेडिया दु ण परस्स सेडिया सेडिया य सा होइ ।
तह संजओ दु ण परस्स संजओ संजओ सो दु ॥३५८॥
जह सेडिया दु ण परस्स सेडिया सेडिया य सा होइ ।
तह दंसणं दु ण परस्स दंसणं दंसणं तं तु ॥३५९॥
एवं तु णिच्छयणयस्स भासियं णाणदंसणचरित्ते ।
सुणु ववहारणयस्स य वत्तवं से समासेण ॥३६०॥
जह परदव्वं सेडिदि हु सेडिया अप्पणो सहावेण ।
तह परदव्वं जाणइ णाया वि सयेण भावेण ॥३६१॥
जह परदव्वं सेडिदि हु सेडिया अप्पणो सहावेण ।
तह परदव्वं पस्सइ जीवो वि सयेण भावेण ॥३६२॥
जह परदव्वं सेडिदि हु सेडिया अप्पणो सहावेण ।
तह परदव्वं विजहइ णाया वि सयेण भावेण ॥३६३॥
जह परदव्वं सेडिदि हु सेडिया अप्पणो सहावेण ।
तह परदव्वं सहइ सम्मदिट्ठी सहावेण ॥३६४॥
एवं ववहारस्स दु विणिञ्छओ णाणदंसणचरित्ते ।
भणिओ अणोमु वि पज्जणमु एमेव णायव्वो ॥३६५॥

ખડીનો નાશ થાય પરંતુ એમ એક દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યરૂપે પરિણમતુ નથી, તેથી ખડી ભીનરૂપ થતી નથી. પરંતુ સ્વસ્વાભીકરૂપ છે અર્થાત્ ખડી તો ખડીરૂપે જ રહે છે એમ નિશ્ચય છે.

એ રીતે ખડી પોતે ખડીરૂપે જ રહેવા છતાં પોતાના શ્વેતગુણના સમુદાયથી ભીનને સફેદ કરે છે એમ વ્યવહાર છે.

તેવી રીતે આત્મદ્રવ્ય સ્વભાવથી જ જ્ઞાનગુણથી ભરપૂર છે તેનાથી પુષ્કલાદિ પરદ્રવ્ય જાળાય છે એવો વ્યવહાર છે. પરંતુ તેમા આત્મા જેયનું શુ કરે છે? અને શુ નથી કરતો? એ બંને પ્રકાર વિચારાય છે —

જો આત્મા જેયને જાણવાથી જેયરૂપ થતો હોય તો આત્માનો નાશ થાય, પરંતુ એમ એક દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યરૂપે પરિણમતુ નથી, તેથી આત્મા જેયરૂપ થતો નથી પરંતુ સ્વસ્વાભીકરૂપ છે અર્થાત્ આત્મા આત્માનો જ સ્વાભી છે એટલે આત્મા આત્મારૂપે જ રહે છે એમ નિશ્ચય છે.

એ રીતે આત્મા આત્મારૂપે જ હોવા છતાં પોતાના જ્ઞાનગુણના પરિણમનથી જેયને જાણે છે એમ વ્યવહાર છે.

જ્ઞાનના દૃષ્ટાંત પ્રમાણે દર્શન (દેખવું). સંયમ (ચારિત્ર, ત્યાગ), દર્શન (શ્રદ્ધા) ઇત્યાદિ ગુણો આત્માના સ્વભાવરૂપ જ છે. પરદ્રવ્યને દેખવા, ત્યાગવા કે શ્રદ્ધવા છતાં આત્મા આત્મારૂપે જ રહે છે એમ નિશ્ચય છે.

આત્મા પરદ્રવ્યને દેખે છે, ત્યાગે છે, શ્રદ્ધે છે એમ કહેવું એ વ્યવહાર છે.

ભાવાર્થ:-જેમ શ્વેતતા ખડીનો સ્વભાવ છે તેમ જ્ઞાન, દર્શન, સંયમ, શ્રદ્ધા ઇત્યાદિ આત્માના અનેક સ્વાભાવિક

જ્યોત્સ્નારૂપ સ્તપયતિ મુવં નૈવ તસ્યાસ્તિ ભૂમિ-
જનં જ્ઞેયં કલયતિ સદા જ્ઞેયમસ્યાસ્તિ નૈવ ॥૨૧૬॥

શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય સ્વરસે પરિણમે ત્યા સ્વભાવ સિવાય
બીજુ શુ હોય? અથવા જો તે અન્ય દ્રવ્યરૂપ થાય તો પછી
તેનો સ્વભાવ શુ રહે? આદનીનું રૂપ ભૂમિને ઉજળે છે
પરંતુ ભૂમિ આદનીની થતી નથી જ, તેમ જ્ઞાન જ્ઞેય પદાર્થોને
સદા જાણે છે પરંતુ જ્ઞેય પદાર્થો જ્ઞાનરૂપ થતા નથી જ
જ્ઞેય જ્ઞેય રહે છે ને જ્ઞાન જ્ઞાન રહે છે (કલશ ૨૧૬)

મદાકાતા

ગગદ્વેષદ્વયમુદયતે તાવ દેત ન યાવ ત્
જ્ઞાન જ્ઞાન ભવતિ ન પુનર્ગોચ્યતાં યાતિ વોચ્યમ્ ।
જ્ઞાન જ્ઞાનં ભવતુ તદિદં ન્યક્ષ્ણતાજ્ઞાનભાવં
માવામાવૌ ભવતિ તિર્યન્ત્રેન પૂર્ણસ્વમાવઃ ॥૨૧૭॥

આત્મામા રાગદ્વેષ ત્યા મુધી ઉદય થાય છે કે જ્યા
મુધી જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે અને જ્ઞેય જ્ઞેયરૂપે લિપ્ત જણાતા નથી
તેથી જોણે તે અજ્ઞાનભાવ દૂર કર્યો છે એવું આ જ્ઞાન જ્ઞાન-
રૂપે પરિણમે કે જેથી તે ભાવાભાવ-રાગદ્વેષ શમાઈ જઈ
પૂર્ણ સ્વભાવ પ્રગટ થાય (કલશ ૨૧૭)

આત્મા અન્યદ્રવ્યરૂપે પરિણમતો નથી છતાં જે પર-
દ્રવ્યના ગગદ્વેષ થાય છે તે ગ્રાથી થાય છે? એ હવે વિચારાય
છે તેમા પ્રથમ રાગદ્વેષને છોડવા માટે વિષયાદિ નિમિત્ત-
કારણોનો ઘાત કરવા માગના શિષ્યને ઉપાદાન કારણની
મુખ્યતા દર્શાવે છે

રાગદ્વેષ ટાળવાનો ઉપાય અજ્ઞાનભાવ દૂર કરવો એ છે તે કહે છે —

દંભણનાણચરિત્તં કિંચિ વિ જ્ઞન્થિ દુ અચેયણે વિમચે ।

તત્ત્વા કિં ઘાદયદે ચેદયિદા તેસુ વિમણ્ણુ ॥૩૬૬॥

દંભણનાણચરિત્તં કિંચિ વિ જ્ઞન્થિ દુ અચેયણે કમ્મે ।

તત્ત્વા કિં ઘાદયદે ચેદયિદા તમ્હિ કમ્મમ્મિ ॥૩૬૭॥

દંભણનાણચરિત્તં કિંચિ વિ જ્ઞન્થિ દુ અચેયણે કાયે ।

તત્ત્વા કિં ઘાદયદે ચેદયિદા તેસુ કાયેસુ ॥૩૬૮॥

નાણસ્મ દંભણસ્મ ય મણિશ્રા ઘાશ્રા તદ્દા ચરિત્તસ્મ ।

જ્ઞવિત્તદ્દિપુગ્ગલદબ્બસ્મ કોવિ ઘાશ્રા ડ જ્ઞ દેટ્ઠો ॥૩૬૯॥

જીવસ્સ જે ગુણા કેડ જ્ઞન્થિ સ્વલ્લ તે પરેસુ દબ્બેસુ ।

તત્ત્વા સમ્માર્ટ્ટદ્વસ્મ જ્ઞન્થિ રાગો ડ વિમણ્ણુ । ૩૭૦॥

રાગો દોમો મોહો જીવસ્સેવ ય અણ્ણપરિણામા ।

ણ્ણ કારણેજ ડ મદાદિસુ જ્ઞન્થિ રાગાદિ ॥૩૭૧॥

ઈન્દ્રિય-જ્ઞાન-અગ્નિ તે જડ વિષય ન જ્ઞાય.

તેથી તે વિષયો તણા છત્ર હતા ન જાણાય ૩૬૬.

ઈન્દ્રિય-જ્ઞાન-અગ્નિ તે જડ દ્રવ્ય ન જ્ઞાય.

તેથી તે જડ દ્રવ્યો છત્ર હતા ન જાણાય ૩૬૭.

ઈન્દ્રિય-જ્ઞાન-અગ્નિ તે જડ કાય ન જ્ઞાય.

તેથી તે જડ કાયો છત્ર હતા ન જાણાય ૩૬૮.

ઈન્દ્રિય-જ્ઞાન-અગ્નિ તે જડ ઉપદાન.

પણ નહિ પદ્મસ દ્રવ્યો સિદ્ધાન્તે વિખ્યાત ૩૬૯.

કવ્ય ગુભાગુભ ના કહે ‘જાણુ મને તું’ એમ;
જીવ પણ ચલવા જાય ના, કવ્ય મતિગત તેમ. ૩૮૧
મૂઠે આવું જાણ્યા છતાં, અને ન ઉપગમવંત;
ગિવણુદિ પામ્યા વિના, પરચલણે મતિમંત. ૩૮૨.

ઘટ વગેરે પદાર્થોને પ્રહીપ પ્રકાશે છે ત્યારે જેમ કોઈ દેવદત્ત યજ્ઞદત્તને હાથ પકડીને કહે તેમ ઘટાદિ બાહ્ય પદાર્થો “મને પ્રકાશિત કરો” એમ પ્રહીપને પ્રેરણા કરતા નથી અને પ્રહીપ પણ લોહચુંગકથી આકર્ષાયેલી સોયની જેમ પોતાનું સ્થાન છોડીને પ્રકાશવા માટે ઘટાદિની સમીપ જતો નથી પરંતુ પ્રકાશવું એ પ્રહીપનો સ્વભાવ છે તે વસ્તુસ્વભાવ હોવાથી પરથી ઉત્પન્ન થવા તથા પરને ઉત્પન્ન કરવાને અશક્ય છે તેથી ઘટાદિની હાજરીમાં કે ગેરહાજરીમાં પણ પ્રહીપ પોતાના સ્વરૂપથી જ પ્રકાશે છે એમ સ્વરૂપથી જ પ્રકાશતા તે પ્રહીપને, વસ્તુસ્વભાવથી જ વિચિત્રરૂપે પરિણુમેલા સારા નરસા ઘટપટાદિ પદાર્થો લેશ પણ વિક્રિયા માટે થતા નથી

તેવી રીતે આત્મા બાહ્ય પદાર્થોને જાણે છે ત્યારે તે પદાર્થો ને તેના ગુણો શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિ જેમ કોઈ દેવદત્ત યજ્ઞદત્તને હાથ પકડીને કહે તેમ “મને સાંભળ,” “મને જો,” “મને સૂઘ,” “મને ચાખ,” “મને સ્પર્શ” એમ પોતાને જાણવાના કાર્યમાં આત્માને જોડતા નથી; અને આત્મા પણ લોહચુંગકથી આકર્ષાયેલી સોયની જેમ પોતાનું સ્થાન છોડીને જાણવા માટે તે વિષયોની સમીપ જતો નથી પરંતુ જાણવું એ આત્માનો સ્વભાવ છે. તે વસ્તુસ્વભાવ હોવાથી પરથી ઉત્પન્ન થવા તથા પરને ઉત્પન્ન

કરવાને અશક્ય છે તેથી વિષયોની હાજરીમા કે ગેઝહાજરીમાં પણ આત્મા પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે એમ સ્વરૂપથી જ જાણતા તે આત્માને, વસ્તુસ્વભાવથી જ વિચિત્ર પરિણતિને પ્રાપ્ત થતા સારા નગ્સા શબ્દાદિ બાહ્ય પદાર્થો લેશ પણ ભવિકિયાને માટે થતા નથી

આ પ્રમાણે આત્મા જાણવામા આવતા પદાર્થોથી મુક્ત ઉદાસીન જ છે. એમ વસ્તુસ્થિતિ છે તેમ છતાં જો રાગાદિ થાય છે, તેનું કારણ અજ્ઞાન છે કેમકે પોતાનું સ્વરૂપ ન જાણનાર અજ્ઞાની જીવને રાગદ્વેષ થાય છે કારણસમયસારથી યુક્ત જ્ઞાનીને રાગદ્વેષ થતા નથી

શ્લોક:-બધઅધિકારની ગાથા ૨૭૮. ૨૭૯ માં આપે કહ્યું હતું કે રાગાદિમા પર એવું દ્રવ્યકર્મ નિર્મિત છે અને આત્મા તે સ્ફટિક સમાન શુદ્ધ છે અને અહીં રાગાદિ થવામા પરદ્રવ્ય કારણ નથી પરંતુ આત્માનો ભુતિદોષ અથવા અજ્ઞાન કારણ છે એમ કહ્યું છે. એ પૂર્વાપર વિરોધ છે

સમાધાન -ત્યા બધઅધિકારમા જ્ઞાની જીવની મુખ્યતા હતી, તેથી જ્ઞાની રાગાદિમા પરિણમતા નથી એમ કહ્યું હતું અને અહીં અજ્ઞાની જીવને સંબોધીને કહ્યું છે તેથી વિરોધ નથી વ્યવહાર અને નિર્વચ્ય કારણસમયસારથી સ્થિત અજ્ઞાની જીવ પોતાની ભુક્તિના દોષથી શબ્દાદિ વિષયોને બહાને રાગાદિ પરિણમે છે તેમા પર એવા રાગાદિને દોષ નથી એમ અહીં કહેવું છે

રાગ વિનિર્મિત

પ્રત્યાગ્યાતરૂપ થાય છે, અને જાગૃત્તવ ની વાતોને જાગૃત્તવ
અન્યતઃ બિન્ન ગણાવેના પોતે જ જાગૃત્તવ ની વાતો.

એ પદમાં બિન્નતર પાતિ મળી જાય છે, બિન્નતર પદ
અગ્યાન કરીને નિરતર આગેના કરીને પદ કરીને કરીને
અને આગામી કરીને કરીને આગામી નિરતર પદો કરીને
વર્તમાન કરીને કરીને પોતાને અન્યતઃ બિન્ન ગણીને
જે આત્મા પોતાના સ્વભાવમાં જ નિરતર પ્રવર્તે છે, તે
આત્મા પોતે જ અભેદનયી નિરતરગણિતરૂપ થાય છે
તથાપ્રકારે આશિતરૂપ થાયી પોતાના જ્ઞાનભાવસ્વભાવને જ
નિરતર અનુભવ કરીને તે આત્મા પોતે જ જ્ઞાનચેતનાસ્વરૂપ
થાય છે, એમ બાવાર્થ છે.

ઉપનિષદ

જ્ઞાનમ્ય સંચેતનયેઽનિય પ્રકાશને જ્ઞાનમતીઃ શુદ્ધમ્ ।

અજ્ઞાનસંચેતનયા તુ વાચન્ નોયમ્ય શુઃ નિર્મળમિત્રા ॥૨૨૭॥

જ્ઞાનમાં સમ્યક્ પ્રકારે ઉપયોગની એકાગ્રતા કરવારૂપ
જ્ઞાનચેતનાવડે જ્ઞાન અત્યંત શુદ્ધપણે સદા પ્રકાશે છે, અને
કર્મ તથા કર્મફલમાં ઉપયોગની એકાગ્રતા કરવારૂપ અજ્ઞાન-
ચેતનાવડે બંધ આગળ દોડીને જ્ઞાનની શુદ્ધિને રોકે છે

(કલશ ૨૨૪)

હવે અજ્ઞાનચેતના વિષે કહે છે —

વેદંતો કમ્મફલં અપ્પાણં કુણ્ઠ જો દુ કમ્મફલં ।

સો તં પુણો વિ વંધઃ વીયં દુક્ખસ્સ અટ્ટવિહં ॥૩૮૭॥

વેદંતો કમ્મફલં મણ કયં મુણ્ઠ જો દુ કમ્મફલં ।

સો તં પુણો વિ વંધઃ વીયં દુક્ખસ્સ અટ્ટવિહં ॥૩૮૮॥

શુદ્ધાત્માનુભૂતિથી ચ્યુત થયેલો ઇષ્ટઅનિષ્ટની ભાવનાથી ઇચ્છા પૂર્વક જે મનવચનકાયાના વ્યાપાર કરે છે તે કર્મચેતના અને ઉદય આવેલા શુભાશુભ કર્મને વેદો અજ્ઞાની જ્ઞાન સિવાય અન્યમાં “આ હું અનુભવું છું” એમ માન્યોતાને સુખીદુઃખી માને છે, ત્યારે તેને કર્મફલચેતના હોય.

આ કર્મચેતના અને કર્મફલચેતના એ એક જ અજ્ઞાન ચેતનાના બે પ્રકાર છે તે અજ્ઞાનચેતનાવડે જીવને સંસાર દુખનાં બીજ એવાં આઠ કર્મ બંધાય છે તેથી મોક્ષ ઇચ્છાવાળા પુરુષે અજ્ઞાનચેતનાના નાશને માટે સર્વકર્મ સંન્યાસ (ત્યાગ)ની તથા સર્વકર્મફલસંન્યાસની ભાવના ન્યાવીને (સારી રીતે ભાવીને) આત્મસ્વભાવભૂત એક મા ભગવતી જ્ઞાનચેતના જ સદા ધારણ કરવી જોઈએ તે અજ્ઞાનચેતનાના ત્યાગની ભાવનાને વિવિધ પ્રકારે નીચે મુજબ ભાવે છે

(૧) પ્રથમ સકલ કર્મચેતનાત્યાગની ભાવનાને ભાવે છે:-

આર્યા

કૃતકારિતાનુમનૈલિકાલવિપય મનોવચનકાયૈ ।

પરિહૃત્ય કર્મ સર્વ પરમં નૈષ્કર્મ્યમવલ્ભવે ॥૨૨૫॥

મનથી, વચનથી અને કાયાથી કરવું, કરાવવું અને અનુભાવવું એ ત્રિવિધ ત્રિવિધરૂપ તથા ભૂતકાળ વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળ એ ત્રિકાલ સંબંધીના સર્વ કર્મોને છોડીને હું પરમ નિષ્કર્મતારૂપ જ્ઞાનચેતનાનું અવલંબન કરું છું.

(કલથ ૨૨૫)

(૪૯) મનથી વચનથી પ્રાણથી ૬ કર્મ પૂરતો જ્ઞાન
અનુભવતો નથી

એમ વર્તમાનકાળ સંઘર્ષી પ્રત્યાખ્યાનના ૪૯ લેહ
થાય છે તે વિચારી લેવા

આયા

મોહવિગમવિઝૃમિતમિદમદય કર્મ મહત્તમાત્મોત્થ ।

આત્મનિ ચૈતન્યા મનિ નિર્ઝર્મણિ નિયમા મના વર્તે ॥૨૨૭॥

પૂર્વે મોહના વિલાસથી ઉત્પન્ન કરેલાં જે આ કર્મ
વિકાસ પામીને વર્તમાનમા ઉદય આવે છે, તે સમસ્ત
કર્મને આલોચીને, બિન્ન વિચારીને ચૈતન્યસ્વરૂપ નિષ્કર્મ
આત્મામા આત્માવડે હું નિત્ય વર્તું છું (કલશ ૨૨૭)

એ જ પ્રમાણે ભવિષ્ય સંઘર્ષી પ્રત્યાખ્યાનના ૪૯
લેહ થાય છે તે નીચે પ્રમાણે.—

(૧) મનથી હું કર્મ કરીશ નહિ

(૨) વચનથી હું કર્મ કરીશ નહિ

(૪૯) મનથી વચનથી ક્રાયાથી હું કર્મ કરીશ કરાવીશ
અનુભવીશ નહિ

એમ ભવિષ્ય સંઘર્ષી પ્રત્યાખ્યાનના ૪૯ લેહ થાય છે
તે વિચારી લેવા

આયા

પ્રત્યાહ્યાય મન્વિધ્યત્ કર્મ સમસ્તં નિરસ્તસંમોહ ।

આત્મનિ ચૈતન્યાત્મનિ નિષ્કર્મણિ નિત્યમાત્મના વર્તે ॥૨૨૮॥

એમ ભવિષ્ય સંઘર્ષી સર્વ કર્મનું પ્રત્યાખ્યાન કરીને
મોહ રહિત થયેલો એવો હું ચૈતન્યસ્વરૂપ નિષ્કર્મ આત્મામાં
આત્માવડે નિત્ય વર્તું છું (કલશ ૨૨૮)

સ્પર્શ કાંઈ જાણે નહીં. સ્પર્શ ન તેથી જ્ઞાન;
 જ્ઞાન ભિન્ન ને સ્પર્શ પણ, ભિન્ન કહે ભગવાન ૩૮૬.
 કર્મ કાંઈ જાણે નહીં, કર્મ ન તેથી જ્ઞાન.
 જ્ઞાન ભિન્ન ને કર્મ પણ, ભિન્ન કહે ભગવાન ૩૮૭.
 ધર્મ કાંઈ જાણે નહીં, ધર્મ ન તેથી જ્ઞાન.
 જ્ઞાન ભિન્ન ને ધર્મ પણ, ભિન્ન કહે ભગવાન ૩૮૮.
 અધર્મ કંઈ જાણે નહીં, તેથી તે નહિ જ્ઞાન;
 જ્ઞાન ભિન્ન ને ભિન્ન છે, અધર્મ કહે ભગવાન ૩૮૯.
 કાલ કાંઈ જાણે નહીં, કાલ ન તેથી જ્ઞાન;
 જ્ઞાન ભિન્ન ને કાલ પણ, ભિન્ન કહે ભગવાન ૪૦૦.
 વ્યોમ કાંઈ જાણે નહીં, વ્યોમ ન તેથી જ્ઞાન;
 જ્ઞાન ભિન્ન ને વ્યોમ પણ, ભિન્ન કહે ભગવાન. ૪૦૧
 જાણે અધ્યવસાન ના, તેથી તે નહિ જ્ઞાન;
 જ્ઞાનથી અધ્યવસાનને, ભિન્ન કહે ભગવાન ૪૦૨
 જાણે છે જીવ સર્વદા, તેથી જીવ જ જ્ઞાન;
 જાયક જ્ઞાન અભિન્ન છે, જાની તે જ પ્રમાણ. ૪૦૩.
 જાની માને જાનને, સયમ મૂત્ર સમસ્ત;
 દીક્ષા ધર્મ-અધર્મ સૌ, કે સમક્ષિત પ્રશસ્ત ૪૦૪.

વ્યવહારથી આત્મા નવતત્ત્વથી અભિન્ન છે, પરંતુ
 નિશ્ચયથી તો નવે તત્ત્વથી ભિન્ન ટકોટકીર્ણ એક જાયક
 પદાર્થ હોવાથી જ્ઞાન સજ્ઞાથી ઓળખાય છે

તે જ્ઞાન ગદ્યપદ્યાદિ વિચિત્ર રચનાપૂર્વક રચાયેલા
 શાસ્ત્રથી ભિન્ન છે તેથી જ્ઞાન બુદ્ધ છે ને તે વિષયો બુદ્ધ છે
 તેમ જ જ્ઞાનાવરણીય આદિ દ્રવ્યકર્મો અચેતન હોવાથી કંઈ

જાણતા નથી તેથી જ્ઞાન જુદું છે ને તે દ્રવ્યકર્મ જુદા છે, એમ
જિનેશ્વર કહે છે તે પ્રમાણે જાણીના ડબ્બો ધર્મ, અધર્મ,
કાક, આકાશ પણ જ્ઞાન નથી કાણુ કે તે તે દ્રવ્યો કંઈ
જાણતા નથી, તેથી જ્ઞાન જુદું છે અને ને અચેતન દ્રવ્યો
જુદા છે એમ જિનેશ્વરે કહે છે વળી મનમા જે ચિદરૂપરૂપ
અધ્યવસાન થાય છે તે પણ જ્ઞાન નથી, કાણુ કે તે અધ્ય
વસાન અચેતન હોવાથી કંઈ જાણતા નથી. તેથી જ્ઞાન જુદું
છે ને તે અધ્યવસાન જુદા છે, એમ જિનેશ્વરે કહે છે આ
પ્રમાણે જ્ઞાનનું સર્વ પરદ્રવ્યથી લિપ્તપાણુ નિશ્ચયથી સિદ્ધ
છે એક માત્ર આત્મા જ સાચક હોવાથી જ્ઞાન અને
આત્માનું અલિપ્તપાણુ મિદ્ધ છે આત્મા ગુણી છે ને જ્ઞાન
શુણુ છે તેથી બે લિપ્ત પદાર્થો છે ? એવી કોઈએ માહ
કરવી નહિ. કાણુ કે આત્મા ને જ્ઞાન એ બન્ને અલિપ્ત જ
છે તેવી રીતે આત્માના અન્ય શુણ્ણ પણ આત્માથી અલિપ્ત
હોવાથી જ્ઞાન જ સમ્યગ્દર્શન છે, જ્ઞાન જ સચમ જે જ્ઞાન
જ અગ-પૂર્વરૂપ ભાવમુત છે, જ્ઞાન જ ધર્મઅધર્મ (કાલાકાલ
ભાવ) છે, જ્ઞાન જ દીક્ષા અથવા ત્યાગ જે એમ જ નહીં
આત્માના સર્વ શુણુ અને સ્વભાવ-વિભાવ પચાશે નહીં
નિશ્ચયથી અલિપ્તતા સિદ્ધ છે આ પ્રકારે સર્વ પરદ્રવ્યથી
લિપ્તતા અને સમ્યગ્દર્શનાર્થ સ્વપચયિયોથી જ્ઞાનની અલિપ્ત
જાણવાવડે અવ્યાપ્તિ અને અનિવ્યાપ્તિ રોપાને દૂર કરનાર
અનાદિ વિષમર્તુ મૂળ જે ધર્માધર્મ (કાલાકાલભાવ) રૂપ
પરસમય તેને ત્યાગીને સ્વય દીક્ષાસ્વરૂપ ભવને દર્શનના
આરિત્રમા સ્થિતિ કરવારૂપ સ્વસ્થરૂપને દર્શન કરાવે તેને
એ રીતે મોક્ષગામિને આત્માના અલિપ્તતાને સ્વરૂપે જિજ્ઞાસુ

જીવ પદાર્થ દ્રવ્ય અને પર્યાય જાનને રૂપે હોવાથી જ્ઞાન
 શુદ્ધ પારિણામિક ભાવથી જોતા સદા દ્રવ્યરૂપે રહે છે અને
 મતિશ્રુતાદિ પાત્ર તેના પર્યાયો છે તેમા જ્ઞાનના ડયા પર્યાયથી
 મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે તે વિચારીએ એ પાત્રમા કેવળજ્ઞાન એ
 નો કળરૂપ હોઈ છેવટે પ્રગટ થાય છે અને અવધિ મન પર્યાય
 એ જો પર એવા મૂર્ત પદાર્થને જાગનાર હોવાથી મોક્ષના
 કાળ નથી બાકી રહ્યા મતિ ને જ્ઞાન તે બાદ પદાર્થમા
 પરિણમી રહ્યા હોય ત્યાં મોક્ષના કાળ નથી, પરંતુ ન્યાયે
 બાદ પદાર્થ સંજ્ઞાથી વિરહપાથી નિવર્તી પાતાના શુદ્ધાન્માની
 સન્મુખ ઉપયોગ લક્ષણવાળું નિશ્ચય નિર્વિકલ્પ ભાવરૂપ જે
 માનસમતિજ્ઞાન ને જ્ઞાનજ્ઞાન છે તે પાત્ર મન્દિરોના વિષયોથી
 પર હોવાથી અતીન્દ્રિય છે, તે કારણ શુદ્ધ પારિણામિક શુદ્ધા-
 ન્મદ્રવ્ય પ્રત્યે જે ભાવના થવી તે રૂપ નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદન
 શુદ્ધથી જોળખાતું સમારી જીવને દર્શાવેજ્ઞાનના મળાવના
 ક્યોપદમરૂપ જે વિશિષ્ટ ભેદજ્ઞાન છે તે સ્થિતિ મળાવ થાય
 છે શાથી ? સમસ્ત મિથ્યાત્વ નાશાદિ વિરહપર્યંતકની
 ઉપાધિથી રહિત પાતાના શુદ્ધાન્માની ભાવનાથી ઉત્પન્ન થતા
 પદ્મ આહાર લક્ષણવાળા સુખામૃતના મનુભવ સારે રંગ રસ
 એવા પદ્મ સમસ્ત નાગદેવનંદિત ભાવે પરિભ્રમણી રૂપ
 જે અનન્યમરૂપ મોહરૂપ તેનું નિષેદ એ મોહરૂપ શુદ્ધ
 નિશ્ચયનયથી શુદ્ધ ઉપાદાન થતા હોવાથી તે નિર્વિકલ્પ
 સ્વસંવેદનરૂપ ભેદજ્ઞાન સ્થિતિ મળાવ થાય તે નો મરુદ
 ૧૨૧ મા મહા છે કે જે રૂપ નિર્વિકલ્પ છે તે મરુદ
 ભેદજ્ઞાનથી જ સિદ્ધ થયા ને સ્વસંવેદનરૂપ મરુદ છે તે
 મરુદ ભેદજ્ઞાનના મળાવથી જ મરુદ છે

અનુષ્ટુપ

વ્યતિરિક્તં પરદ્રવ્યાદેવં જ્ઞાનમવસ્થિતમ્ ।

કથમાહારકં તત્સ્યાદ્યેન દેહોઽસ્ય શંક્યતે ॥૨૩૭॥

પૂર્વેક્રિત રીતે જ્ઞાન પરદ્રવ્યથી ભિન્ન છે એમ નક્કી થયું તો પછી તે કર્મ-નોકર્મરૂપ આહારને ગ્રહણ કરનાર કેવી રીતે થાય? અને જો આહારક નથી તો તેને દેહ હોવાની શકા કેમ કરવી? (કલથ ૨૩૭)

જ્ઞાનને દેહધારીપણું સંભવતું નથી, તે કહે છે:—

અત્તા જસ્સામુત્તો ન હુ સો આહારઓ દ્વઢ્ઢ એવં ।

આહારો સ્વલ્લ મુત્તો જહ્મા સો પુગ્ગલમઓ ડ ॥૪૦૫॥

ન વિ સક્કંદ્દ વિત્તું જં ન વિમોત્તું જં ય જં પરદવ્વં ।

સો કોવિય તસ્સ ગુણો પાઝગિઓ વિસ્સસો વા વિ ॥૪૦૬॥

તહ્મા ડ જો વિમુદ્ધો ચેયા સો નેવ ગિઠ્ઠણ કિંચિ ।

નેવ વિમુંચંદ્દ કિંચિ વિ જીવાજીવાણ દવ્વાણં ॥૪૦૭॥

જીવ અમૂર્તિક નિશ્ચયે, આહારક નહિ તેહ;

પુદ્ગલમય આહાર તો, તેથી મૂર્તિક એહ. ૪૦૫.

ગ્રહણ-ત્યાગ પરદ્રવ્યતું, કરી શકે ન સગાર;

પ્રાયોગિક કે વૈશ્વસિક, અપૂર્વ જીવગુણ ધાર ૪૦૬.

તેથી વિશુદ્ધ ચેતના, ગ્રહે ન કરી કિંચિત;

ત્યાગે પણ નહિ કાંઈ તે, વસ્તું સચિત અચિત ૪૦૭.

આત્મા અમૂર્ત છે અને કર્મ-નોકર્મરૂપ આહાર પુદ્ગલમય મૂર્ત છે તેથી નિશ્ચયથી આત્મા પ્રાયોગિક (કર્મજન્ય) કે વૈશ્વસિક (સ્વભાવજન્ય) શુભથી પુદ્ગલ આહારને ગ્રહણ

કરી શકતો નથી જીવ કર્મજનિત-પ્રાયોગિક શુભથી આહારક
છે એમ કહેવું એ વ્યવહારથી છે. પરંતુ આહી તે નિશ્ચય-
નયનું કથન છે તેથી વાસ્તવિક રીતે આત્મા સચિત્ત અચિત્ત
પાંચ પ્રકારના આહાર (કર્મ-નોકર્મ-કેષ્ય-ઓજસ-માનસ)ને
જરા પણ અહણ કરતો નથી કે છાડતો નથી, તેમ નોકર્મ
આહારમય એવું આ શરીર તે જીવસ્વરૂપ થતું નથી તેથી
શુદ્ધ જ્ઞાનને દેહ નથી

અનુષ્ટુપ

एव ज्ञानस्य शुद्धस्य देह एव न विद्यते ।

ततो देहस्य ज्ञानं लिङ्गमाश्रयमानम् ॥૨૩૮॥

આ પ્રકારે શુદ્ધતયથી જ્ઞાનને આહારમય એવા દેહ જ
હોતો નથી તેથી દેહમય એક જ દ્રવ્યલિંગ આપણે જેવું તે
આત્માને મોક્ષનું કારણ નથી (કલ્પા ૨૩૮)

पायसीलिङ्गाणि च गित्तिलिङ्गाणि च द्रव्ययागानि
चित्तं चरन्ति मृदा लिङ्गमिणं मोक्षयन्मનોऽपि ॥૨૩૯॥

જેવું દોર મોક્ષયન્મનો લિંગ જ દેહલિંગમત્રા ચરિતા ।

લિંગં મુચિત્તું દંમણણહરિતાણિ નેચતિ ॥૨૪૦॥

શુનિ કે શુદ્ધ સિંગને, ધારી ચિત્તિ મદન.

મદ હો કે લિંગ આ મોક્ષમાર્ગનું દાહ દેહ

નારી લિંગ તે મોક્ષ જીવન-નિનન અર્થે ન

લિંગ તજ તેથી ભજે જનનન નિર્વાણ

મોહથી કોઈ એક દ્રવ્યલિંગનો જ સ્વીકાર કરે છે. તે પણ યોગ્ય નથી કારણ કે સર્વે અર્હત ભગવતો શુદ્ધ જ્ઞાનમય દશા પ્રાપ્ત થતાં લિંગના આધારરૂપ શરીરની મમતાને સર્વથા ત્યાગે છે તેથી તેઓ દેહને આશ્રયે રહેલા વેષના ત્યાગવડે દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને મોક્ષમાર્ગ તરીકે ઉપાસતા જોવામા આવે છે

રાગાદિ વિકલ્પની ઉપાધિથી રહિત પરમ સમાધિરૂપ જે ભાવલિંગ અથવા મોક્ષમાર્ગ છે તેને ન જાણનારા મૂઠ પુરુષો અનેક પ્રકારના પાખંડી (ત્યાગી, સાધુ, મુનિ)ના વેષ તથા ગૃહસ્થવેષ અનેક પ્રકારે હોય છે તેમાંથી કોઈ એકને ગ્રહણ કરીને-માનીને-એમ કહે છે કે આ દ્રવ્યવેષ જ મોક્ષનું કારણ છે પરંતુ દ્રવ્યલિંગ વાસ્તવિક મોક્ષનું કારણ નથી, કારણ કે અર્હત ભગવાન સર્વે લિંગ અને દેહમાં પણ મનવચનક્રયાથી મમત્વને ત્યાગીને સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ ભાવલિંગને મોક્ષમાર્ગમા સેવે છે અર્થાત્ ભગવાનના વસ્ત્ર-ત્યાગનો આશય વિવિધ બાહ્યવેષોનો આગ્રહ મુકાવવાનો પણ છે એ દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ છે એમ સિદ્ધ કરે છે

જા વિ એસ મોક્ષમગ્ગો પાસંડીગિહિમયાણિ લિંગાણિ ।

દંસણણાણચરિત્તાણિ મોક્ષમગ્ગં જિણા વિત્તિ ॥૪૧૦॥

મુનિગૃહ્ણી લિંગ ન મોક્ષ પથ, ભાષે જિન નિર્થક્ય
દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર જે, તે જ મોક્ષનો પથ; ૪૧૦.

દ્રવ્યલિંગ છે તે શરીરને આધારે હોવાથી પરદ્રવ્ય છે તેથી ખરેખર તે મોક્ષમાર્ગ નથી પરંતુ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ આત્માના ભાવ આત્માને આધારે હોવાથી સ્વદ્રવ્ય છે તેથી ખરેખર તે જ મોક્ષમાર્ગ છે

પાસંડી લિંગેસુ વ ગિહિલિંગેસુ વ વહુપ્પયારેસુ ।
 કુવ્વંતિ જે મમર્ત્ત તેહિં ણ ણાયં સમયસારં ॥૪૧૩॥
 મુનિ કે ગૃહસ્થ લિંગના ચિહ્ન વિધિવિધ જાત.
 તેમાં મમતા ધારતો. સમયસાર-અજ્ઞાત ૪૧૩.

જેઓ માત્ર પરપરાથી ચાલી આવતી વ્યવહારની રૂઢિ
 અનુસાર ગ્રહણ કરાતા મુનિ કે ગૃહસ્થના ચિહ્નરૂપ વેષને
 આધારે, હું મુનિ અથવા હું દ્રવ્યલિંગી મુનિનો ઉપાસક
 શ્રાવક છું, એમ દ્રવ્યલિંગની મમતાથી મિથ્યા અહ કાર કરે
 છે, અને સહજ શુદ્ધ પરમાત્માના અનુભવરૂપ ભાવલિંગથી
 રહિત છે. તેઓ નિશ્ચયનયને ન જાણતા પરમાર્થરૂપ ભગવાન
 સમયસારને જોતા નથી.

વિભોગિની

વ્યવહારવિમૂઢદષ્ટય પરમાર્થ કલયંતિ નો જનાં ।

તુળવોનવિમુગ્ધવુદ્ધય કલયંતીહ ત્વં ન તંદુલમ ॥૨૪૨॥

જેમ કોઈ છોડાના ગણી હોય તેઓ માત્ર છોડા ખાંટે
 તેથી તેમને ચોખ્ખા મળે નહિ, તેવી રીતે જેઓ માત્ર જાણવેષ,
 ક્રિયા આદિ વ્યવહારમા ગગદષ્ટિવાળા છે, તેઓ પરમાર્થરૂપ
 આત્મસ્વરૂપને અનુભવતા નથી (કૃતશ ૨૪૨)

સ્વાગતા

દ્વયલિંગમગમકામીઠિર્તદ્દેશ્યતે મમયમાગ એવ ન ।

દ્વયલિંગમિદ્વયિજ્ઞાન્યનો જ્ઞાનમેઠમિદ્વમેતિ જ્ઞાન. ॥૨૪૩॥

જે આ દ્રવ્યલિંગ છે તે અન્ય એવા દેહને આપાદે
 છે અને જે આ એક જ્ઞાન છે તે પોતાથી જ છે તે દ્રવ્ય

લિંગની મમતાથી જેની દૃષ્ટિ મિશ્રાઈ ગઈ છે અર્થાત્ તેઓ એકલા દ્રવ્યલિંગને જ ભેઈ શકે છે, તેઓ સમયસારને ભેઈ શકતા નથી. અર્થાત્ શુદ્ધાત્માને પ્રગટ કરનાર કાળગુપ્તમય-સાર પ્રત્યે તેઓનું લક્ષ હોતું નથી (કલશ ૨૪૩)

નિશ્ચયથી દ્રવ્યલિંગ મોક્ષમાર્ગ નથી તે કહે છે—

નવદારિઓ પુણ્ણઓ દોળિણિ ચિલિંગાણિ મળદ મોવલ્લપદે ।

ગિન્દ્રયણઓ ગદ્ગદ્ગ્ મોવલ્લપદે મન્નલિંગાણિ ॥૪૧૪॥

અને લિંગે મોક્ષપથ ભાળે નય વ્યવહારઃ

નિશ્ચયથી શિવપંથમાં, કોઈ ન લિંગ પ્રકાર. ૪૧૪.

જે ખરેખર શ્રમણ અને શ્રમણોપાસક અપરા દુનિ અને ગૃહસ્થ એવા ભેદથી જો પ્રકાશના દ્રવ્યલિંગ મોક્ષમાર્ગ-રૂપ છે. એમ પ્રદેશનું કારણ છે તે માત્ર વ્યવહાર ને પરમાર્થ નથી કાળનું છે તે દ્રવ્યલિંગને વ્યવહારના દ્રવ્યનું અનુભવ-વાનકપણ હોવાથી તેમા પરમાર્થપણનો નભાવ નહીં મળે મુનિ-ગૃહીના વિકલ્પોથી પણ દર્શનજ્ઞાનચાત્ર-માત્ર શુદ્ધ આત્માનો જ પરના મગ સિદ્ધિ અનુભવ કરેલો તે પરમાર્થ છે. કારણ છે તે ભાવલિંગને ફક્ત દ્રવ્યનું અનુભવાનુભવ હોવાથી, તેમા પરમાર્થપણનો સંભાવ છે તેથી તેઓ નય હોવાને જ પરમાર્થ માનીને અનુભવ કરે તે તેઓ અનુભવ-સાને વાન્તવિક્ત અનુભવતા જ નથી પરંતુ તેઓ પરમાર્થ માનીને અનુભવ કરે તે તેઓ સમયસારને અનુભવે છે.

આ ઉપરથી આચાર્યે દ્રવ્યલિંગનો નિષેધ કર્યો છે એમ માનવાનું નથી. માત્ર ભાવલિંગ વિનાનું જે દ્રવ્યલિંગ છે તે નિષ્કૃણ હોવાથી તેનો નિષેધ કર્યો છે જે મુનિઓ તથા શ્રાવકો મુનિવેષ, વ્રત, નિયમ આદિ બાહ્યક્રિયારૂપ વ્યવહારને જ પોતાનું ધ્યેય માનતા હતા તેઓને આત્માના શુદ્ધભાવરૂપ નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કરવા આચાર્યે આ સમયસાર ગ્રંથ રચ્યો છે ભાવલિંગથી જ મોક્ષ છે એમ કહ્યું તેથી દ્રવ્યલિંગનો નિષેધ નથી કર્યો, પરંતુ મોક્ષમાર્ગમાં નિશ્ચયની મુખ્યતા બતાવી છે

વ્યવહાર છે તે નિશ્ચયનું બહિરંગ સહકારી કારણ છે જેમ શાલિતંડુલનું અદરનું પડ બિખડે તો ઉપરનું છોડુ તો બિખડેલું હોય જ, તેમ મોક્ષમાર્ગ સાધ્ય થાય તેને બાહ્યત્યાગ સહેજે હોય એવો નિયમ છે, પરંતુ બાહ્યત્યાગ હોય તેને શુદ્ધાત્માનો લક્ષ હોય કે ન પણ હોય મુનિગૃહીના લિંગરૂપ વેષ અને વ્રતના ભેદો દેશકાળ પ્રમાણે ફરે પણ છે, પરંતુ નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ તો ત્રણે કાળમાં અભેદ એકરૂપ જ રહે છે વળી અનુભવ વખતે દેહ અને દેહાશ્રિત વેષ આદિનું મમત્વ સર્વથા ત્યાગવું પડે છે, તે થવા આ ૭ ગાથામાં ફરી ફરી ઉપદેશ કર્યો છે

- પ્રશ્ન:—કેવલજ્ઞાન થતા પહેલા આત્મા તો આવરણ સહિત છે. તો પછી તેને શુદ્ધભાવ કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર:—આવરણ સહિત છગ્નસ્થ જ્ઞાન અમુક અપેક્ષાએ અશુદ્ધ છે અને અમુક અપેક્ષાએ શુદ્ધ પણ છે જો કે કેવલજ્ઞાનની અપેક્ષાએ છગ્નસ્થજ્ઞાન આવરણ સહિત હોવાથી અશુદ્ધ છે તો પણ સમ્યગ્દષ્ટિને મિથ્યાત્વ અને અનતાનું-

શુદ્ધિ થતી જાય છે કેવલજ્ઞાન થયા પછી શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ હોય છે ધ્યાન છે તે આત્માના પર્યાયરૂપ છે, તેથી સમયે સમયે પલટાય છે પારિણામિકભાવમાં પલટાવાપણું નથી પારિણામિકભાવ એ પર્યાયરૂપ નથી પરંતુ મૂળ દ્રવ્યરૂપ છે ધ્યાન એ પર્યાય છે, તે ક્ષયોપશમભાવ છે અશુદ્ધ અવસ્થામાં શુદ્ધ પારિણામિકભાવ કેવલજ્ઞાનની જેમ શક્તિરૂપે છે, વ્યક્તિરૂપે નથી. શુદ્ધાત્માના અનુભવમાં અંશે શુદ્ધ પારિણામિકભાવ પ્રગટે છે, પરંતુ તે ધ્યેયરૂપ છે ધ્યાનરૂપ નથી તેથી મોક્ષનું કારણ નથી આથી એમ સિદ્ધ થયું કે ઉપયોગને શુદ્ધાત્મામાં સ્થિર કરવારૂપ જે ભાવશ્રુતજ્ઞાન અથવા ક્ષયોપશમભાવ છે તે જ મોક્ષનું કારણ છે તે ભાવશ્રુત અથવા સત્શ્રુત થવામાં દર્શનમોહ અને ચારિત્રમોહનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય એ હેતુ છે તેથી પચાસ્તિકાય ગાથા પદની ટીકામાં કહ્યું છે કે—

મોક્ષં કુર્વન્તિ મિશ્રોપશમિક્ષાયિકામિદ્રા ।

વ્યમૌદયિકો ભાવો, નિષ્ક્રિય પારિણામિક ॥

ભાવાર્થ—ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, અને ક્ષાયિક એ ત્રણ નામવાળા ભાવો મોક્ષના કારણ છે, મોહના ઉદય સહિત ઔદયિકભાવ બંધતું કારણ છે અને શુદ્ધપારિણામિકભાવ નિષ્ક્રિય હોવાથી બધામોક્ષનું કારણ નથી

માલિની

અ લ મ લ મ તિ જ ત્વૈ ર્દુર્વિકલ્પૈરનત્વૈ—

રયમિહ પરમાર્થથ્યેયતાં નિત્યમેક ।

સ્વરસવિમગ્નપૂર્ણજ્ઞાનવિસ્ફૂર્તિમાત્રા-

ન્નસ્વલ્લ સમયસારાદુત્તરં કિંચિદસ્તિ ॥૨૪૪॥

પરિશિષ્ટ

અનુક્રમ

અતઃ સ્યાદ્વાદશુદ્ધયર્થં વસ્તુતત્ત્વવ્યવસ્થિતિ ।

ઉપાયોપેયમાવશ્ય મનાક્ ભૂયોઽપિ નિયતે ॥૨૪૭॥

અહિ સ્યાદ્વાદની શુદ્ધિ અર્થે વસ્તુતત્ત્વની વ્યવસ્થા તથા ઉપાયઉપેયભાવ જરા ફરીથી વિચારાય છે (કલશ ૨૪૭)

[૧] સ્યાદ્વાદ જ ખરેખર સમસ્ત વસ્તુતત્ત્વને સાધનાર એકમાત્ર અરુપલિત શાસન સર્વજ્ઞ અહર્નિત ભગવત્તુ છે સર્વ વસ્તુનો અનેક ધર્માત્મક સ્વભાવ છે તેથી તે સ્યાદ્વાદ ‘સર્વ અનેકાંતાત્મક છે’ એમ ઉપદેશે છે

તેમા જે તત્ તે જ અતત્, જે એક તે જ અનેક, જે સત તે જ અસત્, જે નિત્ય તે જ અનિત્ય-એમ એક વસ્તુમા, વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરનાર બે પરસ્પર વિરુદ્ધ શક્તિનું પ્રકાશનું તે અનેકાત છે

તેથી ખરેખર આત્મવસ્તુને જ્ઞાનમાત્રપાત્ર છતાં તેમાં પ્રકાશના જ્ઞાન-રૂપે તત્પાત્ર છે, એવપાત્રને પામેલા ભક્તાર પર્વના અનન્યવિશ્વત્ત્વ ગત્તુ ઉપે અતત્પાત્ર છે, માટે અનેકને પ્રવર્તિત અનન્ય વિશ્વ અશના સમુદાયરૂપ અવિ-ભાવ દ્રવ્યર્થ એવત્ત્વપાત્ર છે, અવિભાગ એક દ્રવ્યમાત્રપાત્ર નથી અનેકને પ્રવર્તિત અનન્ય વિશ્વ અશરૂપ પર્વાગેવદ્ અનન્યપાત્ર છે અવદ્રવ્યોત્પન્નપાત્ર એવતાની શક્તિના સ્વ-ભાવરૂપે તત્પાત્ર જ, તે દ્રવ્યસૂત્ર-વસ્તુને નિર્ભાવની શક્તિના

પરિશિષ્ટ

અનુક્રુપ

અત્ર સ્યાદાદશુદ્ધચર્ચ વસ્તુતત્ત્વજ્યવશ્ચિત્તિ ।

ઉપાયોપેયમાવશ્ચ મનાક્ ભૂયોઽપિ ચિંચતે ॥૨૪૭॥

અહિં સ્યાદ્વાદની શુદ્ધિ અર્થે વસ્તુતત્ત્વની વ્યવસ્થા તથા ઉપાયઉપેયભાવ જરા ફરીથી વિચારાય છે. (કલશ ૨૪૭)

[૧] સ્યાદ્વાદ જ ખરેખર સમસ્ત વસ્તુતત્ત્વને સાધનાર એકમાત્ર અસ્ખલિત શાસન સર્વજ્ઞ અહિંત ભગવંતતુ છે સર્વ વસ્તુનો અનેક ધર્માત્મક સ્વભાવ છે તેથી તે સ્યાદ્વાદ “સર્વ અનેકાંતાત્મક છે” એમ ઉપદેશે છે.

તેમાં જે તત્ તે જ અતત્, જે એક તે જ અનેક, જે સત્ તે જ અસત્, જે નિત્ય તે જ અનિત્ય-એમ એક વસ્તુમાં, વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરનાર બે પરસ્પર વિરુદ્ધ શક્તિનું પ્રકાશવુ તે અનેકાત છે

તેથી ખરેખર આત્મવસ્તુને જ્ઞાનમાત્રપણુ છતા તેમાં પ્રકાશતા જ્ઞાનસ્વરૂપે તત્પણુ છે, જ્ઞેયપણુને પામેલા બહાર વર્તતા અનંતભિન્ન પર રૂપે અતત્પણુ છે, સાથે અને ક્રમે પ્રવર્તતા અનંત ચૈતન્ય અશના સમુદાયરૂપ અવિભાગ દ્રવ્યવડે એકત્વપણુ છે, અવિભાગ એક દ્રવ્યમા વ્યાપ્ત સાથે અને ક્રમે પ્રવર્તતા અનંત ચૈતન્ય અંશરૂપ પર્યાયિવડે અનેકપણુ છે સ્વદ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવે રહેવાની શક્તિના સ્વભાવપણુ સત્પણુ છે, પરદ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવે ન હોવાની શક્તિના

૩. જ્યારે અનેક જ્ઞેયાકારોવડે ખડિત સકલ એક જ્ઞાનાકાર નાશ પમાડાતો હોય છે, ત્યારે દ્રવ્યથી એકત્વને પ્રકાશીને અનેકાંત જ તેને જીવિત કરે છે

૪. પણ જ્યારે એક જ્ઞાનાકારને ગ્રહણ કરવા માટે અનેક જ્ઞેયાકારના ત્યાગવડે આત્માને નાશ પમાડે છે, ત્યારે પર્યાયોવડે અનેકપણું પ્રકાશતો અનેકાંત જ તેને નાશ પામવા દેતો નથી

૫ જ્યારે જાણવામાં આવતા પરદ્રવ્યના પરિણુમનથી જ્ઞાતાદ્રવ્યને પરદ્રવ્યપણે પ્રતિપાદન કરીને જ્ઞાન નાશ પમાડાતું હોય છે, ત્યારે સ્વદ્રવ્યથી સત્પણુ પ્રકાશતો અનેકાંત જ તેને જીવિત કરે છે

૬ પણ જ્યારે સર્વ દ્રવ્યો હું જ છું એમ પરદ્રવ્યને જ્ઞાતાદ્રવ્યપણે પ્રતિપાદન કરીને આત્માને નાશ પમાડે છે, ત્યારે પરદ્રવ્યવડે અસત્પણુ પ્રકાશતો અનેકાંત જ તેને નાશ પામવા દેતો નથી

૭ જ્યારે પરદેશે રહેલા જ્ઞેયપદાર્થના પરિણુમનથી પરદેશવડે જ્ઞાનનું હોવાપણું પ્રતિપાદન કરીને જ્ઞાન નાશ પમાડાતું હોય છે, ત્યારે સ્વદેશવડે જ્ઞાનનું હોવાપણુ પ્રકાશતો અનેકાંત જ તેને જિવાડે છે

૮ પણ જ્યારે સ્વદેશમાં રહેવા માટે પર દેશને ગેરિયા જ્ઞેયાકારના ત્યાગવડે જ્ઞાનને તુરંત કરના આત્માને નાશ પમાડે છે, ત્યારે સ્વદેશમાં રહીને જ જ્ઞાનનો પરદેશ રહેલા જ્ઞેયાકારે પરિણુમવાનો સ્વભાવ હોવાથી પરદેશમાં નાસ્તિપણુ પ્રકાશતો અનેકાંત જ તેને નાશ પામવા દેતો નથી

૯. જ્યારે પૂર્વે અવલંબન ક્રિયાલા પદાર્થના વિનાશ-
કારી જ્ઞાનનું અસતપણું પ્રતિપાદન કરીને જ્ઞાન નાશ પમાડાનું
હોય છે, ત્યારે સ્વકાળવડે સતપણું પ્રકાશનો અનિકાન જ
તેને જિવાડે છે

૧૦ પણ જ્યારે પદાર્થના અવલંબન કાળમા જ
જ્ઞાનનું હોવાપણું પ્રતિપાદન કરીને આત્માને નાશ પમાડે છે.
ત્યારે પશ્ચાત્ કાળથી અસતપણું પ્રકાશનો અનિકાન જ તેને
નાશ પામવા દેતો નથી

૧૧ જ્યારે જાણવામા આવતા પગલાવના પશ્ચાત્તઃકર્મની
જાણકલાવને પદલાવપણું પ્રતિપાદન કરીને જ્ઞાન નાશ
પમાડાતું હોય છે ત્યારે સ્વભાવવડે સતપણું પ્રકાશનો અનિકાન જ
તેને જિવાડે છે

૧૨ પણ જ્યારે સર્વે ભાવોના જ્ઞાનના પગલાવને
જાણકલાવપણું પ્રતિપાદન કરીને આત્માને નાશ પમાડે છે
ત્યારે પગલાવવડે અસતપણું પ્રકાશનો અનિકાન જ તેને
નાશ પામવા દેતો નથી

ઉપરના ૧૪ નયોના સ્પષ્ટાર્થપૂર્વક ૧૪ કલશરૂપ કાવ્ય હવે કહે છે:—

(૧) સ્યાત્ તત્-આત્મા પોતાના સ્વરૂપે છે

જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા જેય એવા બાહ્યપદાર્થોને જાણવામાં પ્રવર્તે છે તે ઉપરથી જેયમાં આસક્ત થયેલા કેાઈ એકાન્તવાદી અજ્ઞાની એમ કહે છે કે જેયવડે જ જ્ઞાન થાય છે અર્થાત્ આ દેહ અને વિષયોથી જુદો આત્મા છે જ નહીં

તેને જ્ઞાની સ્યાદ્વાદ પૂર્વક કહે છે કે વિશ્વમાં પદાર્થો પોતાના સ્વરૂપે જ રહે છે; અન્યરૂપે થતા નથી તેથી જેયથી જુદો માત્ર જ્ઞાતારૂપ છે ત આત્મા છે

શાર્દૂલપિકીરિન

વા હ્યાર્થે પરિપોતમુક્ષિતનિજ પ્રવ્યક્તિરિક્તીભવદ્—

વિશ્રાન્તં પરમ્પ્રણવ પઠિતા જ્ઞાનં પગો સીદતિ ।

યત્તત્તદિદ્ધ સ્વરૂપત ઇતિ મ્યાદ્વાદિનસ્તપુન—

દૃગેન્મગ્નવ્રનમ્વભાવમરત્ત પૂર્ણ સમુન્મજ્જતિ ॥૨૪૮॥

બાહ્ય પદાર્થોમાં તન્મય થવાથી પોતાના વ્યક્તિત્વને છોડીને ખાલી થતુ, ચારે બાજુ પરપદાર્થોના સ્વરૂપમાં જ વિશ્રાન્તિ કરતુ પશુતુલ્ય અજ્ઞાની એકાન્તવાદીનું જ્ઞાન કલેશ પામે છે. અર્થાત્ તે પોતે પોતાને ભૂલે છે, પરંતુ આ લોકમાં ને વસ્તુ છે તે દ્રવ્યથી પોતાના સ્વરૂપે જ રહે છે એમ જાણનાર સ્યાદ્વાદીનું જ્ઞાન તો દ્રવ્યથી પરદ્રવ્ય જેમાં જેયરૂપે મગ્ન થયા છે એવા પોતાના જ્ઞાનધન સ્વભાવની ભરપૂરતાથી પૂર્ણપણે ઉદય થાય છે

(કલશ ૨૪૮)

(૨) જ્યાન અતત આત્મા અન્યચરુપે નથી આત્માના વિદ્યના પદાર્થો તેયપણે જણાય છે તેથી જ્ઞાન અને જ્ઞેયની એકતા દરીને દેાઈ (તેયાચિક આદિ) એવા મત પ્રતિષ્ઠાન કરે છે કે સમસ્ત વિદ્ય આત્મારુપ છે અથવા આત્મા એક છે અને તે સર્વવ્યાપી છે એમ એકાન્તે માનવાલી ને ને પોતાના આત્માના વિષ્ણ્વરુપની પ્રાપ્તિ થતી નથી

તેઓને આત્માનું વાન્તવિક્ક ચરુપે નમતવત્તા : હી કહે છે કે તમે દેાઈ છેા એ રીતે આત્મા નથી જ્ઞાન આત્મા પોતાથી વિષ્ણ એવા વિદ્યના દેાઈ આત્મા ૬ ચરુપે સમસ્ત વિદ્યરુપે છે નહિ જ્ઞાન થતો પાવ નહીં ને અપર્યાપ્ત આત્મા અતત પાણ છે

છે કે જ્ઞાનનો સ્વભાવ અનેક જોયોને પ્રતિબિંબિત કરવાનો છે તે દર કરી શકાય નહીં, તેથી જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા કેવળી અપેક્ષાએ અનેક પાત્ર છે

ਜਾਤੁ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ੀਲਿਨ

लेयाकागकलंकमेचकचिनि प्र ना न न १ १५ न-

लेकाकारचिकार्यया श्रुष्टमपि ज्ञान यज्ज्ञेयम् ।

वेदि-येऽयविचिन्तामयगतं ज्ञानं गहनं ॥१॥

पर्यायिस्तदनेकता पश्चिम्भान पश्यत्यनेनान्वयः ॥२०६॥

જીવને જ્ઞાનપ્રાપ્તી અમેચઃ—જદ્ અર્થે - પાનનાના

કારની અભેદતારૂપ કલઃ લાગે છે તેને 'સા' નામ છે.

કલ્પના કરતા ઓને ઓ રીતે ગ્યાગ્યાને એ નામ

મંદિરના દોઢ અનાની પણ પ્રગટ એવા સ્તંભો, દીવા ન . .

ગાંધી અને કાંતને જાણના જાણી તે બધી વિગતો જાણના

ਪਾਠੇ ਵਿਗਿਤ ਪ੍ਰਭੰ ਨਰੀ ਯੋਗੁ ਨੋ ਬਧਨਾ ਸਾਧਨੇਤ੍ਰ।

પોલકે એકદંતના જે એક વિચારના રંગની નાજી,

ଜ୍ଞାନାମ୍ବରୀ ଶ୍ରୀମତୀ । ୨୯ ।

(५) दूसरी ग्याह पत्ति :- ४५ पैसा १०

સાપેક્ષતા વિજ્ઞાન ૩

શાંતિચિંતિ

પ્રત્યક્ષાદિ જિવ ન રકુટ સ્થિત પરદ્રવ્યા મિતાવચિત.

સ્વદ્રવ્યાનગ્લોઝ્નન પમિત. ગ્રન્થ પશુર્નશ્યતિ ।

સ્વદ્રવ્યામિતિતયા નિસ્ત્ય નિપુણં સઘ મમુન્મજ્જતા

સ્વાદ્વાદી ન વિશુદ્ધગેવમહમા ધૂર્ગોભવન્ જીવતિ ॥૨૫૨॥

ધ્વન્દ્વોદ્ધી પ્રત્યક્ષ જણાતા પ્રગટ સ્વરૂપણે સ્થિર ગ્હેષા પુરુષાદિ પદ્મવ્યોની અસ્તિતાથી પ્રાતિમા પડેલો અને તે પ્રમાણે પોતાના આત્માને ન જોઈ શકવાથી, આત્માને સર્વથા શૂન્ય માનતો અજાની નાશ પામે છે. અને સ્યાદ્વાદી જ્ઞાની તો નિપુણપણે પોતાના આત્મદ્રવ્યને અસ્તિપણે વિચારીને તત્કાલ પ્રગટ થતા વિશુદ્ધ બોધ (આત્મજ્ઞાન) રૂપ તેજ વડે પૂર્ણ થતા હોય છે (કલથ ૨૫૨)

(૬) દ્રવ્યથી સ્યાન્ નાસ્તિ-આત્મા પરદ્રવ્યની અપેક્ષાથી અર્થોત્ પરરૂપે અવિદ્યમાન છે

જાનમા જણાતા વિદ્યવ્યાપી પરદ્રવ્યોને પોતાનું સ્વરૂપ માનતા કોઈ પ્રત્યક્ષ-અદ્વૈતવાદી આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ ન જાણીને સર્વ પદ્મદ્રવ્યમાં પોતાનું સ્વરૂપ માને છે તથા કોઈ આત્મને પદ્યમુતથી બનેલા દેહરૂપ હોવાનું કહે છે, તેઓ આવી મિથ્યા માન્યતાથી આત્માને નાશ કરે છે અર્થાત્ આત્મતત્ત્વને પર્મી શૂન્ય નથી, પરંતુ પરદ્રવ્યમા આમદ્વાદરૂપે જાત નથી થાય કહે છે તેમને સ્યાદ્વાદી જાની કહે છે કે આત્મા કોઈ પદ્મદ્રવ્યરૂપે છે નહિ. અર્થાત્ પદ્મદ્રવ્યની અસ્તિતા ને નાસ્તિત્વ છે

સ્પર્શાદિ શુણ્ણ વિનાના આત્મપ્રદેશોવાળી અમૂર્ત્વશક્તિ.

૨૧ માત્ર જ્ઞાતૃત્વ પરિણામ સિવાયના સર્વ કર્મવડે કરાતા પરિણામોથી વિરમેલી અકતૃત્વશક્તિ

૨૨ માત્ર જ્ઞાતૃત્વપરિણામ સિવાયના સર્વ કર્મવડે કરાતા પરિણામના અનુભવથી વિરમેલી અલોકતૃત્વશક્તિ

૨૩ સંપૂર્ણ કર્મના અટકી જવાથી પ્રવર્તતી આત્મ-પ્રદેશોની નિશ્ચલતારૂપ નિષ્ક્રિયત્વશક્તિ

૨૪ સ સારમા અનાદિકાલથી સ કોચવિસ્તારથી યુક્ત અને છેવટના શરીરથી કર્ધક ન્યૂન આકારે રહેલી તથા લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશરૂપ લક્ષણવાળી નિયતપ્રદેશત્વશક્તિ

૨૫ ભિન્ન ભિન્ન સર્વ શરીરોમાં અનુક્રમે રહેવા છતાં માત્ર આત્મદ્રવ્યરૂપે જ વ્યાપનારી એવી સ્વધર્મ વ્યાપકત્વશક્તિ.

૨૬ પોતાના ને પરના સમાન ધર્મ, અસમાન ધર્મ અને સમાનઅસમાન ધર્મ એવા ત્રણ પ્રકારના ભાવને ધારણ કરનારી સાધારણ-અસાધારણ-સાધારણાસાધારણ ધર્મત્વશક્તિ.

૨૭ ભિન્ન ભિન્ન અનંત ધર્મોથી યુક્ત એક ભાવવાળી અનંતધર્મત્વશક્તિ

૨૮ તત્ત અતત્ત એવા પરસ્પર વિરોધ લક્ષણવાળી વિરુદ્ધધર્મત્વશક્તિ

૨૯ પોતાના સ્વરૂપે થવારૂપ તત્ત્વશક્તિ

૩૦ પરના અરૂપે ન થવારૂપ અતત્ત્વશક્તિ

૩૧ અનેક પર્યાયોમાં વ્યાપતા છતાં એક દ્રવ્યપણે રહેતી એકત્વશક્તિ

૩૨ એક દબ્ય છતાં બ્યાખ્ય એવા અનેક પદ દત્તા
આકારે યવારૂપ અનેકત્વશક્તિ

૩૩ ભૂતકાળમા જે પર્યાયો થઈ ગયા તેની આવરૂપ હોય
ભાવશક્તિ

૩૪ જે પર્યાયો નથી થયા તેની આવરૂપ નથી
અભાવશક્તિ.

૩૫ વર્તમાન સમયે જે પર્યાય છે તેને નામ દેવા
ભાવાભાવશક્તિ

૩૬ વર્તમાનમા નથી એવા નવા પર્યાયના નામ
યવારૂપે અભાવભાવશક્તિ

૩૭ વર્તમાન પર્યાયના એવારૂપે ભાવભાવ શક્તિ

૩૮ જે પર્યાય નથી તેના નામ દેવારૂપે
અભાવશક્તિ

૩૯ કર્તા કર્મ આદિ કારણની પ્રમાણી કે ન
એવારૂપ તે ભાવશક્તિ

ક્ષણે જેને સ સારમા અનાદિકાળથી તે ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ નથી થઈ એવા મુમુક્ષુઓને પણ તે અપૂર્વ જ્ઞાનભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થાય છે પછી તે જ્ઞાનમાત્રભાવમા નિત્ય અડોલ રહેતા તેઓ પોતે જ ક્રમે ને અક્રમે પ્રવર્તતા અનંત ધર્મોની ભૂર્તિસમા, સાધકભાવથી ઉત્પન્ન થયેલી પરમ ઉત્કૃષ્ટતાની ડોટી-હદરૂપ સિદ્ધિભાવના ભાજન થાય છે પરંતુ જેની અદર અનંત ધર્મો રહેલા છે એવા જ્ઞાનમાત્ર એકભાવરૂપ ભૂમિકાને જેઓ પ્રાપ્ત થતા નથી તેઓ નિત્ય અજ્ઞાની રહેતા તે જ્ઞાનમાત્ર ભાવનું સ્વસ્વરૂપે ન થવું અને પરરૂપે થવું એવા વિપરીત પરિણામને જોતા જાણતા અનુભવતા અને એ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ મિથ્યાજ્ઞાની અને મિથ્યાચારિત્રી થતા ઉપાય ઉપેયથી અત્યંત બ્રહ્મ થયેલા જન્મમરણ કરવારૂપે સ સારમા પરિબ્રમણ કરે છે

વસતતિવક્ષા

યે જ્ઞા ન મા ત્ર નિ જ મા વ મ યી મ કં પા

ભૂમિ શ્રયંતિ કથમપ્યપનીતમોહા ।

તે સાધકસ્વમધિગમ્ય ભવંતિ સિદ્ધા

મૂઢાસ્ત્વમૂમનુપલભ્ય પરિભ્રમંતિ ॥૨૬૬॥

જેઓ ડોઈ પણ ઉપાયે મોહને દૂર કરીને જ્ઞાનમાત્ર પોતાના સ્વભાવવાળી અકપ ભૂમિકાને આશ્રય લે છે, તેઓ સાધકદશાને આરાધીને પછી સિદ્ધ થાય છે પરંતુ મોહી જીવો તે ભૂમિકાને ન પામીને પરિબ્રમણ કરે છે (કલશ ૨૬૬)

વસતતિવક્ષા

સ્થા દ્વા દ કૌ ગ લ સુ નિ શ્ચ લ સં ય મા મ્યાં

યો ભાવયત્યહરહં સ્વ મિહો પ વુ ક્ત ।

આ કલશમા ધ્વસ્તમોહ વિશેષણ સમસ્ત અધકાર દૂર કરવાનું વ્યક્ત કરે છે, વિમલપૂર્ણ વિશેષણો લાછન રહિતપણુ અને સદાસ પૂર્ણપણુ બતાવે છે, નિ સપત્નસ્વમાત્ર વિશેષણ રાહુગિળથી કે વાદળથી આચ્છાદિત ન હોવાનું જણાવે છે, અને સમંતાત્ જ્વલતુ વિશેષણ સર્વદેવે અને સર્વકાળે પ્રકાશ કરવાનું સૂચવે છે. એ ગુણો ચદ્રમામા સપૂર્ણ નથી તેથી તે તે વિશેષણોવડે ચદ્ર સાથે સરખામણી કરવામાં વ્યતિરેક અલંકાર વાપરીને આત્માની આશ્ચર્યકારી એવી સપૂર્ણ શુદ્ધતા વર્ણવી છે વળી આ કલશમા વ્યાખ્યાકાર આચાર્ય શ્રી અમૃતચદ્રાચાર્ય પોતાના નામની સૂચના પણ કરી છે

અનુષ્ટુપ

મુક્તામુક્તૈકરુપો ય કર્મભિઃ સંવિદાદિત ।

અક્ષય પરમાત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ નમામ્યહં ॥૨૭૭॥

જે ઉપેચરૂપે કર્મથી મુક્ત અને ઉપાચરૂપે કર્મથી અમુક્ત એવા શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યનો એકરૂપે લક્ષ કરાવાયો છે તે અક્ષય પરમાત્મા જ્ઞાનમૂર્તિને હું નમસ્કાર કરું છું (કલશ ૨૭૭)

અહીં પરિશિષ્ટ સમાપ્ત થાય છે હવે ભાષાટીકાની સમાપ્તિ કરતાં બાકીના બે કલશ કહે છે:—

શાર્દૂલવિદીરિત

યસ્માદ્ દૈતમમ્ભત્પુરા સ્વપગ્યોર્ભૂતં યતોડજાન્તરં
રાગદ્વેષપગ્નિદે સતિ યતો જાત ક્રિયાકારકૈ ।
મુંજાના ચ યતોડનુમ્નિગ્નિદં મિત્ત્રા ક્રિયાયા ફલ
તદ્વિજ્ઞાનઘનોઘમ્નમધુના કિન્નિન્ન કિન્નિકિન્ન ॥૨૭૮॥

પૂર્વે પણ એવા કર્મના ઉદય આદ્યે વ્યાપીને એ ને પાનિનિ ધવાદ્યો કૈવલ હતું તેથી આ ચારી શુદ્ધ પાનિનિથી અતર પરચું હતું તે વખતે રાગદેવ અદિત્ય એવી ક્રિયાકાંડે કાચકોવડે જે પાનિનિન શરૂ તેને લોગચલાની મારી અનુભવિ હતી તે સર્વ ઐદ્યુક્ત ક્રિયાનું કામ નહિ થયું એટલે તે વિજ્ઞાનધનના સમુદ એવા આનંદાચા મગ્ય થયું હતું એટલે કામ અનુભવિ હતું નથી

(૩૬૫) ૨૨

આ દયશીલા સમધ આનંદના કામના પાત્રના ને આ જે પાતાની પાનિનિની પાસે વિગદિ પાતાની પાસે હતી હતી તેની સિદ્ધિ કામ ને પેરા અનુભવ

કેવડે શ્રી અનંતવદ્રાચા પાતાની પાસે પાત્રના ને પાતાની પ્રમાણિત પાતા સવ મનુષ્યપાતાના પાત્ર પાસે

આ કલશમા ધ્વસ્તમોહ વિશેષણ સમસ્ત અધકાર દર કરવાનું વ્યક્ત કરે છે, ચિમલપૂર્ણ વિશેષણો લાછન રહિતપણુ અને સદાસ પૂર્ણપણુ બતાવે છે, નિમપત્નસ્વમાત્ર વિશેષણ રાહુણિબાધી કે વાદળથી આચ્છાદિત ન હોવાનું જણાવે છે, અને સમંતાન્ જ્વલતુ વિશેષણ સર્વદોષે અને સર્વકાળે પ્રકાશ કરવાનું સૂચવે છે એ ગુણો ચદ્રમામા સપૂર્ણ નથી તેથી તે તે વિશેષણોવડે ચદ્ર સાથે સરખામણી કરવામાં વ્યતિરેક અલંકાર વાપરીને આત્માની આશ્ચર્યકારી એવી સપૂર્ણ શુદ્ધતા વર્ણવી છે. વળી આ કલશમા વ્યાખ્યાકાર આચાર્ય શ્રી અમૃતચદ્રાચાર્યે પોતાના નામની સ્તુતિના પણ કરી છે

અનુષ્ટુપ

મુક્તમુક્તૈકરૂપો ય કર્મભિઃ સંવિદાદિત ।

અક્ષય પરમાત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ નમામ્યહં ॥૨૭૭॥

જે ઉપેયરૂપે કર્મથી મુક્ત અને ઉપાયરૂપે કર્મથી અમુક્ત એવા શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યનો એકરૂપે લક્ષ કરાવાયો છે તે અક્ષય પરમાત્મા જ્ઞાનમૂર્તિને હું નમસ્કાર કરું છું (કલશ ૨૭૭)

અહીં પરિશિષ્ટ સમાપ્ત થાય છે. હવે ભાષાટીકાની સમાપ્તિ કરતાં બાકીના બે કલશ કહે છે:—

શાર્દૂલવિકીરિત

યસ્માદ્ દૈતમમૂત્પુરા સ્વપરયોર્મૂતં યતોડનાન્તરં
રાગદ્વેષપરિગ્રહે સતિ યતો જાત ક્રિયાકારકૈ ।
મુંજાના ચ યતોડનુમૂત્તિરિલિલં સિન્ના ક્રિયાયા ફલં
તદ્વિજ્ઞાનઘનોઘમગ્નમધુના કિંચિન્ન કિંચિત્કિલ ॥૨૭૮॥

અથર્પી પર્વત) પોતાની બુદ્ધિ રૂપી શીર્ષથી ઉદ્ધરીને ભવ્ય લોકોને ભેટ આપ્યો તે પદ્મનદિ ઋષિ (શ્રી કુદકુઠાચાર્ય) જયવત વર્તો ૧

જં સે લીળા જીવા તરંતિ સંમારસાયરમણંતં ।

ત સંવજીવસરણં ણંદઝ જિણમાસણ સુરં ॥૨॥

જેમા લીન થયેલા જીવો અનંત સ સારસાગરને તરી નાચ છે અને જે સર્વ જીવોને શરણરૂપ છે એવું જિન-શાસન ઘણા કાળસુધી વૃદ્ધિ પામે ૨.

શાર્દૂલાવેશીરિત

યશ્ચાભ્યસ્યતિ સંશ્રુણોતિ પઠતિ પ્રહ્યાપયમ્યાદરાત્

તાપર્યાલ્યમિદં સ્વરૂપરસિકૈ નિર્વર્ગિતં પ્રાપ્તં ।

શશ્વદૂપમલ વિચિત્રમકલ જ્ઞાનાત્મક કેવલં

સપ્રાપ્યાપ્રપદેડપિ મુક્તિલલનાસ્ત સદા વર્તતે ॥૩॥

સ્વરૂપરસિક એવા વિદ્વાનોવડે વખણાયલું આ પ્રાપ્ત અથવા “ તાત્પર્ય ” નામની ટીકા જે કોઈ અભ્યાસે છે, સાંભળે છે, વાચે છે અને આદરપૂર્વક તેનું વ્યાખ્યાન કરે છે, તે શાશ્વતરૂપ, અત્યંત આશ્ચર્યકારી સકલજ્ઞાનસ્વરૂપ એવું કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને અગ્રપદ (મોક્ષ) માં પણ મુક્તિરૂપી રમણીમા સદા રક્ત રહે છે ૩

શ્રી સમયસાર ગૃહ્યસાનુવાદ સમાપ્ત.

શ્રી સદ્ગુરુચરણાર્પણમસ્તુ । ૐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ

૪૬. અનુભવાત્તા ભાવના આધારરૂપ અધિકરણશક્તિ
૪૭ પેતાના જ ભવના સ્વામિ-વચાળી સંપ્રદશશક્તિ.

વસન્તતિલકા

इ या च ने क नि ज ज कि नृ नि भर्गेऽपि
यो ज्ञानमात्रमयता न जज्ञानि भाव ।
एवं क्र मा क्र म वि व नि वि व र्त्त नि व
तद्द्रव्यपर्ययमयं चिदिहान्न वस्तु ॥ २૬૪ ॥

હત્યાદિ અનેક પોતાની શક્તિઓથી સારી રીતે ભરપૂર
છતા જે ભાવ જ્ઞાનમાત્રપણને છોડતા નથી અને ઉપર પ્રમાણે
ક્રમે ને અક્રમે પ્રવર્તતા પર્યાય અને શુણ્ણરૂપ પરિણામોથી
જે ચિત્રવિચિત્ર છે તે દ્રવ્યપર્યાયમય ચૈતન્ય આ લોકમા
એક વસ્તુરૂપે અસ્તિત્વ ધરાવે છે (કલશ ૨૬૪)

વસન્તતિલકા

नैर्गन्तसंगनदृशा स्वयमेव वस्तु-
तद्द्रव्यवन्धिनिमिति प्रविलोकयन्त ।
स्याद्वाद शुद्धिमविकामत्रिगम्य सनो
ज्ञानी भवन्ति जिननीतिमलवयन्त ॥ २૬૫ ॥

આ પ્રમાણે વસ્તુતત્ત્વની વ્યવસ્થા સ્વયં અનેકાતથી
યુક્ત છે, એવી દૃષ્ટિથી યથાર્થ જોનારા સત્પુરુષો સ્યાદ્વાદની
શુદ્ધિને અધિકપણે બાણીને જ્ઞાની થાય છે. અને જિનની
નીતિને ઉદ્દલધન કરતા નથી અર્થાત્ તેઓ જિનેશ્વ-
પદેશને અનુસરીને મોક્ષને સાધે છે (કલશ ૨૬૫)

